

2021 / 4

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

Zsidó cserkészzet Szegeden, Miskolcon,
Kaposvárott, Pécsen

Oktatás és társadalmi pozíciók

Főszerkesztő:
PAPP Z. ATTILA

Szerkesztők:
BÁNYAI VIKTÓRIA
BÁRDI NÁNDOR
DOBOS BALÁZS
FILEP TAMÁS GUSZTÁV
KOVÁCS ESZTER
SZERBHORVÁTH GYÖRGY

Szerkesztő bizottság
CSERNICKSKÓ ISTVÁN
FEDINEC CSILLA
KÁLLAI ERNŐ
TÁTRAI PATRIK
VÁRADI MÓNIKA
ZAHORÁN CSABA

A lapszám megjelenését támogatta:

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ:
TK Kisebbségkutató Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: regio@tk.hu

Web: regio.tk.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.
A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI azonosítóját is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

HU ISSN 2415-959X

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

regio.tk.hu

29. évf. (2021) 4. szám

ZSIDÓ CSERKÉSZET

- FODOR PÉTER
Az 598. számú Báró Jósika Miklós Cserkészcsapat története 5
- KAPUSI KRISZTIÁN
Dávid király a Bükkben – zsidó cserkészlet Miskolcon 18
- RÉCSEI BALÁZS
A kaposvári zsidó cserkészlet vázlatos története, 1913–1945 28
- VÖRÖS ISTVÁN KÁROLY
„... cserkész lelkiismeretünk” 53

OKTATÁS ÉS TÁRSADALMI POZÍCIÓK

- NÉMETH SZILVIA – RAJNAI RICHÁRD
Hátrányos helyzetű tizenévesek médiahasználata
a koronavírus-járvány első hulláma alatt és azt megelőzően 75
- LENDÁK-KABÓK KAROLINA
A társadalmi nemi szempontú különbségek a vajdasági kisebbségi
érettségizők pályaválasztása során 91
- SÜTŐ ZSUZSANNA
A lemorzsolódás és a perzisztencia hatástényezői Közép-Európa
kisebbségi magyar felsőoktatási intézményeiben 109

KRITIKÁK

- BAJCSI ILDIKÓ
Múltértelmezések a szlovák–magyar kapcsolatok tükrében 128
Kollai István: *Szlovákia királyt választ. A szlovák társadalom változó viszonya a magyar történelemhez*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2021.
- CZOCH GÁBOR
Tisztelgés Molnár Miklós kassai kormánybiztos (1918–19) 138
életműve előtt
Bukovszky László – Simon Attila – Szeghy-Gayer Veronika: *Kassától Košicéig. Molnár Miklós-émlékkönyv*. Somorja – Budapest: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 134 oldal + DVD melléklet.
- MESTER BÉLA
„Egyszerűen, szikáran elmesélem mindazt ...” 144
Mészáros András: *Nem alszom...* Pozsony: Phoenix Library, 2021. 288 oldal
- KISS BALÁZS
A bilaterális kisebbségvédelem tapasztalatai Magyarországon és 149
a szomszédos államokban
Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. Kisebbségvédelem a kétoldalú szerződésekből*. Budapest: TK Kisebbségkutató Intézet – L’Harmattan, 2021. 293 oldal

ZSIDÓ CSERKÉSZET

FODOR PÉTER*

Az 598. számú Báró Jósika Miklós Cserkészcsapat története¹

*„Minden éjjelen riadót fuj a kürt, ha vész közelíti a tábort.
Ébren örködünk, fülelünk, virrasztunk tette készen megvédeni a zászlót.
Cserkész jól vigyáz, nincsen gondja semmi más.
A zászlónk büszkén leng fenn a táborunk felett
Most előre hát a cserkész meg nem áll, előtte van Bi-Pi a cserkészideál.”²*

A cserkészeket a közvélemény a katolikus és protestáns felekezetekhez szokta kötni. Hazánkban ez azzal is összefügg, hogy Teleki Pál miniszterelnök örökös tiszteletbeli főcserkészként az egyik legbefolyásosabb támogatója volt a mozgalomnak, bár titulusa szerint nem vállalt szerepet a belső ügyekben. Ám létrejöttek zsidó cserkészcsapatok is, amelyek jelentős szerepet játszottak a mozgalom életében.³

A 18. század végétől már tartósan telepedtek meg izraeliták Szegeden. Számuk egészen a vészkorszak kezdetéig fokozatosan növekedett, 1927-ben már megközelítőleg nyolcezren éltek a városban. Néhány kivételtől eltekintve a neológ irányzathoz tartoztak, az ortodox közösség létszáma mintegy húsz fő volt 1944 előtt.⁴

* A szerző a Csongrádi Információs Központ Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum munkatársa. E-mail: pintea.fodor@gmail.com

¹ Köszönet Ábrahám Verának, Bányai Viktóriának, Rideg-Fekete Mártának és Vörös Katának, hogy segítséget nyújtottak a tanulmány elkészítéséhez.

² *A mánfai cserkész tábor indulója*. Pécs, 1947. Pécsi Zsidó Hitközség Archívuma. (A Bi-Pi rövidítés a cserkészmozgalom megalapítójára, Robert Baden-Powellre utal.)

³ Róbert Péter: Jó munkát, sálom! – Zsidó cserkészlet Magyarországon. *Egység*, 2016. június – július. 8–9.

⁴ *A hitközség története*. <https://szszh4.wixsite.com/szszh/a-hitkoezseg-toertenete> (Letöltés ideje: 2021. szeptember 28.), illetve Ábrahám Vera szóbeli közlése a szegedi zsidó közösség összetételéről.

Még az I. világháború előtt, 1913-ban a felsőkereskedelmi iskolában megalakult a Kakuk csapat, ami, való igaz, nem zsidó cserkészcsapat volt, de bármely felekezetbe tartozó diák bekerülhetett a tagjai közé.⁵

Szeged városában már 1926-ban voltak próbálkozások izraelita vallásúak cserkészcsapatának engedélyeztetésére, de a kérvényt – hiányosságai miatt – a kerületi vezetés elutasította, s a hivatalos engedélyt csak évek múlva kapták meg. Ettől függetlenül tartottak összejöveteleket, s Löw Lipót csapatnak nevezték magukat.⁶

Szerencsére több tucat írásos emlék maradt fenn, amelyekből képet kaphatunk a mintegy két évtizedig fennállt csapat életéről.

1928 őszéről fennmaradt egy jelentés, ebből megtudhatjuk, hogy kik voltak azok a fiatalok, akik részt vettek a csapat szervezésében.⁷ 1928. november 22-én újra kérvényt nyújtott be a szervezőbizottság, melynek a szegedi zsidó közélet prominensei is tagjai voltak. 1929 nyarán – bár a hivatalos elismerés még hiányzott – ott voltak a 921-es újpesti cserkészcsapattal közös pÉtfürdői, Várpalota melletti táborban, ahol a szokásos cserkésztevékenységeken túl egy gazdaságban kiütoött tűz oltásában is részt vettek.⁸

Erről a táborról a szegedi zsidó hitközség éves jelentésében olvashatunk:

„...a cserkészcsapat igazolást kért a cserkészszövetségtől, melynek küldötte június 14-én tartott szemlét a csapat fölött, s ennek teljesítményéről elismerően nyilatkozott. A hitközség támogatásával az újpesti zsidó cserkészcsapat igazgatása alatt táborozott...”⁹

Az újpestiekkel való kapcsolatot egy 1930. március 20-i levél is tanúsítja, melyben a szegediek kÉrik őket a náluk maradt tárgyak visszaszolgáltatására:

„A szegedi zsidó cserkÉszek az Önök csapatával együtt táboroztak az elmúlt nyáron és Reich László úr nálunk lévó elismervényének tanúsága szerint cserkÉszeknek az alább felsorolt dolgai maradtak Önöknél, amelyeknek haladÉktalan idejuttatását ígÉrték, de ez több mint egy fél év óta nem vált valóra...”¹⁰

A gyakorlatilag már 1926-ban megalakult szegedi – később az 598. számú báró Jósika Miklós nevet viselő – cserkészcsapatot a Magyar CserkÉsz Szövetség

⁵ Kápolnai József: *A magyar cserkÉszet krónikája*. 1. kötet. Kolozsvár, 1935. OSZK Kézirattár.

⁶ Szegedi Bálint – Bányai Viktória – Vörös Kata: *Zsidó cserkÉszcsapatok Magyarországon*. *Regio*, 2019/2. 151.

⁷ *Jelentés az első szervezésben résztvevő cserkÉszekről* – Frenkel Jenő rabbi. Szeged, 1928. november 19. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

⁸ *A cserkÉszcsapat vezetőjének levele a szervező bizottságnak*. 1930. február 9. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

⁹ *A zsidó hitközség 1929. évi jelentése*. Szeged, 1930. 8. fejezet.

¹⁰ *A szegedi zsidó cserkÉszcsapat jegyzőjének levele az újpesti, 921. számú Venetianer cserkÉszcsapatnak*. Szeged, 1930. március 20. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

1932-ben vette fel hivatalosan a tagjai sorába.¹¹ A névválasztásnak egyszerű magyarázata lehet: Szegeden az új zsinagóga a Jósika utcában található.

A megalakulás nem ment simán, az országos szövetségnek igazolnia kellett a csapatot, ami 1930 januárjában még meghiúsult:

„...a Magyar Cserkészszövetség orsz. Intéző Bizottsága f. évi jan. hó 15-i ülésén tárgyalta a hitközség által létesíteni kívánt cserkészcsapat igazolását. Az orsz. Intéző Bizottság a cserkészcsapatot nem igazolta...”¹²

Ekkor a szegedi cserkészkerület elnöke, vitéz Máriaföldy Márton még az országos trendekkel is szembement, elutasításában pedig kifejtette, hogy a cserkészmozgalom csakis keresztény szellemben működhet, s nem érdekelte az sem, hogy más kerületekben már igazoltak zsidó cserkészcsapatokat, elég csak a pesti, budai, újpesti, debreceni és kaposvári csapatot említeni.¹³

Ám közben is történtek a csapat életében fontos események, tudniillik 1931 áprilisában újjászervezték a közösséget. Erről dr. Biedl Samu, a hitközség elnöke írt a Magyar Cserkészszövetség V. Kerülete Elnökségének egy levelet, melyből többek között a hitközség és a cserkészcsapat akkori tisztségviselőinek és a cserkészcsapat alapító tagjainak nevét is megtudhatjuk:

„...A csapatparancsnokságának teendőit Löwy Emil középiskolai hittanár, tartalékos hadnagy végzi Hoffmann Pál terménykereskedő, leventeoktató, volt cserkessel együtt. Az őrök vezetői: dr. Gyárfás Zoltán ügyvédjelölt és Gosztonyi Pál joghallgató tisztjelöltek. A csapat tagjai: Adler László, Ferenczi László, Gábor György, Gábor Miklós, Kelen Pál, Kertész Ernő, Körösi István, Lantos György, Ligeti Ferenc, Lusteiner Gyula, Moskovitz Imre, Pilis Pál, Révész Miklós, Robicsek László, Róth Sándor, Weisz Pál.”¹⁴

Más dokumentumból is ismerjük a csapat tagjait, például egy 1931. október 15-i iratból, mely a *Jelentés az első szervezésben résztvevő cserkésekről* címet viseli.¹⁵

A korszak egyik jellegzetes mozgalmából, a leventemozgalomból sem maradhattak ki a zsidó cserkész ifjak. 1932-ben például a cserkésztagságból toborzott

¹¹ Serfőző Lajos (szerk.): *Szeged története 4. 1919–1944.* Szeged, 1994. 613.; *A Szegedi Izraelita Hitközség 1932. évi jelentése.* Szeged, 1933. 19.

¹² *A Szegedi Cserkészkerület Elnökségének levele a Szegedi Zsidó Hitközség Tekintetes Elnökségének.* Szeged, 1930. január 30. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

¹³ *A cserkészcsapat vezetőjének levele a szervező bizottságnak.* 1930. február 9. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

¹⁴ *Dr. Biedl Samu szegedi hitközségi elnök levele a Magyar Cserkészszövetség V. Kerülete tekintetes Elnökségének.* Szeged, 1931. április 7. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

¹⁵ *Jelentés az első szervezésben résztvevő cserkésekről.* Szeged, 1931. október 15. Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ Cserkész Könyvtár- és Levéltár.

1. kép: *A szatymazi tábor 1939–1940*

nek tagjai között ott volt a II. világháború utáni csapatvezető, a későbbi hitközségi elnökhelyettes, Pollák László is.¹⁷

Magától értetődően a csapat részt vett a szegedi zsidó közélet rendezvényein is: többek között a zsidó temetőben létesített hősök emlékművének 1933. október 29-i avatásán dr. Gyárfás Zoltán vezetésével, aki a csapat nevében helyezte el koszorút.¹⁸

A vallási nevelés részeként a hitközségi élet más területén is megjelentek a csapat tagjai. Így ír erről Vidor Pál a *Múlt és Jövő* című lapban:

„A zsidó cserkészek nem csak azért zsidók, mert zsidónak születtek. Tudatosan büszkén vallják magukat zsidóknak önmaguk és az egész világ előtt... Amerre járnak, amerre táboroznak erdők, pagonyok mélyén, mindenütt oltárokat emelnek, mindenütt imádkoznak... (...)...Egész évi munkájukban csapat-összejöveteleiken, ős- és rajúléseiken is végeznek zsidó munkát: foglalkoznak a zsidóság történetével, a nagyvilágon szétosztott zsidóság helyzetével, a szentföldi munkával, a hazai törekvésekkel. Ez a munka nem ötletszerű, hanem rendszeres, közös szabályzat alapján történik a különböző zsidó

¹⁶ Az 598. számú Báró Jósika Miklós Cserkészcsapat iratai. Dr. Gyárfás Zoltán levele a Magyar Cserkészszövetség Tiszti Testületének. 1932. november 9. Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ Cserkész Könyvtár- és Levéltár.

¹⁷ Gombocz Eszter: Cserkészlilium és kőtabla. A zsidó identitás újjáépítésének törekvései a két világháború közötti neológiában Vidor Pál életének példáján. *Regio*, 2019/2. 105–126.; Pollák László: Hajóval a bori rézbányába. *Szombat on-line*, 2009. aug. 18. <https://www.szombat.org/politika/3875-hajoval-a-bori-rezbanyaba> (Letöltés ideje: 2021. február 13.)

¹⁸ *Szegedi Napló* 1933. október 31. 5–7., *A szegedi zsidó hitközség 1933. évi jelentése*. Szeged, 1934. 15.

csapatokban”. Vidor példaként épp a szegedi zsidó cserkészeket említi, akik a zsinagóga képzett idegenvezetői.¹⁹

Természetes volt ekkoriban, hogy a zsidó népiskola tanulói közül nagy számban kerültek a cserkészcsapatba. Az 1935–1936-os tanévben többek között 3–4. osztályos fiúkat szerveztek be a farkaskölyökfalkába. Álláspontjuk szerint:

„...a cserkészlet az ifjúság lelkét e fejlődési fokon gazdagítja, közismert előkelő hely, melyet a cserkészlet az ifjúságot nevelő tényezők között világszerte elfoglal.”²⁰

A nagy gazdasági világválság az élet minden területén érezte hatását hazánkban is. Dr. Gyárfás Zoltán, a cserkészcsapat parancsnoka a téli összejövetelek esetleges elmaradásával is számolt 1933. december 25-én írott levelében, mivel a helyiség fűtése is komoly anyagi terhet jelentett a csapat vezetőségének. A következőket írta a hitközség jótékonyági bizottságának:

„...Otthonhelyiségünkben további összejövetelet tartani a kegyetlen hideg időjárás következtében kérésünk nem várt megtagadása esetén nem bíránk. Eddig is csak úgy volt ez lehetséges, hogy pár pengőt kitevő, megtakarított pénzünkön tüzfát vásároltunk, majd a tehetősebb fiúk hoztak magukkal néhány darab fát, ami azonban nem elegendő. Már eddig is több megbetegedés fordult elő, a szülők nagy része nem hajlandó gyermekét az összejövetelekre elengedni, ami az elméleti oktatásra legalkalmasabb téli idő elvesztését, de egyszersmind az eddigi eredmények lerontását jelentené.

Tiszteletteljes kérelmem sürgős elintézését kérve maradok a tekintetes Jótékonyági Bizottságnak

Cserkészisztiztelettel

Dr. Gyárfás Zoltán”²¹

A szükséges három köbméter fát kiutalták a hitközség terhére.

A háborús készülődés közepette nem volt lehetőség minden évben táborozásra. A hitközség 1938. évi jelentésében olvashatjuk, hogy a cserkészcsapat nem volt táborozáson, erejét belső szervezésre s hatékony kiképzésre fordította. A csapat létszáma a farkaskölykökkel együtt száz fő, parancsnokuk dr. Gyárfás Zoltán ügyvéd. Az iskolai értesítőből azt is megtudhatjuk, hogy a falkaparancsnok ekkor Gábor

¹⁹ Vidor Pál: *Zsidó cserkészek. Múlt és Jövő*, 1934. 249.

²⁰ *A Szegedi Zsidó Népiskola értesítője az 1935–36. tanévről*. Közzéteszi: a tantestület. Szeged, 1936.

²¹ *Kérelme dr. Gyárfás Zoltán ügyvédjelölt szegedi /Hétvezér u. 19. sz./ lakosnak, mint az 598. sz. Báró Jósika Miklós cserkészcsapat parancsnokának*. Szegedi Zsidó Hitközség Archivuma.

1. kép: Rábai Imre 1944 április, Szeged

Miklós (1918–2018, később farmakológus, a Szegei Tudományegyetem docense) volt.²²

Több visszaemlékezés is felidéri ezt a korszakot. Rábai Imre így emlékszik vissza ezekre az évekre:

„Szegeden működött egy zsidó cserkészcsapat. Egy Miskolcra származó szegedi egyetemi hallgató, Ágoston Gyuri akkoriban került a csapatunkhoz, amikor én még 13 éves lehettem. Nagy lendületet adott a csapatnak. Sok ötlete volt, és a többi, nálunk egy-két évvel idősebb cserkészvezetővel együtt nagyon sokat tettek azért, hogy ne legyen hátrányunk. Mindent meg tudtak szervezni. Mindig volt valaki, aki a szervezést vállalta. Érdekesen állították össze a programokat, hogy ne érezzük ki-
közösítettnek magunkat. Igazi cserkészcsapat volt, még

cserkészjelvényünk is volt. Ezek a fiatal vezetők, akkor 20-22 évesek, nagyon komoly dolgot csináltak. Köztük volt két későbbi neves színész és rendező. Az egyik Horvai István, akkor Hoffmann Pista, a másik pedig Rozsos István, akkor Róth Pista. Volt egy önképzőkörünk, amelyben irodalmi előadások és színházi előadások voltak, ehhez nyilvánvalóan az ő megszállottságuk kellett. Az egyikből nagy rendező, a másiból nagy színész lett...²³

Meglepő mozzanatok is dokumentálhatóak a huszonkét év alatt. 1940. június 23-án például az egyik hitközségi tag panaszt tett Gyárfás Zoltán csapatparancsnoknál arra vonatkozóan, hogy a cserkészifjak egy része nem jelent meg azon az istentiszteleten, melyet a Kormányzó Úr Öföméltósága 72. születésnapjának alkalmából tartottak, s ez szöges ellentétben áll a hazafias és a vallásos neveléssel. Ez az esemény is jelzi, hogy zsidó honfitársaink egy része mennyire asszimilálódott a többségi keresztény, magyar társadalomba.²⁴

Ahogy egyre nagyobb valószínűséggel közeledett a háborúba való sodródása hazánkknak, a zsidó cserkészcsapatok közelgő betiltásának előjelei is megmutakoztak. A szegedi cserkészkerület ügyvezető elnöke a következő levelet küldte a csapat parancsnokságának:

²² *A Szegedi Izraelita Hitközség 1938. évi jelentése.* Szeged, 1939, *A Szegedi Zsidó Népiskola értesítője az 1938–39. tanévről.* Közzéteszi: Székely Alfréd igazgató. Szeged, 1939. 8., [https://hu.wikipedia.org/wiki/Gábor_Miklós_\(farmakológus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Gábor_Miklós_(farmakológus)) (Letöltés ideje: 2021. február 10); Ábrahám Vera szóbeli közlése Gábor Miklósról.

²³ Rábai Imre: Jelképes élet. *Remény*, 2008/2. 45. skk.

²⁴ *Tekintetes dr. Gyárfás Zoltán ügyvéd úrnak címzett levél.* Szeged, 1940. június 23. Szegedi Zsidó Hitközség Archivuma.

„A magyar cserkészzet mai helyzete a zsidó cserkészzet végleges rendezését követeli tőlünk. Addig is, amíg az OIB e kérdésben dönt[,] a kerületek elnökei utasítsák a zsidó csapatokat, hogy a munkaév kezdetén újoncokat már ne vegyenek fel. Új igazolványokat már ne állítsanak ki.”²⁵

A cserkészcsapatok működéséhez elengedhetetlen volt az anyagi feltételek előteremtése és a helyiség biztosítása mellett a tárgyi eszközök is. Óriási szerencse, hogy egy 1940. november 10-i, Pollák László megbízott csapatparancsnok – aki a szegedi hitközség elnökhelyettese is volt a II. világháború után – által összeállított tárgyleltár épségben megmaradt.²⁶

A csapatot elnökként ekkor dr. Pap Róbert hitközségi elnök felügyelte, a parancsnok pedig a már említett dr. Gyárfás Zoltán volt.²⁷

Sajnos az antiszemizmus további térnyerése (nevezhetjük jogtiprásnak is) miatt a zsidó cserkészcsapatokat a következő évben kizárták a szövetségből. Erről a következőképpen kapott tájékoztatást a báró Jósika Miklós cserkészcsapat:

„...A zsidó csapat szervező tagok, illetőleg cserkészcsapatok a Magyar Cserkészszövetség a M. kir. Belügyminiszter által 255.396 /1941/ VII. a. BM. sz. alatt láttaozott alapszabályai 8. paragrafus a /1., illetőleg a/ 7. feltételeinek nem felelnek meg. Ennélfogva a zsidó szervezőtagok csapat szervező és fenntartó tevékenységet nem folytathatnak és ilyen irányú működésüket abba kell hagyniok...”²⁸

A cserkészifjúság tagjainak további vallásos nevelése és a hitéleti szellem fejlesztése is komoly dilemmákat okozott a hitközségen belül. Erről ízelítőt kaphatunk a cserkészcsapat szervezőbizottságának elnöke által dr. Gyárfás Zoltánnak, a cserkészcsapat parancsnokának írott levélből:

„...Mint a hitközségi cserkészcsapat szervező bizottságának elnöke a mai rendkívüli időben feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a cserkészcsapat működését további intézkedéséig szüneteltesse és a csapat tagjai a vallásos nevelés és a hitéleti szellemi fejlesztése iránti tevékenységüket az ifjúsági körben fejtsék ki, ahol dr. Frenkel Jenő rabbi úr személyes vezetése és ellenőrzése minden garanciát megadja a hitközség

²⁵ *A Magyar Cserkészszövetség V. Kerülete ügyvezető elnökének levele az 598. sz. Cserkészcsapat tek. parancsnokságának.* Szeged, 1940. szeptember 13. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

²⁶ *Pollák László megbízott csapatparancsnok által összeállított tárgyleltár a szertárban elhelyezett felszerelési tárgyakról.* 1940. november 10. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

²⁷ *Omike sajtócsoportjának címzett dokumentum a zsidó hitközség tisztségviselőiről.* Szeged, 1940. október 27. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

²⁸ *Kivonat a Magyar Cserkészszövetség Országos Intézőbizottsága Budapesten 1941. évi november hó 15-én megtartott ülésének jegyzőkönyvéből.* Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma

vezetőségének ahhoz, hogy a csapat tagjainak működése olyan lesz, amely nemzeti, vallásos és iskolai ellenőrzési szempontból minden bírálatot kiáll.

Amidőn Nagyságodat erről értesítem, és arra kérem, hogy a csapat ingóinak leltárát felvenni, azt a hitközség képviselőjében kellő módon megőrzésre dr. Frenkel Jenő rabbi úrnak a hitközségi iroda közbenjöttével átadni, illetve a megőrzés módjára nézve nekem mielőbb javaslatot tenni szíveskedjék...²⁹

A Magyar Cserkészszövetség nem kívánt beleszólni abba, hogy a csapat megszűnésével a tulajdonukat képező ingóságokkal mit kezdenek:

„...a kezelésben lévő és cserkészcélokat szolgáló vagyon felhasználására vonatkozó határozathozatalban résztvenni s abba belefolyani nem kívánunk.”³⁰

A cserkészcsapat ingóságait továbbra is használhatták a helyi zsidó ifjúsági szervezetek, amiről egy jelentés is beszámol:

„Az 1941. december hó 16. napján megküldött jelentésemben foglaltak kiegészítésképpen van szerencsém közölni, hogy a Szegedi Izr. Hitközség által fenntartott és a 3129/1941. sz. véghatározattal feloszlott 598. sz. Báró Jósika Miklós cserkészcsapat használatában volt és a Hitközség tulajdonát képező vagyontárgyakat illetően a Szervező Testület, – tekintettel arra, hogy ezen vagyontárgyak a múltban is az egyetemes szegedi zsidó ifjúság céljait szolgálták és a cserkészcsapaton kívül a Hitközség egyéb ifjúsági egyesületei is használták, – akként intézkedett,

3. kép: A cserkészcsapat nagy része illegálításban 1940 után

²⁹ A hitközségi csapat szervezőbizottsága elnökének levele dr. Gyárfás Zoltán úrnak, mint a Br. Jósika cserkészcsapat Parancsnokának 1941. november 26-án. Szeged. Szegedi Zsidó Hitközség Archivuma.

³⁰ Dr. Márkus Miklós országos gazdasági és pénzügyi vezető és Éry Emil országos ügyvezető elnök levele dr. Pap Róbertnek, az 598. számú szegedi cserkészcsapat szervezőtestületi elnökének. Budapest, 1941. november 29. Szegedi Zsidó Hitközség Archivuma.

hogy ezen vagyontárgyakat a jövőben kizárólag ezen egyéb ifjúsági egyesületek fogják használni.”³¹

Dr. Pap Róbert (1874–1947) ügyvéd a hitközség részéről ugyanezen a napon írott levelében kifejti a cserkészkerületi elnökségnek, hogy a csapat tagjainak igazolványait, valamint a csapat pecsétjét 15 napon belül visszajuttatja. Ám Pap azt is megjegyzi, hogy a csapatigazolási okmányt nem tudják visszajuttatni, mivel a cserkészotthon használata során – mivel az egymást váltó menekült és ínséges csoportok folyamatosan használták – ez az irat eltűnt.³²

A tragikus 1944–1945 után Szegeden még újjá tudott alakulni a cserkészcsapat a korábbi megbízott parancsnok, Pollák László vezetésével, sőt, a hitközség még a Margit utca 24. szám alatti épületet is a rendelkezésükre bocsátotta, ahol Kolin Miklós és felesége volt a házmester.³³

A hitközség vezetősége is figyelemmel kísérte a csapat működését, erre példa egy 1946-os dokumentum, amiben megemlítik, hogy a csapat vezetésében a felekezetet elhagyók is részt vesznek, valamint leszögezik, hogy a csapat parancsnoka kizárólag a hitközség elnökének és a szervezőtestület elnökének beleegyezésével jelölhető.³⁴

A közösségi élet és az összetartozás élménye talán valamennyire segítette a sebek gyógyulását. Dr. Pap Róbert 1946-os visszaemlékezésében a másfél évtizeddel korábbi megalakulás mellett reménykedett a szegedi zsidó cserkészélet újjáalakulásában, s aktív tevékenységében is:

„Tizenhat évvel ezelőtt néhány lelkes zsidó fiú összeállott, hogy cserkészcsapatot szervezzen. A csapat működését nem akarták engedélyezni, de nagy nehézségek és hosszú küzdelmek után, – mikorra már a néhány fiúból komoly csapat lett, – sikerült 1932-ben a csapat igazolását megszerezni. Így a leigazolt 598. Br. Jósika Miklós cserkészcsapat azóta, a fasiszta rendeletek életbelépéséig működött, és munkájával elért eredményeivel felhívta magára nemcsak a szegedi zsidóság, hanem az egész cserkészkerület figyelmét. Résztvettünk a Gödöllői világ-jamboreen, számos más táboron, valamint a szegedi zsidó ifjúság kultúréletében.

Most, amikor a kényszerszünet után újra nekikezdünk a cserkészmunkának, köszönetet mondunk a választmány tagjainak, hogy hozzájárultak a szeptember 16-i választmányi ülésen a cserkészcsapat támogatásához, és otthonunkat nekünk visszaadták. Csapatunk, mely mindig a szegedi zsidó ifjúság legkedveltebb otthona volt, a jövőben is azt a nevelést és szórakozási lehetőséget akarja jelenteni, amelyet a múltban jelentett.

³¹ 1941. december 16-i jelentés kiegészítése. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

³² Dr. Pap Róbert levele a Magyar Cserkészkerület Elnökségének. 1941. december 16. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

³³ Pollák, 2009.; 139/1946. számú irat. Szeged, 1946. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

³⁴ 154/1946. számú irat. Szeged, 1946. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

Természetesen munkánkat sikeresen csak úgy végezhetjük, ha a választmány jóindulatú támogatását a jövőben is élvezni fogjuk.

Legközelebbi célunk: résztvenni a jövő évi Párisi világ-jamboreen, ahol lehetősége nyílik a zsidó fiatalságnak arra, hogy megismerkedjék távoli országárszerek fiaival, barátokat szerezzen magának, ami ma nekünk mindennél fontosabb.

Most még ugyan kevesen vagyunk, de ez a néhány lelkes ifjú rövid idő alatt a régi létszámra fog emelkedni, és ígérjük a farkaskölyök és cserkészköszöntéssel, hogy

»Megtesszük, ami tőlünk telik!«

Jó munkát!

A parancsnokság³⁵

A háború utáni korszak üde színpontja volt a csapat közös táborozása a pécsi 615. számú Ámosz cserkészcsoporttal a Mecsek hegységben fekvő Mánfa községben, 1947-ben. A tábor – melynek parancsnoka dr. Dénes György, parancsnokhelyettese dr. Ruttkai Pál volt – előkészítését már májusban elkezdték, a pécsiek többek között értekezletet tartottak a táborban résztvevő diákok szüleinek június 8-án. A szegediek részéről Pollák László csapatvezető állt levelezésben a pécsiekkel az előkészületeket illetően, s 140 forintban állapították meg a fejenkénti költséget, napi ötszöri étkezéssel számolva. Lehetőség volt arra, hogy a gyerekek közül annak, aki természetben akart hozzájárulni az ellátáshoz, annnyival kevesebbet kellett fizetnie. Természetesen a helyi erdőigazgatóság engedélyére is szükség volt a július 1. és július 15. közötti területfoglaláshoz, amely az erdő védelmében igen szigorú szabályok szerint történhetett meg; említhetjük itt a fagyújtás vagy főleg a tűzgyújtás szabályait. A végleges időpont július 6–20 lett. A gyerekek és a csapatvezetők további biztonságát szolgálta, hogy Pollák László felajánlotta a pécsieknek: az egyik gyerek orvos szülője is eljönne a táborba. A pécsiek pedig azt kérték tőle, hogy a tábor kezdete előtt három nappal az egyik csapatvezető mindenféleképpen jöjjön el felmérni a terepet, egyeztetni a napirendet, programot, étrendet s más tennyezőket. A komoly előkészületek után – melyek során magától értetődően minden nap programját órára lebontva előre rögzítették – a tábor sikeres volt, köszönhetően több állami intézménynek, élelmiszeripari üzemnek, sőt magánszemélyeknek is.³⁶

Sajnálatos módon a következő évben az úttörőmozgalommal való kényszerű egyesülés hasonlóan traumatikusan hatott, mint az 1941-es cserkésztörvénnyel is ellentétes kizárás. Hozzátehetjük, hogy a háború után és a kommunista diktatúra elől nyugatra menekültek megalapították a Külföldi Magyar Cserkészsövetséget.³⁷

³⁵ Dr. Pap Róbert iratai. 598. Br. Jósika Miklós cserkészcsoport. T. mint szervező testületünk tagjának. Szeged, 1946. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

³⁶ A mánfai cserkésztábor levelezése, dokumentációja. Pécs, 1947. Pécsi Zsidó Hitközség Archívuma.

³⁷ Bányai Viktória – Gombocz Eszter: Budapesti zsidó iskolák a holokauszt után, 1945–48. *Új Pedagógiai Szemle*, 2015/7–8. 57–76.; <https://hu.wikipedia.org/wiki/>

Az 598. számú Báró Jósika Miklós Cserkészcsapat a történelem viharainak következtében alig húsz évig állt fenn. Amilyen nehéz volt a csapat megalakulásának engedélyeztetése, annál nagyobb aktivitással működött a korlátozások 1940-es kezdetéig, majd a vézskorszak után néhány évvel bekövetkező megszűnéséig. Két évtizedes működése, munkája elismerést vívott ki nemcsak Szeged zsidóságának, hanem a cserkészkerület vezetőségének körében is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

FORRÁSOK:

- 139/1946. számú irat.* Szeged, 1946. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- 154/1946. számú irat.* Szeged, 1946. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- 1941. december 16-i jelentés kiegészítése.* Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- A cserkészcsapat vezetőjének levele a szervező bizottságnak.* 1930. február 9. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- A hitközségi csapat szervezőbizottsága elnökének levele dr. Gyárfás Zoltán úrnak, mint a Br. Jósika cserkészcsapat Parancsnokának 1941. november 26-án.* Szeged. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- A Magyar Cserkészszövetség V. Kerülete ügyvezető elnökének levele az 598. sz. Cserkészcsapat tek. parancsnokságának.* Szeged, 1940. szeptember 13. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- A mánfai cserkész tábor indulója.* Pécs, 1947. Pécsi Zsidó Hitközség Archívuma.
- A mánfai cserkész tábor levelezése, dokumentációja.* Pécs, 1947. Pécsi Zsidó Hitközség Archívuma.
- A Szegedi Cserkészkerület Elnökségének levele a Szegedi Zsidó Hitközség Tektetes Elnökségének.* Szeged, 1930. január 30. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- A Szegedi Izraelita Hitközség 1938. évi jelentése.* Szeged, 1939.
- A Szegedi Izraelita Hitközség 1932. évi jelentése.* Szeged, 1933.
- A szegedi zsidó cserkészcsapat jegyzőjének levele az újpesti, 921. számú Venetianer cserkészcsapatnak.* Szeged, 1930. március 20. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- A szegedi zsidó hitközség 1933. évi jelentése.* Szeged, 1934.
- A Szegedi Zsidó Népiskola értesítője az 1935–36. tanévről.* Közzéteszi: a tantestület. Szeged, 1936.

- A Szegedi Zsidó Népiskola értesítője az 1938–39. tanévről.* Közzéteszi: Székely Alfréd igazgató. Szeged, 1939. 8.
- A zsidó hitközség 1929. évi jelentése.* Szeged, 1930.
- Az 598. számú Báró Jósika Miklós Cserkészcsapat iratai. Dr. Gyárfás Zoltán levele a Magyar Cserkészszövetség Tiszti Testületének.* 1932. november 9. Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ Cserkész Könyvtár- és Levéltár.
- Az 598. számú Báró Jósika Miklós Cserkészcsapat iratai. Tábornegyszálló jelentés.* Szeged, 1934. július 30. Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ Cserkész Könyvtár- és Levéltár.
- Dr. Biedl Samu szegedi hitközségi elnök levele a Magyar Cserkészszövetség V. Kezűlete tekintetes Elnökségének.* Szeged, 1931. április 7. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- Dr. Márkus Miklós országos gazdasági és pénzügyi vezető és Éry Emil országos ügyvezető elnök levele dr. Pap Róbertnek, az 598. számú szegedi cserkészcsapat szervezőtestületi elnökének.* Budapest, 1941. november 29. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- Dr. Pap Róbert iratai. 598. Br. Jósika Miklós cserkészcsapat. T. mint szervező testületünk tagjának.* Szeged, 1946. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- Jelentés az első szervezésben résztvevő cserkészekről – Frenkel Jenő rabbi.* Szeged, 1928. november 19. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- Jelentés az első szervezésben résztvevő cserkészekről.* Szeged, 1931. október 15. Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ Cserkész Könyvtár- és Levéltár.
- Kápolnai József: A magyar cserkészlet krónikája.* 1. kötet. Kolozsvár, 1935. OSZK Kézirattár.
- Kérelme dr. Gyárfás Zoltán ügyvédjelölt szegedi /Hétvezér u. 19. sz./ lakosnak, mint az 598. sz. Báró Jósika Miklós cserkészcsapat parancsnokának.* 1933. december 25. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- Kivonat a Magyar Cserkészszövetség Országos Intézőbizottsága Budapesten 1941. évi november hó 15-én megtartott ülésének jegyzőkönyvéből.* Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- Omike sajtócsoportjának címzett dokumentum a zsidó hitközség tisztségviselőiről.* Szeged, 1940. október 27. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- Pollák László megbízott csapatparancsnok által összeállított tárgyleltár a szerűtárban elhelyezett felszerelési tárgyakról.* 1940. november 10. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.
- Szegedi Napló* 1933. október 31. 5–7.
- Tekintetes dr. Gyárfás Zoltán ügyvéd úrnak címzett levél.* Szeged, 1940. június 23. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

SZAKIRODALOM

- Bányai Viktória – Gombocz Eszter: Budapesti zsidó iskolák a holokauszt után, 1945-48. *Új Pedagógiai Szemle*, 2015/7–8. 57–76.
- Gombocz Eszter: Cserkészliliom és kőtábla. A zsidó identitás újjáépítésének törekvései a két világháború közötti neológiában Vidor Pál életének példáján. *Regio*, 2019/2. 105–126.
- Pollák László: Hajóval a bori rézbányába. *Szombat on-line*, 2009. aug. 18. <https://www.szombat.org/politika/3875-hajoval-a-bori-rezbanyaba> (Letöltés ideje: 2021. február 13.)
- Rábai Imre: Jelképes élet. *Remény*, 2008/2. 45–51.
- Róbert Péter: Jó munkát, sálom! – Zsidó cserkészlet Magyarországon. *Egység*, 2016. június – július. 8–9.
- Serfőző Lajos (szerk.): *Szeged története 4. 1919–1944*. Szeged, 1994.
- Szegedi Bálint – Bányai Viktória – Vörös Kata: Zsidó cserkészcsapatok Magyarországon. *Regio*, 2019/2.
- Vidor Pál: Zsidó cserkészek. *Múlt és Jövő*, 1934. 249. l.

KAPUSI KRISZTIÁN*

Dávid király a Bükkben – zsidó cserkészlet Miskolcon

Magyarország zsidósága a Horthy-korszakban sem alkotott egységes és hierarchikus egyházat. A dualizmus idején kialakult három (neológ, ortodox és a status quo ante) felekezeti irányzat hitközségei többé vagy kevésbé autonómok voltak. Létesítettek ugyan országos képviseletet,¹ de elsődlegesen azért, hogy kifelé, mindenekelőtt az állami szervekhez fűződő kapcsolataikban biztosított legyen a delegálók reprezentációja, egységes állásfoglalása. Az ortodox irányzat – melynek 1875 óta Miskolc zsidósága is részese volt – kebelbéli vitás ügyeinek megoldására hitfelekezeti választott bíróságokat rendelt. Városunkban több ízben összeült az említett öttagú² döntéshozó szerv, mivel a helybéli zsidók szélsőségesen konzervatív kisebbségi csoportja, az úgynevezett szefárd imaegylet³ újra és újra önállósulni, elszakadni próbált az ortodox anyahitközségtől.

Nem történt újabb szkizma, a „szefárdok” mégiscsak megmaradtak az anyahitközség kebelében, s ebben döntő érdeme volt Austerlitz Sámuel főrabbinak (1871, Bécs – 1939, Miskolc). Kétség sem férhetett Austerlitz konzervatív mentalitásához:

* A szerző a Herman Ottó Múzeum munkatársa. E-mail: kapusi100@gmail.com

¹ Elsőnek, az 1868-69. évi egyetemes gyűlésen elfogadott szabályzattal, a neológ irányzat szervezett – községkerületekből és kerületi elnöki gyűlésekből álló, legfelül az egyetemes gyűlésben csúcsonódó – országos képviseletet. Az ortodoxok statútuma 1871-ben nyert szentesítést. Teljesen nélkülözte a hierarchiát és a hitközségek feletti, területi alapon működő szervezeti egységeket. Hat évre választották az ortodoxok 100 (60 világi, 40 rabbi) tagból álló Országos Képviseletét, melynek operatív, végrehajtó szerve a Magyarországi Autonóm Ortodox Hitfelekezet Központi Irodája volt. Utolsóként, 1928-ban szervezték meg a harmadik irányzat, a statusquo hitközségek országos képviseletét.

² A hitfelekezeti választott bíróságba a vitázó felek két-két világi tagot jelöltek, azok négyen pedig közösen választottak egy ortodox rabbist elnöküknek.

³ A középkori Hispánia héber neve „Szfárd” volt. A katolikus királyok által 1492. március 31-én elűzött spanyol zsidó közösségek szórványai eljutottak Magyarországra is. Budán és Egerben bizonyosan léteztek szefárd kehillák, melyek a török kiűzésekor pusztultak el. A dualizmus idején már csak Dél-Magyarországon, Temesvárott és Zimonyban működött spanyol eredetű hitközség. A magukat szefárdnak, szfárdisnak valló miskolci zsidók genetikusan nem kötődtek ibériai eredetű „névrokoniaikhoz”. Jiddis nyelvű – Németország héber neve után – askenázok voltak, akik az ortodox jelző foglaltsága miatt vették fel a szefárd címet, kvázi az ortodoxnál is konzervatívabb jelentéssel. Nem volt példa nélküli a miskolci mozgalom: Kassán és Kisvárdán is működtek efféle „szefárd” közösségek.

Züszmann Szófer nagyhírű paksi jesivájának volt az egykori bóhere, majd az ortodox központnak számító Pozsonyban avatták rabbivá, utóbb pedig Moshe Árie Roth elismert pápai rabbi leányát vette feleségül. A Miskolci Ortodox Izraelita Hitközség élére 1914 februárjában már családapaként került.⁴ Nehezen talált rajta fogást a szefárd. Austerlitz ráadásul olyan ember volt, „akinek minden törekvése abban csattan ki, hogy a hívők között az esetleges viszálykodásokat elsimítsa, az áldatlan, meddő és improduktív torzsalkodásoknak elejét vegye”.⁵ Képzettsége ellen kifogása sem lehetett a szefárdnak, a hitközség polgáris – neológia és az asszimiláció felé hajló – többségét pedig tapintatos határozottságával tartotta a megkívánt keretek között.

Austerlitz mélyen ortodox volt, ezért szívesebben imádkozott a hagyományos elrendezésű, központi helyzetű tóraolvasó emelvényvel bíró Palóczy utcai zsinagógában, mint az eredetileg neológoknak épült Kazinczy utcai templomban.⁶ Jesivájának híre messzire terjedt, pedig a főrabbi alig mozdult ki a Palóczy utcából: ott imádkozott az 1901 és 1963 között álló, újabb zsinagógában, melynek udvarához tartozott a rabbilakás és a modern, kétemeletes internátussal bővített jesiva. Konzervatív vallásos nézetei ellenére meglehetősen nyitott volt a személyisége. Főrabbiaként felvállalta Herzl eszméinek népszerűsítését, holott a cionizmus igen nehezen, csakis a súlyosbodó körülmények hatására tudott teret nyerni Magyarországon. Arányérzéke Palesztinával összefüggésben is megnyilvánult: került a politikai alapon szerveződő cionistákat, a vallásos indíttatású Mizrahi mozgalmához csatlakozott.⁷

Sorsszerűn szimbolikus volt Austerlitz főrabbi halála és temetése: a II. világháború kitörésének napján, 1939. szeptember elsején hunyt el egy budapesti klinikán, ahol szívbaját kezeltette. A holttestet hazaszállító gyászmenetet több százan fogadták a hejőcsabai határban. Előbb felravatalozták a Kazinczy utcai templomban, majd onnan a tanítványai vállukon vitték át a Palóczy utcai jesivába, ott imádkoztak mesterük felett. A szomszédos zsinagógában hatalmas tömeg fogadta

⁴ A főrabbi szülei Austerlitz Simon és Knopfmacher Anna Eszter voltak, feleségét Roth Rózának hívták és négy gyermekük (Sári, Gusztáv, Márkus, Tilda) született. Austerlitz dédunokáját, Emmanuel Patcas jeruzsálemi jesiva bóhert személyesen is megismerhettem, ő árulta el, hogy a főrabbi Gusztáv nevű fia 1945-ben Svájcba települt. Leányát, Sárit ott vette feleségül a litván származású Michael Patcas. Emmanuel fiuk Zürichben született, a közelmúltban költözött Talmudot tanulni Jeruzsálembe. Miskolci látogatásakor (2004. augusztus 11.) rendelkezésére bocsátottam mindazt, amit sikerült összegyűjtenem a dédapja életéről, ő pedig hozzájárult, hogy beszámoljak a család soá utáni történetéről.

⁵ *A Reggel*, 1914. február 11.

⁶ 1944-ben súlyos károkat szenvedett a Kazinczy utcai templom. A tóraolvasó emelvény a hitközség újjáalakulása után megkezdett renoválás során került a keleti fal tövéből a belső tér centrumába, így gyakorlatilag csak a vészkorszak után tűnt el végleg a templom neológ jellege. L. Paszternak, Rav Slomo: *Miskolc és környéke mártírkönyve*. Tel-Aviv, 1970. 24.

⁷ A Mizrahi miskolci történetét I. Paszternak, 1970. 42 – 48.

a koporsót. Szöveg nélküli szertartással búcsúztatták, mivel Austerlitz utolsó kívánsága volt, hogy teteme fölött gyászbeszéd ne hangozzék el. Hosszasan kígyózó sorok kísérték végső útján az avasi zsidó temetőbe.

Az egyetértést propagáló főrabbi kollégája, dr. Spira Salamon (1865, Homonna – 1944, Auschwitz) viszont megosztó szerepben kezdte helyi működését. Miskolc polgáris izraelitái hosszú ideje igényelték a magyar nyelvű templomi prédikációt, ezért választották meg 1897. október 14-én dr. Spira rabbit hitszónokká. A szefárd évtizedes harcot indított személye ellen. Neológ gyülekezet éléről, Losoncra érkeztet Miskolcra, s ez már önmagában elég lett volna kritizálóinak. Ráadásul az oklevél intézményes keretek között nyerte Berlinben, a Hildesheimer-féle rabbiképzőben.⁸ Némileg a sors fintora, hogy a heves szefárd támadások ellenére dr. Spira volt a leghosszabb időn át – megszakítás nélkül 47 éven keresztül – miskolci rabbi.

A gáncsoskodásokat hatástalanította az anyahitközség törzse felől dr. Spira iránt nyilvánított szeretetteljes ragaszkodás. Hitszónoklatai a legnehezebb időkben is tartást adtak a miskolci zsidóságnak. A Tanácsköztársaság bukását követő ellenséges közhangulat idején ekképpen tanított: „Az ifjúság kérdez. Hogyan, mit kérdez a zsidó fiú? Minek nektek, minek nekünk zsidóknak a külön felekezeti élet, melyért annyit kell túrnunk, miért a sok szertartás, mit végeznünk kell, miért borul el oly gyakran az életünk fölött? Mit felelsz neki? Nem látod fiam, mily sok van fájdalom, a többi népek között még ma is, ki sokkal alacsonyabb erkölcsű ember, mint a legutolsó zsidó ember. Vagy elképzelheted talán, hogy akadhatnak olyan zsidók, kik összeállnak, hogy gyilokkal, rombolással reátörjenek ártatlan emberekre, akiket ők nem is ismernek, hogy azok élete, azok vagyona ellen támadjanak azért, mert azok nem ábrában, vagy faragott jelképben tisztelik a szentjüket. Ha kérdez, felelj neki. Olvasd a Tóra törvényét! Szól a rendje, ha hullát találnak és nem tudni ki ütötte agyon az embert, menjenek ki a város vezetői, hozzanak engesztelő áldozatot. A törvény őrei, kik nem gondoskodtak eléggé a biztonságról, álljanak ki, szálljanak magukba a hulla láttán. Hát még azok, akik hallgatagon túrték a vad gyűlöletre szítást, azok, kik a romboló garázdálkodást nem büntetik, nem fékezik, nem sújtják, mint kellene, hogy kínozza őket a saját lelkiismeretök ily tetemrehívásnál!”⁹

⁸ Az ortodoxia szélsőséges képviselői – köztük a miskolci szefárdok – nem ismerték el a modern rabbiképző intézetek (például Budapest, Breslau, Berlin) végzett hallgatóinak kompetenciáját. „Szeminaristák” helyett kizárólag hagyományos felkészültségű, tehát jesivákban csiszolódott, majd három tekintélyes ortodox rabbtól igazolást nyert családos zsidó férfiakat tartottak hitközség élére választhatónak.

⁹ Spira Salamon: *A megváltás szava*. Miskolc, 1921. 6–7. A hitszónoknak – az idézetten kívül – több beszédét is megjelentették, pl. az 1921. március 15-én „Szabadság, egyenlőség, testvériség” címmel tartott prédikációját (Miskolc, 1921.).

Austerlitz halála után dr. Spira Salamon volt a rabbinátus legtekintélyesebb tagja, 1941-től a felekezeti anyakönyveket is ő vezette.¹⁰ Országossá vált hírnevét személyéhez fűződő anekdoták gazdagították.¹¹ Nagyfokú elfoglaltsága mellett szép, kiegyensúlyozott családi élete volt. Neje, Kunstadt Malvin iránti tiszteletét tükrözte, hogy amikor 1897. szeptember 19-én a miskolci jelölés elfogadásáról kérdezték, időt kért a válaszadás előtt, mert azt először meg kellett vitatnia feleségével. A hitszónok családja évtizedeken keresztül, egészen 1944 nyaráig a Rákóczi utcában lakott, Spira Salamon 79 évesen vált az auschwitzzi haláltábor mártírjává.

A Miskolci Izraelita Polgári Fiúiskola igazgatója, a magyar és német szakos Bartos Norbert cirka három évvel korábban írta az 1941–42. tanév hazafias és vállalásos neveléséről, hogy a „mai idők légkörét nem engedjük be az iskola falai közé. Töretlen hittel hirdettük, hogy a jelen sok sajnálatos eseménye nem ingathat meg minket hazánk iránti hűségünkben és szeretetünkben. A magyar földdel való sorsközösségünk sokkal mélyebben gyökerezik, mint halandó emberek megállapításai, s mi magyar zsidók ebben, a már sok kemény próbát kiállt sorsközösségben akarunk becsülettel tovább is dolgozni Nagy-Magyarország boldogulásáért”.¹²

A tanév eleve késve, szeptember 25-én indult, mert a gyermekbénulásos megbetegedések miatt a miskolci polgármester nem engedte korábban megnyitni az iskolákat. Három tanárnak kellett munkaszolgálatosként bevonulnia 1942 tavaszán, az iskola épületét pedig a honvédség vette igénybe.¹³

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára IV. 1906. Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának iratai 3424/1944.

¹¹ A hitközség világi elnöke (a rasekol) és a szellemi vezetésért felelős rabbik viszonya nem volt mindig felhőtlen. Raj Tamás ezzel kapcsolatosan írta le, hogy Spira Salamon „egyszer váratlanul megszakította szokásos szombati dróságát (prédikációját – K. K.). A furcsa eseménynek egyszerű oka volt: beszéde közben belépett a zsinagógába egy szegény bolond, aki hangosan csattogtatni kezdte a templomi padokat. Az emberek csitítani kezdték, a rabbi azonban megszakítva prédikációját, így szólt híveihez: „Kérlek, hagyjátok békén szegényt, hiszen ha pénze volna, még rasekol is lehetne belőle.” L. Raj Tamás: *100 + 1 jiddis szó*. Budapest, 1999. 25.

¹² Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentáció 53. 3393. 1. 3. Bartos Norbert (szerk.): *A Miskolci Izr. Polgári Fiúiskola Évkönyve az 1941–1942-ik tanévről*. Miskolc, 1942, 5.

¹³ A kétemeletes épületet közösen használta az Erzsébet izraelita elemi iskola és az izraelita polgári fiúiskola. A tantermek többségét, tizennégyet az elemisták használták, a polgári öt tanterme ekképpen volt beosztva: az első emeleten volt a szertár, valamint a 3. és a 4. osztályosok terme, a második emeleten pedig az elsősök és másodikosok osztálytermei. A hitközség az emancipáció és recepció optimista hangulatában grandiózus vállalkozására szánta magát: a századfordulón egyszerre építette fel a Palóczy utcai új zsinagógát és a Kandia iskolapalotáját. A legfőbb szervező dr. Gencsi Samu hitközségi elnök volt. A Kandia utcában 1901-re épült fel a kétemeletes, 63 méter hosszúságú, 22 méter magas, 18 tantermes, szertárakkal, könyvtárral ellátott modern intézmény, melynek a hitközség 1107/1900. számú határozata az „Erzsébet Izraelita Elemi Iskola” nevet adta. Tanácsterme egyszerre 800 fő befogadására volt alkalmas, hasonló nagyságú belső tér akkoriban nem létezett Miskolcon.) Az 1941/42-es tanévben már a 791. számú Dávid király cserkészcsapat sem működhetett, az iskola udvarán álló cserkészotthon funkcióját veszítette. Paszternak, 1970. 46.

Az iskolaépület ma is áll a miskolci Kandia utcában, adóhivatal működik falai közt. (Képeslap, HOM HTD 73.474.1.26.)

A miskolci izraelita polgári fiúiskola egykori hitoktatója, Paszternák Sándor rabbi évtizedekkel később, 1970-ben és már Tel-Avivban publikálta felbecsülhetetlen forrásértékű munkáját *Miskolc és környéke mártírkönyve* címmel. Megemlékezett „Kis László polg. isk. tanár kezdeményezésével és odaadó munkájával megszervezett iskolánk cserkészcsapatáról. Különleges varázs áradt ezen emberből, akit nemcsak iskolánk növendékei, de az összes miskolci középiskolák diákjai is nagy szeretettel vették körül. Nehéz út vezetett odáig, amíg a II. Kerületi Dávid Király Cserkész csapatot hivatalosan elismerték és bejegyezték. Az egyetlen ortodox zsidó csapat volt egész Európában, melynél nemcsak a kóserságra ügyeltünk, de a táborozásoknál, a tábort sábiti eruvval vettük körül, és amelynél a reggeli-esti közös imádkozás kötelező volt. A Bükk-hegységeiben tartott táborozásaink örök élménye lesz azon keveseknek, akik a sok száz kis cserkészből I-i csodaként életben maradtak.” A gyerekekkel, kamaszokkal, tanítványaival és cserkészeivel együtt Kis László tanár úr is mártírhalált szenvedett.¹⁴

Lakonikusan ugyan, de hírt adott a helybéli sajtó az indulásról: „Cserkészcsapat avatás. A miskolci izr. polgári fiúiskola 791. számú Dávid király néven igazolt cserkészcsapatát vasárnap avatta fel a II. cserkészkerület képviselőjében dr. Harsányi József ker. főtitkár. Lélekemelő ünnepség keretében tette le a csapat dr.

¹⁴ Paszternák, 1970. 40-41.

Harsányi, Bartos Norbert igazgató és Kiss László csapatparancsnok buzdító szavai után a cserkészfogadalom. Fogadalomtétel után a csapat az országzászló és a hősök emléke előtt tisztelgett”.¹⁵ A közelmúltban összeállított adatbázisba a korabeli híradással szinkronban lévő tények kerültek: „791. számú Dávid király Cserkészcsapat Miskolc, II. cserkészkerület. Alapítva 1934, szövetségi igazolás: 1935. április. Bázisintézmény: Miskolci Izraelita Polgári Fiúiskola. Vezető: Kis László, Ecker György”.¹⁶ Kis Lászlóról a polgári fiúiskola 1942-ben kiadott évkönyvéből annyi derül ki, hogy 1932-től dolgozott az intézménynél mint magyar és német szakos tanár. Órarendjébe földrajz-, történelem – és rajzórák is kerültek, az 1941–42. tanévben osztályfőnöke volt a harmadéveseknek, valamint elnöke az iskola Báró Eötvös József Önképzőkörének. A tanév egyik szülői értekezletén előadást tartott *A mai gyermek és a mai család* címmel.¹⁷

Öt-hat év mindösszesen a Dávid király neve alatt összeállt miskolci zsidófiúk cserkészletének története (1935–1941), így kevés írott forrás maradt utána. A kis közösség rövid ideig csakugyan hihette, hogy igazoltan elismert és teljes jogú szövetségese a keresztény gyerekeket szervező cserkészcsapatoknak. Az indulás évének novemberében előkészületeket tettek az izraelita polgárral egy épületben működő elemi iskola évfolyamaiból jelentkező kiscserkészek felkészítésére tanáruk, Buchsbaum József vezetésével.¹⁸ Alighanem a történet reményt keltő fázisának zenitje az 1936. év május 4-re eső vasárnap volt, amikor kiadós csinnadratta közepette 25 cserkészt avatott a Dávid király. Tiszteletükre „vitéz Henkey-Hönig Vilmos ny. tábornok, cser-

¹⁵ *Reggeli Hírlap* 1935. május 14.

¹⁶ Szegedi Bálint – Bányai Viktória – Vörös Kata: *Zsidó cserkészcsapatok Magyarországon*. Regio, 2019/2. 151.

¹⁷ HOM HTD. 53.3393.1.3. Bartos (szerk.) 1942. 5-9.

¹⁸ Vörös Kata kutatásai nyomán ismerhettem meg a gödöllői cserkészlevéltár gyűjteményéhez tartozó, vonatkozó irat szövegét: „Nagyságos Magyar Cserkész Szövetség Országos Intéző Bizottsága, Budapest. Alulírott cserkészcsapat tisztelettel kéri, hogy a csapat kebelében kiscserkész munkát engedélyezni kegyeskedjenek. Polgári iskolánkkal egy épületben lévő és azal kapcsolatban lévő elemi iskola bőséges anyagot és lehetőséget nyújt ehhez. A kiscserkész munka vezetője: Buchsbaum József elemi iskolai tanító. Az első jelentkezők névsorát alább közöljük. Kérésünk megismétlésével maradjunk tiszteletteljes cserkészüdvözlettel: Bartos Norbert szervező testület elnöke, polg. isk. igazgató. Kis László mb, cs. parancsnok, tanár. Kimutatás az első szervezésben résztvevő kiscserkészekről: 1. Zuckermann György. 2. Róth Imre. 3. Eizen Tibor. 4. Edelstein György. 5. Valdnar György. 6. Adorján Endre. 7. Markovits György. 8. Einhorn György. 9. Rotstein Tibor. 10. Grünfeld József. 11. Stern József. 12. Friedmann Sándor. 13. Fecher Frigyes. 14. Fried István. 15. Hutás Imre. 16. Krausz Imre. 17. Kupfer Imre. 18. Löbl György. 19. Márkus György. 20. Pártos László, valamennyien 9 évesek, valamennyien izr. vall, valamennyien IV. elemi o. t”. Hátirat: „Tek. Magyar Cserkészszövetségnek Budapest. A miskolci izr. polgári iskola 791. csapatának a kiscserkész munka megindíthatására vonatkozó, benti kérelmét tisztelettel felterjesztjük. Amennyiben elvi okok, illetve magasabb szempontok a kérelem teljesíthetését nem gátolják, a kerület részéről a kérelem ellen akadály nincs. Cserkészüdvözlettel: Dr. Harsányi József ker. főtítkár. Miskolc, 1935. november 7.”

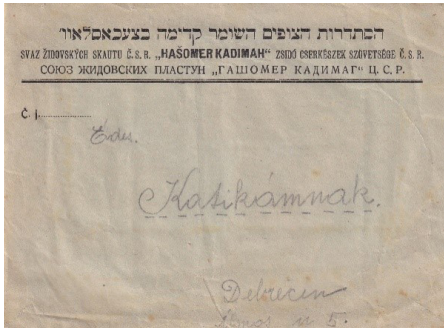

Miskolci cserkészek 1939-ben. (Fotó: Maksay Zoltán. HOM HTD 86. 232. 19.)

készkerületi elnök és Bódy Kornél, a cserkészkörület ügyvezető elnöke vezetésével megjelent valamennyi miskolci cserkészcsoport tiszti küldöttsége”.¹⁹ A városi elit köreiből volt ott kormányfőtanácsos, tiszti főügyész, tanügyi főtanácsos, kamarai alelnökök és törvényhatósági bizottsági tagok, a miskolci középiskolák delegáltjai. Valószínűleg akadt közöttük olyan, aki hivatalból kivezéyelve, különösebb lelkesedés nélkül vett részt az eseményen. Ferenczi Károly kormányfőtanácsos viszont a város zsidó kultúrájának meghatározó egyéniségeként, Miskolc legrégebb könyvesboltjának tulajdonosaként, a hazai pszichoanalízist kibontakoztató Ferenczi Sándor (1873–1933) fivéréként bizonyára örömet lelt a zsidó fiúk korszerű aktivitásában. Evidens, hogy Feldmann Mór elnökkel az élen pártolón volt jelen a Miskolci Ortodox Izraelita Hitközség vezetősége is. A sajtó megörökítette, hogy „feszés vigyázálásban sorakozott fel a 25 »farkaskölyök«. A »Hiszekegy« akkordjai nyitották meg az ünnepséget, majd Novotny Gyula ref. lelkész, a cserkészkörület körzeti főtitkára mondott lelkes avatóbeszédet. Megható szavakkal fordult az új kis cserkészekhez, beszélt nekik a cserkészlet léleknevelő hatásáról, a magyar cserkész kötelességeiről. Az avatóbeszéd után a farkaskölyökök letették a fogadalmat. Bartos Norbert, az Izs. Polgári Fiúiskola igazgatója intézett ezután beszédet a felavatottakhoz. Emelkedett szavakkal fejtette ki előttük a cserkészmozgalom célját, amely röviden három programpontra foglalható össze: Isten, haza, ember. Az új kis cserkészek részéről Breier Géza köszönte meg a kerületi főtitkár és Bartos igazgató beszédét, kipirult arccal,

¹⁹ *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1936. május 5.

Kadima postai boríték. (Közli: Jakab 2020, 179.)

meghatott hangon. A Himnuszt énekeltek ezután el, majd a cserkészcsoportok díszmenetben vonultak el a közönség előtt”.²⁰

A 791. számú Dávid király cserkészcsoport a következő év november 29-én kiscserkész ígérettevést tartott, amelyen a körzetet Novotny Gyula körzeti főtitkár képviselte.²¹ A vármegye 1939-ben publikált monográfiája még megemlékezett arról, hogy a „miskolci orthodox izraelita polgári fiúiskola 15 év óta áll fenn. Tantestületének száma 8, tantermeinek száma 5.

A legutolsó tanévben összesen 214 növendéke volt és pedig az I. oszt. 46, a II. oszt. 67, a III. oszt. 50, a IV. oszt. 51, az intézet kebelében működik a »Dávid király« cserkészcsoport is.”²²

Előzményként szóba hozható, hogy a trianoni Magyarország területén kizárólag Budapesten és Miskolcon alakultak kadimah cserkészcsoportok.²³ Paszternák Sándor mártírkönyve rögzített néhány vonatkozó információt: „megalakult Miskolcon is – »Kadima« néven – a zsidó cserkészcsoport. Vezetője, Baneth Elemér, Oroszországból hazatért fiatal főhadnagy volt (...). A »Kadima« cserkészcsoport nem volt ugyan kifejezetten cionista alakulat, de szellemében híve volt a zsidó nemzeti eszmének, és héber dalokat énekeltek összejöveteleiken.” Az alakulás idejéről csak egy megközelítőleges információt konzervált, miszerint a Kadima tagjai olyan zsidó középiskolás fiúk voltak, akiket a „fehér terror ideje után, minden más cserkészcsoportból kizártak Miskolcon”.²⁴

Bányai Viktóriának köszönhetően értesültem a *Dombóvári Hírlap* 1921. augusztus 28-i számának *Cserkészélet a Balaton mentén* című cikkéről: „éjjel az őr jelenti, hogy a tábor közvetlen szomszédságában cserkészek ütnek tanyát. Az ő somogyi virtustól hajtva a kaposváriak megtámadták a jövevényeket s az úti fáradságtól kimerült fiúktól el tudtak hozni nesztelen támadásukkal két szakaszszászlót. A nyomban felébredt őr jelentésére ellentámadásba fejlődtek, de a zászló most is ott lebeg a kaposváriak csapatzászlóján dicsőséges trofeumként. – Mint később kitűnt, a vesztes fél a miskolci Kadimah cserkészcsoport. Nem Széchenyi, nem

²⁰ *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1936. május 5.

²¹ *Magyar Cserkész*, XVIII. évfolyam 7-8. szám (1936. december 15 – 1937. január 1), 54.

²² *Borsod vármegye*. Budapest, 1939. III. rész, 27.

²³ Bányai Viktória: Liliom és Dávid-csillag: a zsidó cserkészet kezdetei Magyarországon, 1913–1924. *Regio*, 2019/2. 78.

²⁴ Paszternák, 1970. 42.

Cserkészszátor a Bükkben, 1939. (Fotó: Maksay Zoltán. HOM HTD 86. 232. 4.)

Rákóczi, sem más magyar dicső név, hanem Kadimah, amint hogy közöttük sincs magyar. Igaz, hogy kampós, szeges bottal járnak. Ki tudja, miért?²⁵ Gyanakvó megjegyzések és rosszálló célozgatások övezték a Kadima működését, a Cserkészszövetség igazolása nélkül lényegileg illegálisan működött a csapat, ennek ellenére – mint olvastuk – természetességgel emlegették a nyilvánosság fórumain. A miskolci Kadima vezetője, Baneth Elemér agilisán szervezte a korszerű zsidó közelet több tényezőjét: vezetőségi tagja volt a Magyarországi Cionista Szövetség helybéli csoportjának és az Előre Sport Club elnökségének is.²⁶ Miskolcon az 1920-as évek eleji Kadima és a 30-as évek második felében szövetségi igazolással, legálisan működő Dávid király zsidó cserkészcsapat között folytonosságot nem sikerült adatolni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bányai Viktória: Liliom és Dávid-csillag: a zsidó cserkészlet kezdetei Magyarországon, 1913–1924. *Regio*, 2019/2. 66–85.

Bartos Norbert (szerk.): *A Miskolci Izr. Polgári Fiúiskola Évkönyve az 1941–1942-ik tanévről*. Miskolc, 1942.

²⁵ *Dombóvári Hírlap* 1921. augusztus 28.

²⁶ *Paszternak* 1970, 43.

Csíkvári Antal (szerk.): *Borsod vármegye*. Budapest, 1939.

Jakab Mátyás András: Két „úrleány” emlékei Kárpátalja visszacsatolásáról. *Szülőföldünk*, 2020, 38–39. 175–179.

Paszternák, Rav Slomo: *Miskolc és környéke mártírkönyve. A szent gyülekezetek Hidasnémetitől Mezőkövesdig és Ózdtól Szerencsig*. Tel-Aviv, 1970.

Raj Tamás: 100 + 1 jiddis szó. Budapest, 1999.

Szegedi Bálint – Bányai Viktória – Vörös Kata: Zsidó cserkészcsapatok Magyarországon. *Regio*, 2019/2. 149–153.

Spira Salamon: *A megváltás szava*. Miskolc, 1921.

Magyar Cserkész, XVIII. évfolyam 7–8. (1936. december 15. – 1937. január 1).

RÉCSEI BALÁZS*

A kaposvári zsidó cserkészzet vázlatos története, 1913–1945

Zsidó cserkészek a mozgalom kaposvári kezdeteitől, 1913-tól tagjai voltak a helybeli szerveződéseknek. Mind az évszázados múlttal rendelkező főgimnázium, mind az évtizedes működésre visszatekintő polgári fiúiskola ekkori cserkészei közt találunk zsidó diákokat. A somogyi vármegyeszékhelyen izraelita, felekezeti jellegű csapat 1926-ban alakult – Magyarországon a fővároson kívül az első között.¹ Ennek ellenére ezt követően is voltak zsidó cserkészek más helyi csapatokban.

Adatok a helybeli zsidóságról és egy példa hivatali érvényesülési korlátaikról

Somogy vármegyében a dualista, majd a két világháború közti korszakban a Tabi Izraelita Hitközség kivételével neológ hitközségek működtek. Kaposvár 1910-ben több mint 24 ezer lakossal rendelkezett. Somogy egyetlen városi – rendezett tanácsú – jogállású települését a kis népsűrűségű vármegye, illetve vonzaskörzete

---

* Récei Balázs a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának főlevéltárosa. E-levele cím: recei.balazs@gmail.hu

Az alábbi írás Kaposvár (illetve jórészt egész Somogy vármegye) 1913–1948 közti cserkész-múltjának mintegy négyéves kutatómunkával feltárt forrásain alapul. Munkánk során a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárában található elsődleges írott forrásokat, valamint a témát érintő minden hozzáférhető korabeli kiadványt, illetve sajtóterméket feldolgoztunk. A forrásközlési résszel mintegy húsz szerzői ívre rúgó kézirat elkészítését a Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiuma 2017–2018 során alkotói támogatásban részesítette. A somogyi zsidó cserkészzet múltjának további kutatása főleg a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban található iratokban lehetséges (ezt részben korábban elvégeztük), azonban egyelőre erre a járványügyi helyzet miatt nincs lehetőség. Köszönettel tartozunk Varga Katának, aki a Magyar Cserkészszövetség Gödöllőn őrzött irataiból kutatásának somogyi vonatkozásait rendelkezésünkre bocsátotta.

¹ Szegedi Bálint – Bányai Viktória – Vörös Kata: Zsidó cserkészcsapatok Magyarországon. *Regio*, 2019/2. 149–153. Az újpesti 921. sz. Dr. Venetiáner Lajos Cserkészcsapatot 1919-ben alapították és 1927-ben igazolták le, a szegedi 598. sz. Báró Jósika Miklós (eredetileg Löw Lipót) Cserkészcsapatot 1926-ban alapították és 1932-ben igazolták le. L. *Évi jelentés az 1929. évről*. Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ. Magyar Cserkészszövetség Gyűjteménye. IV. Csapatok iratai. 672. sz. Bem Cserkészcsapat.

közlekedési, kereskedelmi, állam- és közigazgatási, valamint mezőgazdasági-ipar központjaként tartották számon. Nem rendelkezett számottevő iparral és nem volt felsőoktatási intézménye. Az utolsó békebeli népszámláláskor, 1910-ben a városban a jelenlévő polgári népesség több mint 14%-a (3354 fő) tartozott az izraelita felekezethez. Somogy zsidóságának közel harmada élt ekkor a megyeszékhelyen. 1920-ra csak 45 fővel csökkent a település zsidóságának létszáma, aránya pedig mintegy 2%-kal apadt, a vármegyén belüli izraeliták számához viszonyított arányuk ugyanakkor 6,5%-kal nőtt. Kaposvárott 1930-ra tíz százalék alá csökkent arányuk (3305 fő), a vármegyén belüli koncentrációjuk aránya kis mértékben tovább emelkedett (40%). Az 1910-es bázisévhez képest 1941-re mintegy 30%-kal, 2346 főre csökkent létszámuk a településen. A városon belüli arányuk ekkor már alig haladta meg a 7%-ot. A vármegyében élő zsidóknak ugyanakkor több mint két-harmada Kaposvárott lakott.²

A helybeli társadalom viszonyulását a térfoglaló zsidó hivatali értelmiségiekhez többek között jól érzékelteti dr. Kovács (1888-ig Kohn) Soma (Csurgó, 1865 – ?, 1943 után) pályája. Az ügyvédként végzett dr. Kovács Kaposvárott öt egymást követő polgármester alatt volt a legfontosabb pozícióban a városban (első tanácsos, majd polgármester-helyettes, haláleset miatt 1917–1920 során – formailag továbbra is helyettesként – az egyedüli vezető). Ez volt egy zsidó számára a túlnyomórészt római katolikusok lakta somogyi vármegyeszékhelyen a korabeli hivatali „üvegplafon”. Rátermettségét, szakértelmét évtizeden át kamatoztatta, és ezt széles körben elismerték. Nyugdíjaztatásakor, az 1920-as évek végén még a Belügyminisztériummal is dacolt a város, csak azért, hogy dr. Kovács Somát megtarthassák hivatalában. Nem került elő forrás arról, hogy törekedett volna a polgármesteri szék megszerzésére, tisztában volt lehetőségei határával. Ezt már fiatal korában – 1893-ban – megtapasztalhatta, mikor annak ellenére, hogy a legképzettebb jelölt volt a kaposvári rendőrkapitányi állásra, mégsem őt nevezték ki. A főispán a belügyminiszterhez benyújtott véleményezésében ki is tért a vallási okokra: „... ámbár Kovács Soma a szóban forgó állásra teljesen qualificálva van, mindazáltal tekintettel arra, hogy Kaposvárott az iparos-elem nagy száma miatt az antiszemita velleitások bármikor felmerülhetnek: őt ez állásra semmi szín alatt sem

² *A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 42. kötet. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1912. 503.; *Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 69. kötet. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1923. 158.; *Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. Végeredmények összefoglalása, továbbá az 1935., 1938. és 1939. évi népszámlálások végeredményei.* Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 114. kötet. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1941. 42.; *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint.* Szerkeszti és kiadja a Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947. 8.

tartom kinevezhetőnek...³ A következő évtől Kaposvár második legfontosabb vezetőtisztségét viszont megszerezte és meg is tartotta. (Vele még találkozunk a zsidó cserkészcsapat szervezőtestületében.)

A cserkészlet kezdetei a városban

A Magyar Cserkész-Örszem Szövetség 1913 júniusában adott az Oxfordban is tanult (egyébként református) Nagy Ferenc József⁴ (ekkor vármegyei tiszteletbeli aljegyző) részére írásbeli felhatalmazást csapatszervezésre. A cserkészlet eredeti szellemében csak felekezeti és társadalmi különbség nélküli csapatokat vett fel kötelékébe.⁵

Az egyik első – témánkkal kapcsolatos – forrás a főgimnázium cserkészeinek az 1912–1913-as tanév végén a Mecsekben tett kirándulását dokumentálja. Két (nem zsidó) tanárjuk mellett ekkor az V–VIII. évfolyamokból tucatnyi fiú túrázott, közülük három (25%-uk) volt izraelita. (A következő év végén vizsgát tett 463 nyilvános és magántanuló között pontosan ekkora az izraeliták aránya.⁶) Ez a felekezeti százalék a vizsgált évtizedekben beleesik az intézménybe járó tanulók mindenkor arányaiba. A túráról is zsidó diák (Bogár Endre maturandus) tudósított az egyik kaposvári napilapban, hangsúlyozva a cserkészlet természetközpontságát.⁷ A főgimnáziumban formálisan nem alakult ekkortájt (csak a „Nagy Háborút” követően) cserkészcsapat, talán annak következtében is, hogy a Somogy vármegyei, benne a kaposvári cserkészlet szervezésével, irányításával a fentebb említett Nagy Ferenc Józsefet, a polgári fiúiskola cserkészeinek vezetőjét bízta meg az országos szövetség. Az első somogyi „kisedcsapat” megalakítását 1913. augusztus 20-ra tűzték ki – Nagy a fiúpolgári diákjaiból szervezte meg őket.⁸

A polgári fiúiskola cserkészeinek létéről a főgimnáziuméval azonos napon látott napvilágot az első híradás.⁹ A csapattagok nevei viszont csak 1914 tavaszáról ismeretesek. Az első kaposvári cserkészcsapat parancsnokának munkáját négy tanár és egy mentőtiszt segítette (köztük nem volt zsidó). A 29 tagból hét vallását nem

³ Récsi Balázs: A Somogy megyei zsidó hitközségek történetéből. In: Bősze Sándor (szerk.): *Újrakezdések. Zsidósors Somogy megyében a XVIII. századtól napjainkig*. Kaposvár: Bét Ólám, 2005. 96.

⁴ Nagy Ferenc József (Kaposvár, 1886 – Kaposvár, 1918)

⁵ Hogyan cserkésznek a kaposvári cserkészek? *Somogyi Újság*, 1914. április 12. 8.; Gálos Ferenc (szerk.): *A Kaposvári Államilag Segélyezett Községi Polgári Fiúiskola értesítője az 1913–1914. iskolai évről XI*. Kaposvár: 1914. 28–31.

⁶ Pongrácz Károly (szerk.): *A Kaposvári Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője az 1913–1914. isk. évről*. Kaposvár, 1914. 96.

⁷ Bogár Endre: A kaposvári gimnazisták cserkészcsapata. *Somogyvármegye*, 1913. június 28. 4–5.

⁸ Cserkész-fogadalom. *Somogyi Hírlap*, 1913. július 29. 4.

⁹ Cserkészek Kaposváron. A polgári iskola cserkészcsapata. *Somogyi Hírlap*, 1913. június 22. 3–4.

sikerült kideríteni. A többi 22 közül 14 római katolikus, 3 református, 3 izraelita (az ismert vallásúak 13,6%) és egy evangélikus volt.¹⁰ (Utóbbi százalék itt is a vonatkozó évtizedek fiúpolgári iskola zsidó tanulóinak arányszámaiba esett.) Ennek a csapatnak a segédőrsvezetője volt a későbbi író, Fekete István, aki a *Ballagó idő* című önéletrajzi kötetében megörökítette cserkészélményeit. Zsidó csapattársairól nem tett benne említést (és sok mindenki másról sem). A római katolikus Fekete csak a református barátjával, Göllér Mózással (a könyvben Mózsi) folytatott vitája során érinti a cserkészlet akkor még vallási semlegességét.

„Sajnálom, hogy Mózsi nem akart cserkész lenni, pedig neki igazán nem kerülne megerőltetésébe a felszerelés kifizetése.

– Persze hogy nem – mondta –, de ez megint valami pápista kitalálás...

– Marha vagy?! – kérdeztem ingerülten. – Baden-Powell nem katolikus, és nem találsz a világon cserkészte, akit érdekelne a másik vallása.

– És Sík Sándor nem katolikus pap?

– Na és? A Zászlónknak a főszerkesztője, pap és tanár... A parancsnokunk református... de hát ki törődik ezzel?”¹¹

Mindkét oktatási intézmény cserkészete a „Nagy Háború” során megszűnt. Első számú vezetőiket katonai szolgálatra hívták be. A főgimnázium cserkészszervezője a szerb harctéren halt hősi halált,¹² a polgáristaké a spanyolnáthának nevezett influenzában hunyt el.

Fragmentumok az 1920-as évekből

1920-tól sorra alakultak cserkészcsapatok a városban, eleinte iskolák kebelében (többségükben zsidó fiúkkal a soraikban).

Az 1927-ig szimbiozisban működő 84. és 151. sz. csapatok 1924-ben mind számban, mind tudásban ígéretesen fejlődtek. A cserkészek nagyobb része ekkorra letette a II. osztályú próbát. Az anatómiát és az elsősegélynyújtást egy zsidó orvos, dr. Gottlieb Dezső oktatta vasárnaponként, meglehetősen eredményességgel. A fiúk a városkörnyéki kirándulásaikra is „teljes díszben” (egyenruhában, zászlókkal, trombitákkal stb.) vonultak ki, amit számos fotó is igazol a 151-esek csapatnaplójában. Az első állótáborukat a legnagyobb egyetértésben bonyolították le, mintegy

¹⁰ Hogyan cserkésznek a kaposvári cserkészek? *Somogyi Hírlap*, 1914. április 12. 8.; Gálos, 1914. 28–31.

¹¹ Fekete István: *Ballagó idő. Életrajzi regény*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1974. 442. A regénybeli állítás ellenére Göllér Mózes csapattársa volt Fekete Istvánnak.

¹² Varvasovszki János (Máramarosziget, 1877 – Zabrez, 1915) magyar és latin nyelv- és irodalomtanár végzettségű volt. A források szinte kivétel nélkül – hibásan – Varvasovszky névvel említik.

háromtucat fiú két hétig sátorozott Balatonlellén. A táborban igen sok látogató fordult meg, és a legjobb benyomásokkal távozott.¹³

A vizsgált korszakban természetes volt, hogy a cserkészeknek szervezett programokat nem iskolaidőben, hanem vásár- és ünnepnapokon tartották. 1925 pünkösdjének két napjára szervezték Pécssett a néhány évvel korábban egyesített VI. és VII. Cserkészkerület „olimpiászt”. A kerületbe tartozó Baranya, Bács-Bodrog, Somogy és Tolna vármegyei „olimpikonok” kilenc különféle számban mérhették össze tudásukat. A somogyi delegáció huszonhat főt tett ki: egyformán tizenhárom diák képviselte a kaposvári 84. sz. Berzsényi és a 151. sz. Turul csapatot. A felkészítést Szél Ferenc cserkészparancsnok és Márkus József csapattiszt végezte.¹⁴ Előbbi 1921-ig bizonyosan, utóbbi haláláig zsidó volt.

A kaposvári cserkészetéről szóló írás nem lehet teljes dr. Szél Ferenc legalább rövid biográfiája nélkül. A 151-esek későbbi parancsnoka 1903-ban kaposvári zsidó családban született. 1921-ben a kaposvári fiúgimnáziumban érettségizett még Schön Ferenc néven. Ebben az évben apjával (dr. Schön Manó ügyvéddel együtt) magyarosította nevét,¹⁵ és eztán tért át a református vallásra. Jogi tanulmányokat folytatott a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen, és 1929-ben nyerte el a doktori címet. Fáradhatatlan cserkészvezetői munkáját egyetemi tanulmányai, majd utána ügyvédi tevékenysége mellett végezte. Jogi diplomája megszerzése kapcsán a méltatásában „a világháború utáni kaposvári cserkészlet úttörői” közt említették, és már ekkor „sikerekben, dicsőségekben fényes cserkészevek” sorakoztak a háta mögött.¹⁶ Dr. Szélt nagyon kedvelték a cserkészek, és ezt nem is rejtették véka alá, sokszor és sokféleképpen méltatták érdemeit. Talán az egyik legtalálóbbat 1932-ben, egy táborozás kapcsán fogalmazták meg róla. „A tábor nemcsak játék, nyaralás és szórakozás, hanem munka, nagyon is komoly munka, éppen ezért szükséges, hogy tervszerűen, hogy úgy mondjuk rentábilisan hajtassék végre, s ehhez bizony pallér kell, jó keménykezű pallér, aki nemcsak parancsolni tud, hanem példát mutatni, ugyanazt a munkát jól vagy jobban is el tudja végezni, mint a munkás! Ez a jó pallér dr. Szél Ferenc parancsnok! A 'Frici' bácsi, az ő utasításai és tervei alapján élvezet dolgozni. Ezt a tényt regisztrálja az a körülmény is, hogy az idén két másik csapat is csatlakozott a 151. Turulhoz, a '672-es Bem' 18 fővel és a '657-es Tisza' csapat 18 fővel.”¹⁷ Adatok, névsorok híján nehéz lenne meghatározni, hogy az eredetileg izraelita dr. Szél „zsidóbarátsága” a 151-es csapatnál létszámban mit

¹³ 1921–1927. évi csapatnapló. II. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára X. 218. Kaposvári 151. sz. Turul Cserkészcsapat iratai,

¹⁴ A kaposvári cserkészek a pécsi Olimpiászon. *Új-Somogy*, 1925. március 5. 2.

¹⁵ *Kaposvári születési anyakönyvek. 1903/136. sz. alatti 1921/23. sz. utólagos bejegyzés.* MNL SML XXXIII. 1. Somogy megyei állami anyakönyvek másodpéldányainak levéltári gyűjteménye.

¹⁶ A jogtudományok doktorává avatták Szél Ferenc cserkészparancsnokot. *Somogyi Cserkész*, 1929. június 16. 2. (*Somogyi Újság*, 1929. június 16.)

¹⁷ 1930–1932. évi csapatnapló. 1932. 10–11. MNL SML X. 218.

jelentett 1921–1948 között. Nem került elő forrás arról, hogy cserkészvezetőként bármikor is zsidósága, illetve kitérése miatt támadták volna. Budapesten hunyt el 1982-ben.

A cserkészvezetőknek sokszor embert próbáló feladatokat kellett teljesíteniük. Erre példaként szolgál Stephaich Pál (nem mellesleg Somogy vármegye 1927–1945 közti alispánja) és Szél Ferenc egy 1927. júliusi napja. Ellenőrző körútjuk során Kaposvárról reggel indulva személyautóval járták végig a Balaton déli partján táborozó cserkészcsapatokat. Tizenhat cserkész- és két leventecsapatot szemléltek egyetlen nap alatt, sőt, Stephaichék több nyaraló előkelőségnél is tiszteletüket tették! Az utóbbiak kivételével a táborokban protokolláris jelentéseket kellett meghallgatniuk, és mindenhol megkínálták őket étellel-itallal. A 927. sz. Dániel Cserkészcsapat Fonyódon ütött tanyát félszáz fővel. Herskovics cserkésztsízt vezetésével mintaszerű tábor rendeztek be. Az ellenőrzők a fővárosi zsidó csapat sátorvárosát szintén szemügyre vették, és megállapíthatták, hogy szép munka folyik a csapatban. Stephaichék éjjel egy órára értek vissza Kaposvárra.¹⁸

A kaposvári 672. sz. Bem Cserkészcsapat létrejöttéről

A somogyi vármegyeszékhelyen izraelita, felekezeti jellegű csapat – mint a bevezetőben is említettük – 1926-ban jött létre.¹⁹ Erről a vonatkozó, Somogyban felkelhető forrásokban a szerteágazó kutatás ellenére nem került elő dokumentum. Lehetséges, de a feltárt fondokból és lapokból nem igazolható, hogy egyik-másik csapatnál nem szívesen látták a zsidó tagokat. Az 1929-es létszámadatokból (lásd alább) az feltételezhető, hogy az iskolai szervezésű csapatokba jó részük már csak életkoruk miatt sem férhetett be. Az előírt „hivatali-jogi” háttérrel biztosító, a Kaposvári Izraelita Hitközség vezetése által felállított szervezőtestület részéről sem a más helyről való kiszorításukat jelölték meg a csapat létrehozásának indokául, hanem szándékuk szerint vallásos zsidókat akartak adni a felekezetnek. Az 1920-as és 1930-as években a vallásosságtól való elfordulás (vagy áttérés) a kaposvári zsidóságnál is egyre fokozottabban jelentkezett. Ezért „a vezetőségnek egyik legfontosabb gondját képezi a fiúk vallásérkölcsei nevelése”.²⁰

A csapat szervezőjének vagy szervezőinek neve egyelőre nem került elő. A parancsnok 1929-es évi jelentésének végkicsengése a kor legfőbb nemzeti törekvésének hangsúlyozása volt: „Céljaink egysége egy eszmei magaslat felé tekint: integer Magyarország”. Ehhez pedig meglátása szerint alapvetően a következő

¹⁸ Szél Ferenc: Stephaich Pál intézőbizottsági elnök szemléje a Balaton somogyi oldalán táborozó cserkészeknél. *Somogyi Újság*, 1927. július 27. 1–2.

¹⁹ Szegedi és tsai. 151.; *Évi jelentés az 1929. évről*. GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsapat.

²⁰ *Évi jelentés az 1929. évről*. GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsapat.

szükségeltetett: „kitűnő magyar katonákat, hithű és buzgó zsidókat nevelni”. A szervezőtestület, illetve a csapat pedig ennek érdekében szívesen hozott áldozatokat. Belső indíttatásból és/vagy az elfogadtatás érdekében a kaposvári zsidó cserkészcsapatot magyar katonai előképzőnek tüntették fel.²¹

A csapatalakítás közvetlen oka a Magyar Cserkészszövetség 1928. szeptember 12-én a belügyminiszter által jóváhagyott, de előtte évekig érlelt (így valószínűleg már korábban közismert) új alapszabálya lehetett. Ez irányadó elvnek jelölte, hogy a cserkészlet elsősorban jellemnevelő, így a csapatok vezetőinek és tagjainak azonos vallásúnak kell lennie (7. § 10. pont).²² Még az országos intézőbizottság 1921. augusztus 22-i ülésén döntöttek egy zsidó numerus claususról. Ekkor itt is öt százalékban maximálták a zsidók létszámát más felekezetű/fenntartású csapatokban, de zsidó csapatok is működhetek. Ez annak fényében pozitív eredménynek is mondható, hogy a szövetségen belül ezekben az években erőteljes antiszemita befolyás érvényesült, amely teljesen megtiltotta volna zsidók felvételét a mozgalmába. Az 1926-os Nemzeti Nagytáborban a hatezer fő közül mindössze huszonhat zsidó volt,²³ ez pedig csak a megtűrtségre és nem a teljes elfogadásra enged következtetni.

A 672. sz. Bem Cserkészcsapat elnevezésének pontos ideje egyelőre nem ismeretes. Kaposvárott ekkortájt nem létezett intézmény, egyesület stb., amelyet a magyar függetlenségi háborúban is részt vett lengyel katonatiszt emlékezetére neveztek volna el. Közterületi névvel 1933-ban tisztelték meg Bem Józsefet a városban.²⁴ Feltételezzük, hogy a névválasztást alapvetően az 1926-ban hazánkban is feléledt Bem-kultusz inspirálta, ugyanis szülővárosa, Tarnów ekkortól igyekezett a neves katonai vezetőnek Aleppóban nyugvó földi maradványait hazavitetni. Egyébként Bem József Budapesten ugyanebben az évben kapott emléktáblát.²⁵ Ha zsidó, ráadásul kaposvári származású jeles személy nevét akarták volna felvenni, akkor például Kónyi Manót választhatták volna, akinek szülőházán 1924 júniusában helyeztek el emléktáblát a városközpontban. (Kónyi Deák Ferenc „íródeákja”, illetve az Országgyűlés gyorsíróirodájának főnöke volt.)²⁶

A kiterjedt kutatás során sem került elő a kaposvári zsidó cserkészcsapat 1926-os megalakulását regisztráló, említő dokumentum sem a somogyi levéltárban, sem

²¹ Uo.

²² *A Magyar Cserkészszövetség alapszabályai*. Budapest: Magyar Cserkészszövetség, 1928. 8.

²³ Gergely Ferenc: *A magyar cserkészlet története 1912–1948*. Budapest: Göncöl Kiadó, 1989. 81–83.

²⁴ Récsi Balázs: „...mert nem a térben, hanem az időben léteztek...” *Kaposvár utcáinak, tereinek (n)évtörténete*. (Somogyi Almanach, 55.) Kaposvár: Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, 2016. 50.

²⁵ A lengyelek hazaszállítják Bem apó holttestét. *Dunántúl*, 1926. április 24. 1.; Hírek néhány sorban. *Dunántúl*, 1926. április 25. 4.

²⁶ Leleplezték Deák Ferenc íródeákjának emléktábláját. Kónyi Manó-ünnep Kaposváron. *Új-Somogy*, 1924. június 3. 2.

a Magyar Zsidó Levéltárban őrzött kaposvári fondban, illetve a másodlagos forrásokban. Mielőtt valaki utóbbiakat zsidóellenes elhallgatásnak vélné, jelezzük, hogy az *Egyenlőség* hasábjain sem találtunk a kaposvári zsidó cserkészcsapat létrejöttéről vagy kezdeti működéséről információt. Az utóbbi lapból az első hír 1931-ből került elő a 672. sz. Bem Cserkészcsapatról.²⁷ A csapatnak a Magyar Cserkészszövetség Gödöllőre került irataiból sem tártak még fel 1929 előtti dokumentumot.²⁸

A zsidó csapat létezését egy 1927. júniusi kaposvári cserkészvezetői összejövetelről szóló forrásból is feltételezhetjük. A később „ideiglenes vezetőként” említett dr. Waldmann Lajos (Temesvár, 1878 – Kaposvár, 1943) részt vett ezen a rendezvényen (bár „jogosultságát” a forrás nem említette),²⁹ tehát a többi csapat irányítói még a Magyar Cserkészszövetség hivatalos leigazolása előtt elfogadták/befogadták a zsidó liliomosokat, illetve vezetőjüket.

A Kaposvári Népgondozó Kirendeltség a hősök napja (1924-től május utolsó vasárnapja) apropóján 1927-ben is megszervezte az ezernél is több világháborús sír nagy részének gondozását. (A magas szám az itteni katonai és polgári kórházakban elhunytak eredménye. Kevés kivétellel nem somogyiak voltak az áldozatok: jelentős részben olaszok, oroszok, szerbek stb. – azaz az ellenséghez tartozók.) A város iskolái, egyesületei mellett cserkészek is felajánlották munkájukat. Csapatonként 100–200 sír díszítését, gondozását vállalták a Déli temetőben. Ennek kapcsán került elő az egyik első információ (a sem számmal, sem névvel nem említett) kaposvári izraelita cserkészcsapatról, mivel ők is közreműködtek a munkálatokban.³⁰ Ám ezt követően sem sorjáznak a róluk szóló dokumentumok.

Valószínűleg nem véletlenül 1928 tavaszán jelent meg Futó Dezső kaposvári római katolikus káplán írása a *Somogyi Újság* című napilapban, amelyben az „igazi magyar cserkész” vallását hangsúlyozta. Csak a Krisztushívőket nevezte valódi magyar cserkésznek, ezzel szóban kirekesztve a zsidó liliomosokat, köztük a kaposváriakat.³¹ A városban köztudottnak és elfogadottnak számított, hogy zsidó cserkészek is vannak a helybeli csapatokban: a 151. sz. Turulban, a 37. sz. Berzsenyiben és a 653. sz. Somssichban bizonyosan. Nincs nyoma a feltárt nagyszámú korabeli kaposvári, illetve a többi Somogy vármegyei forrásban, hogy vallási alapú konfliktusok lettek volna a cserkészeknél. Még a zsidóbarátsággal egyáltalán nem „vádolható” Magyar Nemzeti Szövetség Somogy megyei Köre irataiban sincs utalás arra, hogy kifogásolták volna az 1927-ben égiszük alá került 151-esek nem

²⁷ Zsidó élet a vidéken. *Egyenlőség*, 1931. június 13. 17.

²⁸ A Magyar Cserkészszövetségnek a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központban őrzött, zsidó cserkészcsapatokra vonatkozó iratait Vörös Kata kutatta át. A jelen írásban ebből származó források digitális másolatát ő bocsátotta rendelkezésünkre, amit ezúton is külön köszönünk!

²⁹ (–pl): Cserkézpünkösd Kaposváron. *Dunántúl*, 1927. június 12. 3–4.

³⁰ Kik vállalnak hősi sírokat gondozásra. *Új-Somogy*, 1927. május 11. 3.

³¹ A magyar cserkész csak Krisztus cserkésze lehet. *Somogyi Újság*, 1928. május 1. 1.

kevés számú zsidó cserkészét, ezért joggal feltételezhető, hogy a 672. sz. Bem Cserkészcsapat létrejötte, illetve küszöbön álló hivatalos leigazolása³² készítette a nem éppen keresztényi és cserkészies megnyilatkozásra a káplánt, illetve az újságot.³³ A vallási alapú elvi kizárás a magyar cserkészek közösségéből nem keltett a somogyi dokumentumokban tetten érhető reakciókat: legalábbis sem támogatók, sem visszautasítók megnyilatkozásai nem kerültek elő.

A Magyar Cserkészszövetség Intézőbizottsága 1928 júniusában jegyezte be soraiba a kaposvári 672. sz. Bem Cserkészcsapatot. Szervezőbizottsága a Kaposvári Izraelita Hitközség volt, a tagságot zsidó cserkészek alkották. A vármegyei cserkész intézőbizottság az új szerveződés nyilvános köszöntésekor a velük való együttműködést emelte ki a közös célért: Nagy-Magyarország feltámaszásáért.³⁴

A 672-esek szervezőtestülete első ismert, 1929-es összetételében tekintélyes és jómódú személyekből állt. Elnöke a jeles szónok, dr. Herzog Manó (Pest, 1862 – Kaposvár, 1941), ekkor már mintegy négy évtizede helybeli kerületi főrabbi. Tagjai: dr. Oszman Aurél (Kaposvár, 1879 – Kaposvár, 1957) ügyvéd, Vidor Ferenc járásbíró, majd ügyvéd, bérháztulajdonos, Solt Adolf, volt iparfőfelügyelő, ny. miniszteri tanácsos, dr. Kovács Soma polgármester-helyettes.

Dr. Waldmann Lajos ügyvéd eleinte „ideiglenes vezetőként”, majd parancsnokként állt a csapat élén. Levelezési címük megegyezett vezetőjükével: Széchenyi tér 10., más néven Vidor-palota, a tulajdonosáról, Vidor Ferencről elnevezve, aki szintén szervezőtestületi tag volt.³⁵ (Az épület ma is áll, azonban az 1980-as években a tér megszűnése miatt a Berzsenyi utcába sorolták.³⁶) A testület tagsága természetesen időnként változott, de valószínűleg mindig jelentős gazdasági, hivatali és/vagy szimbolikus hatalommal rendelkező személyek kerültek be. Például 1935-ben a neves építész, Horvát Andor és a helyi közélet egyik motorja, dr. Goitein Gábor (Kaposvár, 1885 – Kaposvár, 1963) ügyvéd, lapszerkesztő.³⁷

A csapat történetének felívelő szakasza

A 672-esek megalakulásuk után gőzerővel vetették bele magukat a cserkészlet „szamárlétrájának” végigjárásába. Ehhez jelentős segítséget jelentett a bérleményként

³² Új csapatigazolás. *Somogyi Cserkész*, 1928. július 1. 4.; A Somogyi Cserkész szeretettel köszönti az új megyei csapatot, a 672-eseket. Uo.; Új cserkészcsapat Kaposváron. *Új-Somogy*, 1928. június 29. 4.

³³ A magyar cserkész csak Krisztus cserkésze lehet. *Somogyi Újság*, 1928. május 1. 1.

³⁴ Új csapatigazolás. *Somogyi Cserkész*, 1928. július 1. 4.; A Somogyi Cserkész szeretettel köszönti az új megyei csapatot, a 672-eseket. Uo.; Új cserkészcsapat Kaposváron. *Új-Somogy*, 1928. június 29. 4.

³⁵ *Évi jelentés az 1929. évről*. GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsapat.

³⁶ Récsei, 2016. 183–184.

³⁷ *Évi jelentés az 1935. évről*. GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsapat.

használt cserkészotthon a Fő utcában. 1928 kora őszen már lelkesen készültek a II. osztályú vizsgákra.³⁸ A kezdetektől következetesen folytatott képzés, illetve cserkészmunka évek során növekvő eredményességét 1929 végén is kiemelték.³⁹

A lilimosok vezetőiket számos módon tisztelték meg különféle alkalmakkor. Az viszont nem számított gyakorinak, amit a 672-esek adtak parancsnokuknak 1928 szeptemberében. Dr. Waldmann születésnapján egy aranyból készült cserkészjelvénnel lepték meg.⁴⁰

A bemesek természetesen tisztjeik képzésére is figyelmet fordítottak, amit a szövetség meg is követelt. 1928 végén néhányadmagával Márkus József 672-es cserkésztszítet is leigazolták.⁴¹ Dr. Waldmann a VI–VII. kerület évi rendes közgyűlése után (több mint tucatnyi társával együtt) tette le a tiszti vizsgát 1929 februárjában.⁴²

A kaposvári, illetve a többi somogyi csapat egyből befogadta a 672-eseket. A 151-es Turul fiataljai 1929. május elején a Cser városrészben található lőtérre kirándultak, ahol géppuskagyakorlatot tartottak nekik, majd hadijátékot rendeztek. Csatlakoztak hozzájuk a 672-esek is, akikkel „a lehető legjobb hangulatban folyt le a kirándulás”.⁴³

Az 1929. évi Somogy vármegyei cserkésznapra jelentkezett kilenc csapat közt már ott láthatták a kaposvári 672. sz. Bem Cserkészcsapatot. Igaz, a legkevesebb létszámmal (18 fővel), de már teljes jogú tagként mutathatták meg magukat a barcsi találkozóon. (A legtöbben a 653-asok jelentkeztek, hatvan fővel.)⁴⁴

Az integrálódást jelzi az 1929. évi nyári táborozási paletta is. Egy előzetes ki-mutatáson a tizenhat somogyi csapat közül kilenc a vármegyei nagytábor résztve-vőjeként szerepelt, közte a Bem.⁴⁵ A kilenc kaposvári csapatból 1929 nyarán három választotta a közös vármegyei balatoni tábor, amelyen egyébként nyolc csapat vett részt. A 37. sz. Berzsényi, a 150. sz. Somogy és a 672. sz. Bem Cserkészcsapat döntött az együttes táborozás mellett. A tábor erősítette a résztvevőkben a cser-késztestvériséget, tehát e szempontból elérte célját. Viszont a szervezők nagyobb létszámban gondolkodtak, de végül is csak nyolcvan voltak. Az önellátó, ön-tevékeny, változatos életvitel minden érintett tetszését elnyerte, számos kirándulást

³⁸ A Bem csapat, a Fő utcai új otthonában szorgalmasan készül a II. o. vizsgára. *Somogyi Cser-kész*, 1928. szeptember 30. 4.

³⁹ *Évi jelentés az 1929. évről*. GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsapat.

⁴⁰ A Bem csapat..., 1928. 4.

⁴¹ Újabb tisztiigazolások a vármegyében. *Somogyi Cserkész*, 1929. január 1. 1–2.

⁴² Dr. Igaz Béla prelátus-kanonok elnöklésével igen élőlélő miliőben folyt le a cserkészek kerü-leti közgyűlése. *Somogyi Újság*, 1929. február 26. 1.; A somogyi cserkészekről akarnak lelke-sedést és ügybuzgalmat tanulni a baranyai és tolnai fiúk. *Új-Somogy*, 1929. február 26. 1.

⁴³ *1928–1929. évi csapatnapló. 1929. május 5-i bejegyzés*. MNL SML X. 218.

⁴⁴ Barcs örömmel és lelkesedéssel várja a megyei cserkészeket. *Somogyi Cserkész*, 1929. május 26. 1–2.

⁴⁵ Hol táboroznak csapataink? *Somogyi Cserkész*, 1929. június 23. 3.

tettek.⁴⁶ Az augusztus 8–28. közti táborozás 15 pengőbe került személyenként, ami teljes ellátással, kirándulásokkal meglehetősen mérsékelt árnak mondható. A kóser étkezési szokások betartásáról nem kerültek elő még dokumentumok, mindenesetre minden csapat konyhafelszerelést, sátrakat is tartozott magával vinni. A vármegyei szövetség egy harminczemélyes, vasvázas sátrat biztosított.⁴⁷ A vármegyei intézőbizottság által rendezett fonyódi táborból „a fiúk lelkileg megerősödvé, testben épen értek vissza sok kedves emlékekkel gazdagon”. Dr. Waldmann jelentésében fontosnak tartotta kiemelni, hogy a 37-esek testületileg befogadták őket. A 672-esek egyébként egy tízszemélyes sátorral rendelkeztek. A cserkészek átlagos egyéni felszerelése saját bevallásuk szerint 99%-ban megfelelő volt.⁴⁸

A szervezőtestület és csapatának tagsága között jelentős társadalmi és anyagi különbség állt fenn. „A csapat pénzügyi viszonyai gyengék. A fiúk – egészen szegény sorsúak – nemigen bírják a megterhelést. Jövedelmeink főként a csapaton kívül állóknak önkéntesen vállalt hozzájárulásából és a zsidó nagyünnepeken szokásos templomi adakozások során nekünk juttatott adományokból alakul. Sem gyűjtést, sem egyéb pénzszerzési propagandát a parancsnok nem tűr, ezzel is emelve a cserkészek iránti bizalmat és érdeklődést. Ám ezek a pénzbeli segélyek korántsem elegendők ahhoz, hogy a parancsnok és tisztjei eszméinek megfelelő ütemes munka legyen végezhető. Hisszük, hogy ebben a tekintetben a javulás fog beállni.”⁴⁹

A tagság 22%-a kereskedő, 49%-a iparos és 29%-a tisztviselő volt 1929-ben.⁵⁰ A következő évben 30% kereskedő, 60% iparos, 10% egyéb tagról számolhattak be.⁵¹ Tehát a helybeli zsidó elemi iskola, a fiúpolgári és a középiskolák zsidó diákjai nem ebben a csapatban cserkészkedtek 1929–1930-ban, de a források szerint a későbbi években sem. Ennek oka számos lehet: például az oktatási intézmények a zsidó elemi kivételével „univerzálisak” voltak, így izraelita diákok azok csapataiban is lehettek tagok. A korosztályi-intézményi azonosság igénye erősebb volt a felekezeti hovartartozásnál.

A zsinagógai vallásgyakorlást a munkarend is befolyásolta. A csapat cserkészei szombatonként jórészt dolgoztak. A szervezőtestület 1929-ben megkereste a munkaadókat, hogy a fiúk, fiatalemberek a szombat délutáni istentiszteleteken részt

⁴⁶ Százhusz somogyi cserkész indul augusztusban táborba. *Somogyi Újság*, 1929. július 25. 3.; Száztíz cserkészfíú jelentkezett a központi megyei táborba. *Somogyi Cserkész*, 1929. július 28. (*Somogyi Újság*, 1929. július 28. 7.) A számadatok eltérése sajtóhibából vagy időközbeni változásból adódhatnak, de ezek még mindig csak előzetes létszámok. L. Szemelvények a főtítkári jelentésből. Cserkészzet. *Somogyi Újság*, 1930. február 14. 5.

⁴⁷ Fontos tudnivalók a megyei táborról. *Somogyi Cserkész*, 1929. június 23. 3.

⁴⁸ *Évi jelentés az 1929. évről*. GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsoport.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ *Évi jelentés az 1930. évről*. GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsoport. Uo.

tudjanak venni.⁵² A hitközség vezetői a kebelében működő csapattól elvárták, hogy a normaünnepeken a tagok a templomban ügyeleti szolgálatot adjanak, és teljes létszámmal részt kellett (volna?) venniük az istentiszteleteken. A vezetők meg voltak győződve róla, hogy „ez a legjobb módja megakadályozni a mostanában olyan divatos – és sokszor gyanús – hitehagyottságot”.⁵³

A Kaposvári Izraelita Hitközség nem csak szervezőtestületként, formálisan állt cserkészcsapata mögött, anyagiakkal is támogatta működését. Például 1929-től évi háromszáz pengőt juttatott számára lakbérköltésre.⁵⁴ A csapat megalakulását követően rövidesen már számos felszereléssel bírt, 1929-ben rádiójuk is volt. A sportszereknél a 2 db sítalp és a 11 kerékpár jelentős értéket képviselt. A kétszáz kötetre rúgó könyvtári állomány összetétele nem ismert. Leltár szerint 15 rend cserkészruházattal rendelkeztek.⁵⁵ Utóbbi a teljes taglétszám 37,5%-nak biztosít(hat)ott megfelelő ruházatot (talán a többi rendelkezett sajátjával). A felszerelés gyarapodása, változása jelzi a tevékenységi kör bővülését is. 1930-ban már 12 kerékpár, 4 futball-labda és 8 szánkó is rendelkezésükre állt.⁵⁶

A kaposvári csapatok létszámáról 1929 végéről került elő az első átfogó statisztika. Ekkor kilenc csapatban 626 cserkészt tartottak számon. Legtöbben, százötvenegyen a 151-eseknél voltak, ők majdnem a város liliomosainak negyedét (24,2%) tették ki. Legkevesebben a 672. sz. Bem Cserkészcsapatban működtek, negyvenen (6,4%). Átlagosan, kerekítve hetvenen tartoztak egy csapatba. A 47 tisztből 3 (6,4%) szolgált a Bem-csapatnál. A város 298 leventeköteles (azaz 12–21 éves közti) cserkésze közé 37 (12,4%), azaz a teljes zsidó csapatbeli „legénység” beletartozott. Négy alakulat (a 37., 150., 653. és a 662.) iskolai szervezésű volt, tehát elvileg vallás által nem meghatározott tagságú. Utóbbi szempontból ide sorolható a 151. is, de 1927 előtt még ők is iskolai csapatként működtek. A 246-os elvileg szintén vallásilag semlegesként ismeretes. A 280. és a 657. felekezeti szervezésű volt, római katolikus, illetve református.⁵⁷

⁵² *Évi jelentés az 1929. évről.* GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsapat. Eredménye nem ismert.

⁵³ Uo.

⁵⁴ *Előljárásági ülés 1929. november 17.* Magyar Zsidó Levéltár. XV. Kaposvári Izraelita Hitközség iratai.

⁵⁵ *Csapatleltár 1929. december 31.* GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsapat.

⁵⁶ *Leltár 1931. január 1.* GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsapat.

⁵⁷ Hatszázhuszonhat cserkész van Kaposváron. *Somogyi Cserkész*, 1929. december 8. (*Somogyi Újság*, 1929. december 8. 9–10.)

1929 végi adatok a kaposvári cserkészcsoportokról⁵⁸

Cserkészcsoport neve	Vezető (fő)	Cserkész (fő)	Leventeköteles cserkész (fő)	A csapat létszáma (fő)	Arányuk az összeshez (%)
37. sz. Berzsényi	8	52	43	103	16,5
150. sz. Somogy	3	52	-	55	8,8
151. sz. Turul	12	33	106	151	24,2
246. sz. Bocskai	4	1	41	46	7,3
280. sz. Szent Imre	7	8	46	61	9,7
653. sz. Somssich	4	68	-	72	11,5
657. sz. Gróf Tisza István	5	27	25	57	9,1
662. sz. Kissólyom	1	40	-	41	6,5
672. sz. Bem	3	-	37	40	6,4
Összesen:	47	281	298	626	100,0

Ezeket a statikus adatokat árnyalja a Bem-csapat éves beszámolója: év elején 46 taggal rendelkeztek, és év közben 13 fő elhagyta a csapatot. Nem ismert, hogy utóbbiak közül hányan igazoltak át más csapathoz, de erre lehetőségük volt.⁵⁹

A Bem-cserkészek számos módon vívhatták ki a társ csapatok és a nagyközönség elismerését. Például asztaliteniszben helyi szinten kifejezetten eredményesnek számítottak. 1930. január 4–6. között tartották a „minden évben rendszeresített”, a *Somogyi Cserkész* című lap (a *Somogyi Újság* melléklete) által kiírt kaposvári cserkész asztalitenisz-bajnokságot. A nagy érdeklődés mellett megrendezett sporteseményen csapatban a Szilárd, Nattán, Steiner alkotta Bem-csapat lett az első, és Szilárd egyéniben is győzött, míg Nattán az ötödik helyet szerezte meg. A csapat már nem először végzett az első helyen ezen az évente ismétlődő versenyen.⁶⁰ Nem mintha bármit is levonna cserkészetük értékéből, de a 672-esek a vízi sportokban nemigen jeleskedtek. Egy 1932 nyarán rendezett kaposvári versenyen mind úszásban, mind vízilabdában utolsók lettek a négy csapat versengésében, illetve az egyéni számokban.⁶¹ Viszont a zsidó csapat tagjai kiválóan szerepeltek a cserkészek 1936-os vármegyei céllövő bajnokságán. A tiszteknél a Bem-csapat szerezte meg

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ *Évi jelentés az 1929. évről*. GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsoport.

⁶⁰ Nagy sikerrel zajlott le a Somogyi Cserkész asztalitenisz bajnoksága. *Somogyi Cserkész*, 1930. január 12. 1.

⁶¹ Cserkész úszóverseny. *Somogyi Újság*, 1932. július 1. 4.

az első helyet, az öregcserkészeknél csapatban a második helyet érték el, a tisztek egyéni versenyében pedig a 672-esek közül Sugár Ferenc második lett.⁶²

A kaposvári 672-esek nyilvános működéséről viszonylag kevés forrás áll rendelkezésünkre. A többi csapathoz hasonlóan számos alkalommal tartottak műkedvelő előadást. Ezekre saját otthonukban tudtak próbálni (mint például 1929 tavaszán).⁶³ A csapat 1930. márciusi műsoros estjét a Korona Szállóban tartotta (ez a város egyik legelőkelőbb étterme, illetve előadótere volt). A szokásos vidám jelenet mellett a legtöbb cserkészestől az irredenta jellegű műorszámok hiánya különböztette meg ezt az összeövetelt. Szavalatok, énekek, zeneszámok, kabaréjelenetek, majd végezetül táncmulatság zárta az estet.⁶⁴ A Kaposvári Izraelita Hitközség tanácstermében rendezett 1935. decemberi ingyenes műsoros estjükre az összes kaposvári cserkészt és cserkészbarátot meghívták.⁶⁵ A következő évi őszi műsoros táncestélyük célja nem mellesleg a szegény sorsú cserkészek segélyezése volt. A nyilvános rendezvényt a 672-esek is reprezentatív világi helyen, ez esetben a Turul Szálló termeiben tartották.⁶⁶

Mint említettük, a kaposvári zsidók cserkészcsapatának a 37. sz. Berzsenyi és a 151. sz. Turul Cserkészcsapattal volt a többenél szorosabb kapcsolata. Például 1930 májusában a három alakulat együtt ment éjjeli gyakorlatra a várossal északra határos Kaposfüredre. A kétnapos kirándulás, illetve gyakorlat alapos előkészítő munkát igényelt. A fürediek nagyvonalúan látták vendégül a kaposvári fiúkat, fiatalembereket. A hozzáállásukat az is serkentette, hogy a sajtóban előzetesen név szerint felsorolták a szállásadókat a férőhely számával együtt. A zsidók külön étkezési szokásairól nem szól a forrás.⁶⁷ A három csapat 1930-ban együtt látogatott el a Kaposvártól mintegy tíz km-re délre fekvő Simonfára.⁶⁸ A május végi „falujárásuk” alkalmával a község határában a kántortanító vezetésével a leventecsapat fáklyákkal fogadta a cserkészeket. Ottlétükkor a hősök ünnepén négy község leventéivel együtt részt vettek a Bem-csapat zsidó tagjai is.⁶⁹

Az 1930. évi nyári nagytáborozást június elején még úgy tervezték a bemesek, hogy a központi vármegyeibe mennek, de egy hónap múlva már arról szóltak

⁶² A Somssich-cserkésznek nyerték a cserkészek somogy megyei céllövő vándorszerlegét. *Somogyi Újság*, 1936. október 20. 2.

⁶³ A cserkész előadás... *Somogyi Újság*, 1929. március 7. 3

⁶⁴ Nagyszerűen sikerült Bem cserkészek műsoros estje. *Új-Somogy*, 1930. március 18. 6.; A 672. számú Bem cserkészcsapat műsoros délutánja. *Somogyi Újság*, 1930. március 19. 4.

⁶⁵ A Bem-cserkészek ünnepi estélye. *Somogyi Újság*, 1935. december 13. 3.

⁶⁶ Cserkészek műsoros táncestélye. *Somogyi Újság*, 1936. október 3. 3.

⁶⁷ Szombaton három csapat Kaposfüredre éjjeli gyakorlatra megy. *Somogyi Újság*, 1930. május 4. 7. Az újság dátuma téves, nem május 27-i a lapszám.

⁶⁸ Június elején Simonfán rendez ünnepélyt három cserkészcsapatunk. *Somogyi Újság*, 1930. május 18. 7.

⁶⁹ A kaposvári cserkészcsapatok diadalútja a vadregényes Zselicségben. *Somogyi Újság*, 1930. május 31. 2.

a hírek, hogy egyes őrseik más-más csapatokkal fognak együtt táborozni.⁷⁰ (Hivatalos verzió szerint a vezetőiknek nem sikerült időt szakítaniuk rá.) A közös táborozás azonban mindenképpen befogadásukat jelzi. A 672-sek a következő év nyarán a polgári fiúiskola cserkészeivel mentek táborozni a Mátrába. Takáts Gyula Ferenc tanár parancsnoksága alatt két közös hetet töltöttek el.⁷¹ A csapatok nem minden tagja vett részt ezen a nyári programon. Nekik a vasútállomáson kellett várniuk az augusztus elején hazaérkező társaikat.⁷²

A cserkészcsapatok sokszor kaptak ellenőrzést. Mind az elsődleges, mind a másodlagos forrásokból az derül ki, hogy az ezt végzők általában mindennel meg voltak elégedve. Faragó Ede országos vezetőtsízt 1930 decemberében szintén pozitívan nyilatkozott kaposvári szemléje eredményéről. A 672-eseknél Márkus József helyettes parancsnok fogadta Faragót, akinek itteni megjegyzése találgatásra adhat okot: „A katonás nevelés mellett látom a lelki nevelés jellegzetes hajzásait.”⁷³ Persze nem biztos, hogy utóbbinak bármilyen negatív jelentést kellene tulajdonítanunk.

A zászló mint közösségi szimbólum a cserkészeknél is kiemelkedő fontossággal bír. A Bem-csapat 1931. június 7-én a zsinagógában nagyszámú közönség előtt tartotta zászlóavató ünnepélyét. Az összes érdekelt cserkészszervezet jelezte részvételét, köztük a Magyar Cserkészsövetség. Az avatóbeszédet a fenntartó Kaposvári Izraelita Hitközség kiváló szónoka, dr. Herzog Manó kerületi főrabbi tartotta, majd a zászlóanya, Löwensohn Ernőné buzdító szavait hallgathatták meg, végül a csapat parancsnoka, dr. Waldmann Lajos beszéde zárta a sort. Ezt követően a cserkészek és vezetőik a tanácsterembe vonultak, ahol az újoncok dr. Császik István kerületi főtitkár előtt tették le a fogadalmat, illetve a régebbi tagok megújították fogadalmukat. Utána a korban szokásos aktus, a zászlószögek beverése történt meg, legvégül a cserkészek a zászló előtt díszfelvonulást rendeztek az udvaron.⁷⁴ Még az *Egyenlőség* is kiemelte, hogy „a keresztény társadalom köréből meglepően sokan voltak jelen”, és „számos keresztény társadalmi egyesület képviseltette magát, mely szimbóluma Kaposvár város felekezeti megértésének”.⁷⁵ A korszak helyi viszonyainak ismeretében valósnak véljük az ismeretlen tudósító utóbbi megállapítását.

Ha hihetünk a téma egyik monográfusának, úgy 1931 őszén 598 cserkészcsapat létezett Magyarországon, ebből mindössze nyolc (1,13%), köztük a somogyi

⁷⁰ Táborozási készülődések. *Somogyi Újság*, 1930. június 8. 8.; Hova mennek táborba a csapatok? *Somogyi Újság*, 1930. július 6. 5.

⁷¹ A polgári fiúiskola cserkészei a Mátrában. *Új-Somogy*, 1931. július 22. 2.

⁷² Cserkészek figyelmébe. *Somogyi Újság*, 1931. augusztus 1. 3.

⁷³ Faragó Ede országos vezetőtsízt nagyon meg volt elégedve kaposvári szemléje eredményével. *Somogyi Újság*, 1930. december 7. 6.

⁷⁴ A „Bem” cserkészek zászlót avatnak. *Somogyi Újság*, 1931. május 31. 6.; A Bem cserkészek zászlót avatnak. *Új-Somogy*, 1931. május 31. 5.; A Bem cserkészek zászlóavatója. *Somogyi Újság*, 1931. június 7. 5.; Fényes zászlóavató ünnepély. *Somogyi Újság*, 1931. június 9. 5.; Fényes keretek között avatták fel a Bem-cserkészek zászlóját. *Új-Somogy*, 1931. június 9. 1–2.

⁷⁵ Zsidó élet a vidéken. *Egyenlőség*, 1931. június 13. 17.

megyeszékhelyen működő volt zsidó felekezeti szervezésű. Állami iskolában 162, egyházi intézményben 252, egyéb intézményben 184 működött. Az egyháziak közül 139 (55,5%) katolikus, 105 protestáns (41,7%) és nyolc (2,8%) zsidó volt. 1940-ben (vagy körül) tizennégy zsidó csapatban mintegy kétezer cserkész tevékenykedett az országban, köztük a kaposváriak.⁷⁶

A 151. sz. Turul Cserkészcsapat 1932 júliusában Fonyód-Bélatelepen rendezett táborozást. Csatlakozott hozzájuk a 672-esek és a 657-esek egy része is. A táborban négy különböző vallás cserkészei voltak együtt. Elkülönülésükre csak istentisztelet idején került sor. A római katolikusok és a reformátusok, valamint az evangélikusok természetesen vasárnap mentek misére. Előbbiek az árvaháznál vettek részt a misén, utóbbiaknak dr. Sebestyén Jenő református teológiai tanár, a *Kálvinista Szemle* főszerkesztője tartott istentiszteletet a táborban (még környékbeli nyaralók is érkeztek rá). A zsidó cserkészeknek pedig Kellner Béla (Szombathely, 1908 – Kaposvár, 1996) 672-es segédtiszt (tanító a kaposvári zsidó elemiben) tartott péntek este és szombat reggel istentiszteletet.⁷⁷

Valószínűleg számos udvariasságból írt levelet váltottak egymás közt a cserkészvezetők, a feltárt somogyi forrásokban mégis ritkaságnak számítanak. A 672-esek parancsnokának egy 1932 júliusában elküldött levele kivételesen fennmaradt. Ebben köszönetét fejezte ki, hogy a kaposvári zsidó csapat cserkészei a 151-esekkel és a 657-esekkel közös táborozás során „minden megkülönböztetés nélküli” bánásmódban részesültek. Dr. Waldmann nagyon értékelte, hogy dr. Szél Ferenc, a 151-esek és egyben a tábor parancsnoka testvéri gondoskodással és odaadással viseltetett irányukban. A 672-esek tizennyolc táborozó tagja egyöntetűen elragadtatással és hálával nyilatkozott táborparancsnokukról és az egész légköréről.⁷⁸

A kaposvári cserkészek az 1933-as gödöllői jamboree somogyi költségeinek előteremtésére számos módon és alkalommal gyűjtöttek. 1932 szeptemberében például egy nagyszabású, négyszáz cserkészt felvonultató „propaganda táborozást” tartottak a Kaposvári Turul SE pályáján. A több mint háromezer néző a 672-esek dr. Waldmann által vezetett egységének is tapsolhatott.⁷⁹ (Támogatásgyűjtő rendezvény lehetett a zsidó cserkészcsapat 1935. tavaszi „dísztáborozása” is, de eredményességéről nem kerültek elő adatok.⁸⁰)

A 672. sz. Bem Cserkészcsapat az 1934-es balatonfenyvesi vármegyei központi tábor teljes jogú csapatként vett részt. A kétszáz somogyi cserkész nyolcvan

⁷⁶ Gergely, 1989. 77., 313.

⁷⁷ 1930–1932. évi csapatnapló. 1932. július 10-i bejegyzés. MNL SML X. 218. Kellner 1957-től 1975-ig a megyei könyvtár igazgatója volt.

⁷⁸ Dr. Waldmann Lajos levele dr. Szél Ferenchez. Kaposvár, 1932. július 19. (A levél a kötet végére, önállóan van betéve.) MNL SML X. 218.; 1930–1932. évi csapatnapló. 1932. 11. MNL SML X. 218.

⁷⁹ (–mann.); Tábornút mellett a Turul-pályán. *Somogyi Újság*, 1932. szeptember 27. 3.

⁸⁰ A kaposvári 672. Bem cserkészcsapat dísztáborozása. *Új-Somogy*, 1935. április 10. 3.

sátorban kapott helyet. A tíz angol vendégcserkész közül egyet sem hozzájuk osztottak be,⁸¹ talán nyelvtudási hiányosságok miatt,⁸² amely a tagok társadalmi helyzetéből, iskolázottságából fakadt.

A zsidókat a társadalom és gazdaság számos területéről kizorító jogszabályok még távoliak voltak 1936 őszén. Még természetesnek számított, ha alkalomadtán a város cserkésztszjtjeinek együttes gyűlését a Bem-csapat otthonában tartották.⁸³ Ekkortájt még annak is hírértéke volt (minden negatív felhangtól mentesen), ha a 672-esek táncmulatságot, műsoros estet rendeztek.⁸⁴

A 672-esek égisze alatt 1936 februárjában öregraj alakult, egy tagjuk pedig rajnaplót kezdett írni. Hely hiányában itt csak néhány említésre méltót emelünk ki belőle. Az 1936. június 21-i városkörnyéki kirándulásukat (nyilván nem tagként) egyikük lánytestvére vezette. Ezt a kis túrát még „civilben” tették meg, de a következőt már cserkészruhában szándékoztak végigjárni. A kirándulások továbbra sem voltak zártkörűek. A június legvégén, 23 fővel megtartott túrán egyikük felesége és kisfia is részt vett. Ezekben az években a Magyar Cserkészszövetség illetékesei számos alkalommal adminisztratív úton is igyekeztek akadályokat gördíteni a kaposvári zsidó cserkészcsapat tevékenysége (főleg nagytáborozása) elé. Bár 1936 nyarára dr. Waldmann Lajos már jóval korábban megszerezte Siófok-Balatonszéplak egyik telektulajdonosától a táborozási hozzájárulását, a fővárosi központ húzta-halasztotta az engedély megadását. A parancsnok személyesen Budapesten járt el az ügyben, így az utolsó pillanatban megkapták az írásos beleegyezést. Július 7-től tartózkodtak a Balaton mellett. Érdemes megjegyezni, hogy a sátrakat a 657-es református és a 151-es (a Magyar Nemzeti Szövetség Kaposvári Köre szervezésében működő) felekezetiileg vegyes csapat bocsátotta rendelkezésükre.⁸⁵ Az öregraj naplóbejegyzései a többségi társadalom általi elfogadás igényét, a nagyobb közösséghez való tartozás vágyát, az ország szeretetét, és kisebb mértékben a zsidósághoz való tartozás fontosságát tükrözik vissza.

A Magyar Cserkészszövetség 1936-os alapszabálya 8. §-ának 7. pontja döntő lökést adott a hazai cserkészzet „zsidótalánítására”. Erre tizennégy zsidó csapat

⁸¹ Áll már a tábor. *Somogyi Újság*, 1934. augusztus 4. 2.

⁸² *Évi jelentés az 1929. évről.* GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsapat.; *Évi jelentés az 1930. évről.* GVK IK MCsGy IV. 672. sz. Bem Cserkészcsapat. 1929-ben egy sem, 1930-ban 3 csapattag bírta az angol nyelvet.

⁸³ Egész napos hadijátékot rendeznek a kaposvári cserkészek. *Somogyi Újság*, 1936. október 15. 3.

⁸⁴ A Bem cserkészek műsoros estet rendeznek. *Új-Somogy*, 1935. december 8. 7.; Az első őszi táncestély a Turulban. *Somogyi Újság*, 1936. október 23. 3.; Fényesen sikerült a Bem-cserkészcsapat műsoros estje. *Új-Somogy*, 1936. október 27. 3.; Békevilág hangulata a Bem-estélyen. *Új-Somogy*, 1938. január 14. 5.

⁸⁵ *Rajnapló.* A 672. sz. Bem Cserkészcsapat iratai. MNL SML X. 241. A főleg Vései Jenő öregcserkész által vezetett rajnapló 1936–1937-es bejegyzéseket tartalmaz. Róna László, a Kaposvári Izraelita Hitközség elnöke jelen tanulmány készítője kérésére adományozta a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának, amit ezúton is köszönünk!

– nagy valószínűséggel köztük a kaposvári, bár ennek egyelőre nem sikerült nyomára bukkanni – 1937 novemberében elhatározta a szorosabb együttműködést, és egy munkaközösség létrehozását.⁸⁶

Újabb kitekintés a zsidó csapaton kívüli zsidó cserkészre

1933 májusában az ország öt más cserkész tüzoltóegységével együtt a 246-osok harmincöt fős tüzoltórajaja is részt vett Gödöllőn egy gyakorlaton, illetve versenyen. Előtte vitéz Magyar Károly hónapokig vasárnaponként oktatta őket. Schippert Ferenc parancsnok, Christ László és Vidor Pál⁸⁷ (Kaposvár, 1903 – ?) tisztek vezetésével jól megállták a helyüket.⁸⁸ Nem ismert, hogy a zsidó Vidor Pál miért ebben a csapatban tevékenykedett.

A gödöllői jamboree utózöngéjeként Stephaich Pál vármegyei cserkészvezető 1933. szeptember közepén köszönőlevelet kapott a táborparancsnoktól.⁸⁹ Később a rendezvény lebonyolításában szerzett érdemeiért Horthy Miklós kormányzó a tábor parancsnokságának felterjesztésére írásban elismerését fejezte ki öt kaposvári cserkészisztnek, köztük két izraelitának: dr. Fenyő Dezső orvosnak és Vidor Pálnak. Ez a megbecsülés a helyi társadalomban is fokozta a cserkészlet, köztük a zsidó cserkészlet presztízsének növekedését. „A kitüntetésnek örül Kaposvár egész közönsége, mert a legfelsőbb helyről jött elismerés azt bizonyítja, hogy Kaposvár cserkészisztjei a feladatuk magaslatán állanak.”⁹⁰ Vidor Pált a kormányzói méltatás nyomán a Kaposvári Izraelita Hitközség szűkebb közösségében külön ünnepségekben részesítették. Dr. Herzog Manó főrabbi is nagy jelentőséget tulajdonított Vidor dicséretének.⁹¹ (Dr. Fenyőéről nem került elő hasonló.)

1933 második felévére a hazai zsidó cserkészlet száma jelentősen emelkedett, köszönhetően nagyrészt az 1933-as világtalálkozónak. Eddigre tíz, a Magyar Cserkészszövetség kötelékébe tartozó, igazolt felekezeti csapatuk működött,

⁸⁶ Gergely, 1989. 306.

⁸⁷ Vidor Pál zsidó cserkészújoncként (V. osztályos gimnazistaként) kitüntette magát az 1921. május 9-i kaposvári tűzvészkor a mentési munkálatokban (Cserkészlet előléptetése. *Új-Somogy*, 1921. június 26. 3.), ugyanúgy mint a VIII. osztályos Schön (az év végétől Szél) Ferenc. A gödöllői jamboreen a somogyi delegáció keretében gazdasági tisztként munkálkodott (L. Somogy vármegyét 276 cserkész képviseli a világtalálkozón. *Somogyi Újság*, 1933. július 23. 1–2.). 1934-ben alijázott (L. Három kaposvári fiatalember kivándorolt Palesztinába. *Somogyi Újság*, 1934. március 20. 3.), de rövidesen visszatért Magyarországra.

⁸⁸ A kaposvári Bocskay-cserkészlet a gödöllői világtalálkozón. *Somogyi Újság*, 1933. május 13. 2.

⁸⁹ A gödöllői cserkész táborparancsnok köszönete az alispánnak. *Új-Somogy*, 1933. szeptember 17. 4.

⁹⁰ Kormányzói elismerés öt kaposvári cserkészisztnek. *Új-Somogy*, 1934. január 16. 1. p.

⁹¹ Cserkész-ünnepség. *Új-Somogy*, 1934. január 23. 3. p.

köztük a kaposvári hitközség kebelében szervezett. Dr. Vidor Pál (Budapest, 1909 – Buchenwald, 1944/1945) becslése szerint a vegyes csapatok zsidó cserkészeivel együtt mintegy ezerötven magyar zsidó cserkész lehetett hazánkban,⁹² köztük több tucat kaposvári.

A 151-esek „öreg rókái” az 1920-as évek végén a vízi cserkészlet felé is nyitottak. Az 1930-as években ezt megfejelték azzal, hogy a régi korcsolyapálya épületénél (ami 1940-ben cserkészház lett) kajakokat kezdtek készíteni. A kétszemélyes, öt méter hosszú vízi járművek két Ferenc, Krumpach és Suchmann irányításával készültek, kék és fehér színben.⁹³ (Utóbbi eredetileg a zsidó vallást követte, de lehet, hogy haláláig.) A saját gyártmányú járművek nemcsak hasznosak, hanem szépek is voltak, mert 1934 februárjában egyiküket a Turul Szállóban rendezett műsoros táncmulatságon díszként állították ki.⁹⁴

A cserkészek vármegyei intézőbizottsága 1934. február 25-én a kaposvári Fő utcai vármegyeháza jobboldali kistermében tartotta évi rendes közgyűlését. A tisztújítás során –természetesen nem vallási-paritási okokból, hanem szakmai tudása révén – a zsidó dr. Fenyő Dezső OTI helyettes főorvost a vármegyei cserkészszerv orvosává választották.⁹⁵

A tisztí összetartás a cserkészeknél is hangsúlyos szerepet kapott. Az 1930-as évek közepén még külön báljuk is volt. Ide a szervezőtestületek tagjai szintén hivatalosak voltak, sőt, a honvédség helybeli magasabb rangú tisztjei is megjelentek. Rajtuk kívül a különféle felekezetek lelkészei, papjai is meglátogatták, némelyiken még az idős dr. Herzog Manó kerületi főrabbi is részt vett.⁹⁶

Budaörsön 1938 áprilisában nagyszabású – mintegy tízezer fős – cserkész díszszemlét tartottak, amelyet Horthy Miklós kormányzó és a kormány több tagja is megtekintett. Ekkor még nem számított problémának, hogy a 40 fős somogyi küldöttséget a zsidó vallásból kitért dr. Szél Ferenc vármegyei vezetőtisztt, Bács László megyei főtitkár, Takáts Gyula Ferenc parancsnok és a zsidó orvos, dr. Fenyő Dezső cserkésztsiztt vezette.⁹⁷

⁹² Vidor Pál: A zsidó cserkész vallási ismeretei. *Magyar Zsidó Szemle*, 1933/5–8. sz. 164. Az írásban a kaposvári csapat száma tévesen 528.

⁹³ Vízrebocsátják a 151-es cserkészek első, saját készítésű kajakját. *Somogyi Újság*, 1933. szeptember 17. 4.

⁹⁴ Jól sikerült a 151-es Turul-cserkészek műsoros táncmulatsága. *Somogyi Újság*, 1934. február 6. 3.

⁹⁵ A Magyar Cserkész Szövetség VI–VII. kerülete Somogyvármegyei Intézőbizottságának évi rendes közgyűlése. *Somogyi Újság*, 1934. február 27. 2.; Újból az alispánt választották a vármegyei Cserkész Intéző Bizottság elnökévé. *Új-Somogy*, 1934. február 27. 1.

⁹⁶ Fényes külsőségek között, nagyszerű hangulatban zajlott le a cserkésztsiztek bálja. *Somogyi Újság*, 1936. február 11. 4.

⁹⁷ Nagy sikert arattak a kaposvári cserkészek a budaörsi díszszemlén. *Somogyi Újság*, 1938. április 27. 2.

1938 nyarán még mindennapi jelenség volt Kaposváron a köztudottan zsidó cserkészeket is soraiban tudó cserkészcsapat nyílt támogatása. Példának okáért a Magyar Ipar Rt. kaposvári malma huszonöt kg liszttel, a Julius Meinh helyi boltja egy kg kakaóval, a MIR kaposvári cukorgyára tíz kg cukorral, magánszemélyek pedig öt-husz pengővel járultak hozzá a 151-esek nyári táborozásának kiadásaihoz.⁹⁸

A kiszorítás, betiltás és megsemmisítés éve

A gyér és szűkszáví források miatt egyelőre nem lehet eldönteni, hogy önként vagy a kirekesztés miatt nem voltak ott csapatukkal a 672-esek az 1939. július 5. és 20. között a Szántódhoz tartozó Balatonföldváron rendezett *Hazatérés* elnevezésű táborban, amelyen a legtöbb kaposvári csapat részt vett. A nagyszabású (mintegy félezer fős) rendezvény a Felvidék egy részének visszaszerzése nyomán kapta a nevét, és számos ottani liliomost is vendégül láttak.⁹⁹

A II. világháború kitörése előtti években egyre több zártkörű cserkészbárról van információ. A 246. sz. Bocskai Cserkészcsapat 1939. februári mulatsága is ilyen volt. A forrásokból nem derül ki, hogy miért választották ezt a megoldást. Mindenesetre nagyszabású lehetett, mert a Nagy Lajos király 6. honvédegyalogezred zenekara szolgáltatta a talpalávalót. Mivel nem ismertek a 246-osok ekkori tagságának létszám- és vallási adatai, csak feltételezés a zsidókat kizáró fogásnak tekinteni a zártkörűséget, de ezekben az években nem lett volna meglepő.¹⁰⁰

A főgimnázium 653. sz. Somssich Cserkészcsapata legalább az 1930-as évek végéig zsidó diákcserkészeket is tudott a sorai közt. A csapat parancsnoka 1939 tavaszán a fővárosi központból dorgáló, számon kérő leiratot kapott. A megújításra, illetve érvényesítésre a Magyar Cserkészszövetséghez küldött igazolmányok ellenőrzése nyomán kilenc zsidó diákcserkész tagságát erősen kifogásolták. Javasolták a 672-esekhez átirányítani őket.¹⁰¹ Ennek eredményessége egyelőre nem tárult fel a forrásokból.

A 150. sz. Somogy Cserkészcsapat 1939 szeptemberében hatvan főre duzadt, de „akinek a munkája nem felelt meg”, azt a parancsnokság eltávolította, így harmincheten maradtak. Feltételezhető, hogy a zsidó tagokat szorították ki. Mindez az időpontból, valamint abból feltételezhető, hogy máskor ilyen mérvű

⁹⁸ Adományok a Turul cserkészcsapat táborára. *Somogyi Újság*, 1938. június 29. 4.

⁹⁹ Július 5-én 500 lakóval felépül a Hazatérés cserkész-sátorváros Balatonföldváron. *Somogyi Újság*, 1939. május 24. 3.; Dr. Fonyó István: Stephaich Pál megnyitotta a „Hazatérés” táborát. *Somogyi Újság*, 1939. július 8. 1–2.

¹⁰⁰ A Bocskay cserkészcsapat bálja. *Somogyi Újság*, 1939. február 11. 2.

¹⁰¹ *Ismeretlen cserkészvezető leirata a 653. sz. Somssich Cserkészcsapat Parancsnokságához, Budapest, 1939. március 21.* GVK IK MCsGy IV. 653. sz. Somssich Cserkészcsapat. Szövetségi iktatószám: 1939/300.

„szelektálásról” nem került elő dokumentum.¹⁰² A korábban évekig önzetlenül a cserkészek rendelkezésére álló dr. Fenyő Dezső OTI főorvos (és óraadó) a zsidótörvények miatt már nem taníthatott a felső kereskedelmi iskolában.¹⁰³ Így valószínűleg a cserkészetben sem működött tovább.

A 672. sz. Bem Cserkészcsoport egyik utolsó „legális” tevékenysége lehetett az 1940. márciusi kaposvári árvíznél való segítségnyújtás. Stephaich alispán mint a vármegyei cserkészek intézőbizottsági elnöke, és az ügyvezető elnök nyilvános levélben is megköszönte a 151-esek és a 653-asok, valamint parancsnokaik, dr. Szél Ferenc és dr. Berg Pál mellett a 672-esek önfeláldozó mentési munkáját. A Kaposvári Izraelita Hitközség cserkészcsoportja parancsnokának vagy valamely jelen volt vezetőjének nevét nem említették. Az árvízi mentésben végzett „cserkészes magatartásukért” elismerésüket is kifejezték a vármegyei vezetők. A zárógondolat csak a következő években bekövetkezett, zsidókat érintő jogfosztás, vagyonelkobzás, és a deportálás, illetve népiértés fényében kap cinikus felhangot. „Segítetek továbbra is a rászorulókon, mert a város és annak minden egyes polgára és azok vagyona a Haza egy-egy kis része. Stephaich Pál s. k. elnök, alispán. Bács László s. k. üv. elnök.”¹⁰⁴ A főcserkész decemberben ugyanezért az árvízi mentésért több 151-est – köztük dr. Szél Ferencet – életmentő kiténtetésben részesítette. 672-esekről nem esett szó.¹⁰⁵

A Magyar Cserkészsövetség 1940 decemberében elérkezettnek látta az időt egy nemzeti jellegű cserkészfelfedő bevezetésére. A 15-én tartott rendkívüli közgyűlést részben ezért hívták össze. A külsőségekben még alapvetően angol orientációtól való eltávolodás mellett Hóman Bálint kultuszminiszter szorgalmazta a zsidók egyéni és csapatszintű fokozatos kiszorítását a mozgalmából (nem engedve új tagfelvételt). Ezt a közgyűlés túlteljesítette, és a belügyminiszter által 1941 novemberében jóváhagyott új alapszabály alapján decembertől megszüntették a zsidó csapatokat.¹⁰⁶ Ennek kaposvári vonatkozásairól nem találtunk dokumentumokat.

A zsidó cserkészeket is soraiban tudó 151. sz. Turul Cserkészcsoport parancsnoka, dr. Szél Ferenc szerint ők 1941. szeptember 1-től 1942. március 15-ig a csapatgyűlések tartásán kívül egyéb tevékenységet nem folytattak. Ezt követően 1943

¹⁰² Kincses Ferenc: *Jelentés a 150. sz. Somogy cserkészcsoport működéséről*. In: Bársony János (szerk.): *A Kaposvári Községi Négyévfolyamú Fiú Felső Kereskedelmi Iskola huszonkilencedik évi értesítője az 1939–1940. iskolai évről*. 26–27.

¹⁰³ Bársony János (szerk.): *A Kaposvári Községi Négyévfolyamú Fiú Felső Kereskedelmi Iskola huszonkilencedik évi értesítője az 1939–1940. iskolai évről*. 3.

¹⁰⁴ Az alispán elismerése a tűzoltóknak és a cserkészeknek. *Somogyi Újság*, 1940. március 16. 12.

¹⁰⁵ Cserkész hír. *Somogyi Újság*, 1940. december 16. 5.; Kiténtették a tavaszi árvíz cserkészzhöseit. *Új-Somogy*, 1940. december 16. 3.

¹⁰⁶ Magyar főveget viselnek ezentúl a cserkészek. *Új-Somogy*, 1940. december 17. 3.; *A Magyar Cserkészsövetség 1940. december 15-i rendkívüli ülésének jegyzőkönyve*. GVK IK MCsGy [pontosabb jelzet nélkül.] Idézi: Vörös Kata: Numerus clausustól a numerus nullusig. A zsidó cserkészek kirekesztése a Magyar Cserkészsövetségből. *Regio*, 2019/2. 142–143.

legvégéig még ennyit sem tudtak tenni, működésüket teljesen beszüntették. Részen azért, mivel a cserkészvezetés nehezményezte zsidó tagjaik létét, tehát az új alapszabály ellenére nem zárták ki őket a csapatból. Tagjaik ekkor már mintegy 80%-a katonai vagy munkaszolgálatot teljesített. Otthonukat a honvédség foglalta el, majd 1944. március 19-ét követően német, december 2. után pedig az orosz katonaság használta. 1944 nyarán, majd novemberében, és végül 1945 telén, már a szovjet megszállás alatt bombatalálat érte otthonukat. Összes (még el nem lőtt) felszerelésük és berendezésük teljesen megsemmisült. 1944. január–március hónapokban a csapat öregcserkész tagjai havi rendszerességgel összejöveteleket tartottak. Ezek tartalmáról nem kerültek elő források. 1944. március 31-én számba vették helyzetüket: ketten eltűntek, öten megsebesültek, a fronton tizenheten teljesítettek szolgálatot (köztük dr. Szél Ferenc parancsnok tizenkilenc és fél hónapot), a hátszágban pedig hatan katonáskodtak. 1945. április 1-jei forrás alapján – konkrét adatok nélkül – tudható, hogy az idősebb cserkészek még mindig valahol a fronton lehettek. Egy feketekeretes részt is kialakítottak a cserkésznaplójukban „Hősi halott cserkészeink” címmel, azonban eddigre erről még „nem érkezett be jelentés”, és ezt később sem pótolták.¹⁰⁷

A 672. sz. Bem Cserkészcsapat 1940 után már csak formálisan működött. Valószínűleg a tagok nagy részét, főleg a vezetőket munkaszolgálatra vitték, majd 1944 nyarán deportálták. Közülük nagyon kevesen tértek vissza, így 1945 után nem alakították újjá a csapatot. Felszerelésüket a Kaposvári Izraelita Hitközség helyiségeiből 1944-ben ellopták.¹⁰⁸ Utóbbi nem célszerű zsidóellenes tettnek értelmezni, ugyanis mindegyik helybeli csapat eszközeivel ez történt.¹⁰⁹

Dr. Szél Ferenc parancsnokként írta alá azt az 1945. június 20-án megjelent felhívást, amelyben a cserkészmunka újbóli megkezdéséről értesítette az érdekelteket. Mindössze négy kaposvári csapat tagjait várta reggel a Fő utca 8. sz. alatti bank épületébe: a 151., a 280., a 657. és a 672. sz. cserkészcsapatok tagjainak megjelenésére számított.¹¹⁰ Hogy a többi miért nem hívta, egyelőre nem ismert, de írásunk szempontjából a 672-esek említése figyelemre méltó. A találkozó létrejöttéről, eredményességéről dokumentumok híján nem számolhatunk be.

¹⁰⁷ *1937–1947. évi csapatnapló. 1945. évi bejegyzések.* MNL SML X. 218.

¹⁰⁸ *Dr. Dániel Róbertiel, a 672. sz. Bem Cserkészcsapat tisztjével 1946. augusztus 13-án készített jegyzőkönyv.* MNLSML V. 73. b. Kaposvár Törvényhatósági Jogú Város polgármesterének közigazgatási iratai. 1946/806.

¹⁰⁹ *Kaposvár cserkészcsapatainak ingó- és ingatlanvagyonáról felvett jegyzőkönyv, 1946. augusztus 31.* MNL SML V. 73. b. Kaposvár Törvényhatósági Jogú Város polgármesterének közigazgatási iratai. 1946/806.

¹¹⁰ *Cserkészek! Somogyvármegye, 1945. június 20. 2.*

Zárógondolatok

Kaposvárott a Magyar Cserkész-Őrszem Szövetség megalakulásának évétől, 1913-tól létezett a mozgalom, soraikban zsidó fiúkkal. Az 1940-es évek elejéig bizonyosan voltak zsidók a városban lévő csapatokban. Somogy vármegye székhelyén a 20. század első felében az országos tendenciákhoz hasonlóan csökkent a zsidóság száma és aránya. Az új nemzedékek egyre fokozottabban távolodtak el őseik vallásosságától. A Kaposvári Izraelita Hitközség vezetői ennek ellensúlyozása érdekében is vállalták fel a kizárólag felekezetükhöz tartozó fiúkból, fiatalemberekből álló, 1926-ban létrehozott cserkészcsapat szervezőtestületének feladatkörét. Az 1928-ban leigazolt csapat létrejötte nem váltott ki visszhangot sem a felekezeten belül, sem azon kívül, pedig vidéken az elsők között volt. Az öregcserkészek közösséget, társadalmi elfogadást, élményeket vártak az 1936-ban a Bem-csapaton belül létrehozott rajuktól. 1940 után a kaposvári izraelita cserkészek működését is ellehetlenítették. Az 1944-es náci népirtás a helybeli zsidó liliomosok többségének sorsa is lett. A túlélők némelyike talán a cserkészlet során szerzett tudásának, képességeinek és lelki tartásának köszönhette életét.

Az egyik első vidéki zsidó cserkészcsapat emlékét mindezidáig jórészt a feladás homálya borította. Írásunkkal ezt a cserkészlet- és helytörténeti fehér foltot igyekeztünk legalább részben eltüntetni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bársony János (szerk.): *A Kaposvári Községi Négyévfolyamú Fiú Felső Kereskedelmi Iskola huszonkilencedik évi értesítője az 1939–1940. iskolai évről*. Kaposvár: 1940.
- Fekete István: *Ballagó idő. Életrajzi regény*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1974.
- Gálos Ferenc (szerk.): *A Kaposvári Államilag Segélyezett Községi Polgári Fiúiskola értesítője az 1913–1914. iskolai évről XI*. Kaposvár: 1914.
- Gergely Ferenc: *A magyar cserkészlet története 1910–1948*. Budapest: Göncöl Kiadó, 1989.
- Kincses Ferenc: Jelentés a 150. sz. Somogy cserkészcsapat működéséről. In: Bársony János (szerk.): *A Kaposvári Községi Négyévfolyamú Fiú Felső Kereskedelmi Iskola huszonkilencedik évi értesítője az 1939–1940. iskolai évről*. Kaposvár: 1940. 26–27.
- Pongrácz Károly (szerk.): *A Kaposvári Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője az 1913–1914. isk. évről*. Kaposvár: 1914.

- Pongrácz Károly (szerk.): *A Kaposvári Magyar Királyi Állami Somssich Pál Reál-gimnázium értesítője az 1925–26. iskolai évről*. Kaposvár: 1926.
- Récsei Balázs: „...mert nem a térben, hanem az időben léteztek...” *Kaposvár utcáinak, tereinek (n)évtörténete*. (Somogyi Almanach, 55.) Kaposvár: Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, 2016.
- Récsei Balázs: A Somogy megyei zsidó hitközségek dualizmuskori történetéből. In: Bösze Sándor (szerk.): *Újrakezdések*. A Kaposvár: Bét Ólám, 2005. 77–117.
- Szegedi Bálint – Bányai Viktória – Vörös Kata: Zsidó cserkészcsapatok Magyarországon. *Regio*, 2019/2. 149–153.
- Vörös Kata: Numerus clausustól a numerus nullusig. A zsidó cserkészek kirekesztése a Magyar Cserkészszövetségből. *Regio*, 2019/2. 127–148.

FELHASZNÁLT STATISZTIKAI KIADVÁNYOK

- A Magyar Cserkészszövetség alapszabályai*. Budapest: Magyar Cserkészszövetség, 1928.
- A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 42. kötet. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1912.
- Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 69. kötet. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1923.
- Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. Végeredmények összefoglalása, továbbá az 1935., 1938. és 1939. évi népösszeírások végeredményei*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 114. kötet. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1941.
- Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint*. Szerkeszti és kiadja a Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947.

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MNL SML V. 73. b. Kaposvár Törvényhatósági Jogú Város polgármesterének közigazgatási iratai. 1946/806. Dr. Dániel Róberttel, a 672. sz. Bem Cserkészcsapat tisztjével 1946. augusztus 13-án készített jegyzőkönyv
- MZsL XV. Kaposvári Izraelita Hitközség iratai. Előjárósági ülés 1929. november 17.

MNL SML V. 73. b. Kaposvár Törvényhatósági Jogú Város polgármesterének közigazgatási iratai. 1946/806. Kaposvár cserkészcsapatainak ingó- és ingatlanvagyonáról felvett jegyzőkönyv, 1946. augusztus 31.

GVK IK MCsGy [2009. március 31. előtt a gyűjtemény a Magyar Országos Levéltár őrizetében a P 1359 fondörzsszámmal rendelkezett.] IV. Csapatok iratai. 672. sz. Bem Cserkészcsapat iratai

MCsGy GVK IK IV. Csapatok iratai. 653. sz. Somssich Cserkészcsapat iratai

MNL SML X. 218. Kaposvári 151. sz. Turul Cserkészcsapat iratai

MNL SML X. 241. Kaposvári 672. sz. Bem Cserkészcsapat iratai

MNL SML XXXIII. 1. Somogy megyei állami anyakönyvek másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. Kaposvári születési anyakönyvek. 1903/136. sz.

Rövidítések és feloldásaik

GVK IK MCsGy IV. = Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ, Magyar Cserkészszövetség Gyűjteménye. IV. Csapatok iratai

MNL SML = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára

MZsL = Magyar Zsidó Levéltár

VÖRÖS ISTVÁN KÁROLY*

„... cserkész lelkiismeretünk”

A 615. sz. „Ámosz” Cserkészcsapat, Pécs

A magyarországi cserkészmozgalom monografikus igényű feldolgozásában Gergely Ferenc a cserkészmozgalom 1909-től kezdődő kibontakozásának keresztény (református és katolikus), polgári humanista (örszemmozgalom) és cionista ideológiájú zsidó gyökereiről számol be. A protestáns-katolikus Magyar Cserkészszövetség 1912. december 28-án alakult meg, a polgári-liberális örszemmozgalommal való egyesülés révén létrejött Cserkész-Örszem Szövetség pedig 1913. június 28-án. A háború és az azt követő forradalmak után 1919. szeptember 21-én alakult újra a magyarországi cserkészmozgalom egyetlen központjaként a Magyar Cserkészszövetség.¹

Azokban a nagyobb városokban, ahol a helyi oktatási intézmények megfelelő lehetőséget biztosítottak erre, vidéki cserkészcsapatok alakultak. Az országban tizedikként, vidéken elsőként 1915-ben alakult meg a Pécsi Állami Reáliskola csapata, a *P.Á.R.* kezdeményezője és két éven át (1915–1916) parancsnoka a reáliskola öregdiákja, az akkor már műegyetemista Füchsl (Forbát) Alfréd volt, a pécsi zsidó polgárság egyik kiemelkedő családjának tagja.²

A konfliktusoktól sem mentes korai törekvések bonyolult viszonyaiban már jelen volt a lappangó antiszemitizmus, amely a magyarországi cserkészmozgalomban – időszakonként eltérő intenzitással és nyíltsággal – mindvégig érvényesült.³ A kifejezetten zsidó fiatalokból toborzódó első cserkészcsapatok 1913 tavaszától szerveződtek, kis idő múltán *Kadimah* (előre/Keletre) néven. A Cserkészszövetség erős fenntartásokkal fogadta a zsidó identitású csapatok törekvését a mozgalomba való szervezeti betagozódásra, a felvett csapatokat szigorú ellenőrzés alatt tartotta, távolságtartóan kezelte. 1924/1925-ben a zsidó nacionalista Kadimah Csapatokat felszámolták, tagjai részben más csapatokba irakoztak át.⁴

* A szerző a Pécsi Leőwey Klára Gimnázium tanára. E-mail: istvankaroly.voros@gmail.com

¹ Gergely Ferenc: *A magyar cserkészélet története. 1910–1948.* Budapest: Göncöl Kiadó, 1989. 26–27. 45.

² A 10. sz. P.Á.R. „gróf Széchenyi István” Cserkészcsapat története. <https://10cserkeszcsapat.webnode.hu/tortenetunk/> (Letöltés ideje: 2021. március 27.) A csapat tagja volt az ún. Bauhaus-irányzat Forbát mellett másik világhíru magyar követője, Breuer Marcell is. Forbát Alfréd visszaemlékezéseiben nem említi a cserkészmozgalomhoz való kötődését. L. Forbát Alfréd: Egy építész visszaemlékezései négy országból (részlet). *Jelenkor*, 2019/7–8. 819–832. A német nyelvű, teljes memoárra vonatkozóan köszönöm Schweitzer Gábor szíves közlését.

³ Gergely, 1989.

⁴ A Kadimah cserkészcsapatok történetéhez és a magyarországi zsidó cserkészethez l. Lénárt András: Közéleti cserkészlet magyarországi történetéhez. In: Tabajdi Gábor – Szigeti László

Megalakulás

A korszakban mindössze 15 zsidó csapat kapott felvételi igazolást a Magyar Cserkészszövetségbe.⁵ A sajátosan zsidó cserkészcsapatok mellett az izraelita diákok sokkal inkább saját iskolájuk cserkészcsapataiban kapcsolódtak be a mozgalom életébe. Így volt ez Pécssett is 1936-ig; ebben az évben alakult meg a Pécsi Izraelita Elemi Népiszkola csapata, a 615. sz. kiscserkészcsapat.⁶ Az 1922. május 7-én pécsi székhellyel alakult VII. cserkészkerület keretei között 1937-ben összesen 36 csapat, 1936-ban Pécssett 22 cserkészcsapat tevékenykedett.⁷

A Pécsi Izraelita Hitközség 1924-ig status quo ante szervezeti alapokon működött, hitelvi és oktatási gyakorlatában azonban a neológiát követte. Az 1890-es évektől működő Pécsi Cionista Egyletről alig van információnk, 1921-ben felbomlott. A Magyar Cionista Szövetség pécsi csoportja 1932. november 22-én jelentette megalakulását a hitközségi előljárásnak, illetve működött pécsi csoportja a WIZO-nak is (Women's International Zionist Organization, Nemzetközi Cionista Nőszervezet). A Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségét a hitközség adományokkal támogatta, a szövetségnek az 1930-as évek közepétől pécsi fiókjá is működött, könyvtárat is fenntartott. A szövetség Keren Kajemet Lejiszrael alapítványa elnöki tanácsának tagja volt dr. Pfeiffer Izsák, 1919–1922 között a pécsi hitközség helyettes főrabbija, és a hitközség főrabbi székében 1923-tól őt követő dr. Wallenstein Zoltán is.⁸ Mindemellett a cionizmus nem vált elterjedté a hitközség életében, előljárói a fentiekén túlmenően nem támogatták. Jellemző, hogy a Magyar Cionista Szövetség Pécsi Csoportja kérésére működésükhöz az előljárásg

---

(szerk.): *Magyar Cserkészélet (1910–1948)*. Budapest: Magyar Cserkészszövetség, 2020. 72–79. <https://www.cserkesz.hu/sites/default/files/2020-10/tabajdi-szigeti-magyar-cserkeszlet-1910-1948.pdf> (Letöltés ideje: 2021. március 27.)

⁵ Bányai Viktória: Liliom és Dávid-csillag: a zsidó cserkészlet kezdetei Magyarországon, 1913–1924. *Regio*, 2019/2. 66-85. A zsidó cserkészcsapatok adatait l. Szegedi Bálint – Bányai Viktória – Vörös Kata: Zsidó cserkészcsapatok Magyarországon. *Regio*, 2019/2. 149-153. A 615. sz. Ámosz Cserkészcsapat megalapítására vonatkozó 1935. évi dátum téves.

⁶ A csapat működéséről viszonylag kevés primer forrás maradt fenn, tartalmi tekintetben is meglehetősen egyenletlenül. Megalakulásáról 2 irat áll rendelkezésünkre, 1941. évi tevékenység és a csapat működésének betiltása azonban jól dokumentált. A vészkorszak utáni újraalakulásról ismét kevés, de informatív dokumentumunk van. A csapat történetéről Krassó Sándor közlése szerint keletkezett egy kb. 40 gépelt oldalas, stencilezett leírás, amelynek példányai azonban elvesztek.

⁷ Gergely, 1989. 49. és 225. Szapáry Lajos gróf a VI.-VII. cserkészkerület új elnöke. *Pécsi Napló*, 1936. március 5. 4.

⁸ Vörös István Károly (szerk.): „...háza imádság házának hivatik minden népek számára!” *A Pécsi Izraelita Hitközség dokumentumok tükrében (1837–1950)*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2016. 238–245. és uő.: *Dr. Pfeiffer Izsák, magyar rabbi*. Előadás a pécsi zsinagóga felszentelésének 150. évfordulóján (2019. július 22.). Kézirat, magángyűjteményben, 2019.

rendelkezésükre bocsátotta a hitközség tanácstermét, amennyiben tartózkodnak a politikai agitációtól:

„A hitközség elöljárósága meg van győződve, hogy a cionista szövetség kulturális működésében a hitközség erkölcsi érdekeit mindenekelőtt valónak tekinti és működésében harmónikusan alkalmazkodik a hitközség elöljáróságának és egyetemének mindenkor elfoglalt azon álláspontjához, hogy valláserkölcsei és kulturális működése minden politikai vonatkozást távol tart.” (sic)⁹

A Pécsi Izraelita Elemi Népiskola igazgatója, Danziger Zsigmond, először 1936. június 30-án folyamodott a Cserkészszövetség Országos Intéző Bizottságához kiscserkészcsapat „Vázsonyi Vilmos” névvel történő engedélyezéséért.¹⁰

Az engedélyt 1937. június 25-én adta ki az Intéző Bizottság, az iskola 1936. július 3-án kelt újabb kérvényét követően, amely csupán november 6-án ment el a VI-VII. kerület titkárságából a Cserkészszövetség központjába. Mivel 1936-tól kezdve magyarországi zsidó cserkészcsapatok számára ótestamentumi névválasztást engedélyezett a cserkészszövetség (ez indokolhatja a második kérvény szükségességét), a csapat utóbb Ámosz próféta nevét vette fel, a csapatbélyegző tanúsága szerint 1937-ben.¹¹

1. kép: Pécsi izraelita kiscserkészek (1936)

Forrás: Krassó Sándor gyűjteménye

⁹ Pécsi Zsidó Hitközség irattára (továbbiakban: PZSHi.), 29. d. 252/1932.

¹⁰ *Kérelem a Vázsonyi Vilmos kiscserkészcsapat megalakításáról*. Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában (továbbiakban: CSKL Ámosz), 81. doboz. Az iskolaigazgató kérelmében a Királyi Tanfelügyelőség 2577/2-1935. sz. rendeletére hivatkozik. A cserkészet feletti pedagógiai felügyeletet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gyakorolta. Gergely, 1989. 58.

¹¹ *A pécsi izr. hitk. iskolaszékének jelentése az 1936. évről* (1937. március 18.), PZSHi. 38. doboz, 126/1937 és Krassó Sándor: *Cserkészek a vészorkorszakban*. In: *Kötéltánc. Adalékok a pécsi zsidóság és Pécs 20. századi történetéhez*. Pécs: Pro Pannónia Kiadó, 2016. 92. Krassó emlékei szerint az ótestamentumi névválasztás lehetősége kizárólagos volt: „Sem a parancsnok, sem a fiúk nem ragaszkodtak volna bibliai eredetű névválasztáshoz, működési engedélyt azonban ilyesféle elnevezéssel kaphattak. Az 1936. évtől kezdődően ugyanis magyarországi zsidó cserkészcsapatok számára kizárólag ótestamentumi eredetű névválasztást engedélyezett a Magyar Cserkész Szövetség.” Ámosz próféta az i. e. 8. században élt, a vallásosság külsőlegessé válása, az igazságtalanság és zsarnokság ellen foglalt állást.

A csapat első, 1936/1937. évi éves jelentése szerint a szervezőtestület az izraelita elemi iskola volt, a testület elnöke Danziger Zsigmond, tagjai dr. Wallenstein Zoltán, dr. Deutsch Zsigmond (hitközségi elnök), dr. Pál Artur (iskolaszéki alelnök), dr. Krémer Móric (rabbi-hitoktató, hitközségi titkár), Roboz Miksa, dr. Greiner József (hitközségi alelnök), dr. Wallerstein József, Garai Károly és Gyenes Imre, a hitközség vezető tisztségviselői voltak. A csapat az iskola Fürdő utca 1. sz. alatti épületének alagsorában rendezte be otthonát, tagjai hatan 6-9 év közötti, tizenketten 9-12 év közötti fiúk voltak, parancsnokkal Páhmer Mór tanító, próbaidős kiscserkészcsapat-vezetővel együtt a teljes létszám 19 fő volt. Hivatalosan nem működtek, mégis, tevékenységük előterében a cserkész alapismeretek elsajátítása volt,

2. kép: Ámosz kiscserkészcsapat (1938)

Forrás: Krassó Sándor gyűjteménye

összejöveleteket, kirándulásokat szerveztek.¹² Az első 18 kiscserkész felavatására az 1937/1938. tanév során került sor.¹³

Egy 1946-ban, Páhmer Mór által írt tömör összefoglalás¹⁴ bemutatja a csapat történetének 1936-tól kezdődő időszaka legfontosabb eseményeit. A szöveg 1938–1944 közötti évekre vonatkozó részét szó szerint közlöm:

„1938-ban a létszám már meghaladta a 30 főt. 1939-ben kezdték a keresztény csapatok kizárni a zsidó cserkészeket, és ekkor vált szükségessé, hogy az akkori kiscserkészcsapat cserkész munkára kérjen engedélyt. Az Igazoló Főbizottság ez év november 23-án vette fel a csapatot rendes tagjai sorába. Még ez év karácsonyán részt vettünk az Orsz. Magy. Zsidó tisztjelölti és őrsvetetői táborokon.

¹² *Évi jelentés az 1936/37. évről.* CSKL Ámosz, 81. doboz. A jelentéshez tartozó statisztikai ív felsorolja a tagok nevét, lakcímét, születési évét és vallását: mindannyian izraeliták, az elemi iskola tanulói voltak. Páhmer Mór Miklós körmendi tanítót 1936. július 7-étől alkalmazta a pécsi hitközségi iskolaszék. A munkaszolgálatból visszatért a városba, nevét utóbb Pataki Miklósrá változtatta. 1948-tól a Makár (ma Alkotmány) utcai általános iskola (ma a PTE 1. sz. Gyakorló Általános Iskolája) testnevelő tanára, majd igazgatóhelyettese volt.

¹³ PZSHi. 41. d. 51/1939.

¹⁴ *Melléklet a 2. sz. 8. pontjához.* CSKL Ámosz, 1945 utáni dokumentumok. Az összefoglalás valószínűleg a csapat 1946. évi jelentésének melléklete, a 2. szövetségi körlevél figyelembe vételével. A jelentés elveszett, a szövetségi körlevél talán a gödöllői levéltári dokumentumok között lappang. Köszönöm Bányai Viktória szíves közlését.

1940. ápr. 28-án résztvettünk a VII. kerület fogadalomtételén, „természetesen” zsidó csapat a felvonulásban csak az utolsó helyen lehetett. Május 12-én zászlószentelési ünnepélyt tartottunk, melyen a kerület, meghívónk ellenére nem képviseltette magát. Ekkor már nagy tábori előkészületek folytak. A tábor azonban elmaradt, mert tisztjeinket munkaszolgálatra hívták be. Aug. 10-én résztvettünk a kerület éjjeli akadályversenyén, ahol a 15 csapat közt III. helyen végeztünk. Aug. 18-20-ig Orsz. Zsidó tisztjelölti táborban voltunk. Szept. 29-én rendezte a kerület szokásos őszi akadályversenyét. Versenyőrsünk az V. helyen végzett. Okt. 1-nov. 15-ig őrsvezetői tanfolyamot tartottunk. Dec. 15-én a Magyar Cserkészszövetség kizárta tagjai sorából a zsidó csapatokat, de a belügyminiszteri jóváhagyásig, a kerület állandó piszkálódása ellenére szabályos cserkész munkát végeztünk. Dec. 25–29-ig résztvettünk az Orsz. Zsidó őrsvezetői táborban. 1941 augusztusában 4 napos portyát rendeztünk, majd utána a csapat egyhetes őrsvezetői tábort tartott. Dec. 3-án érkezett meg a belügyminiszteri jóváhagyás a csapat feloszlátásáról. Dec. 7-én tartottuk utolsó csapatösszejövételünket 83-as létszámmal. A feloszlátás után természetesen nem szűnt meg a munka. Az őrsök illegálisan együttmaradtak, a vezetők gyakran összejöttek, csapatösszejövételt azonban nem tudtunk tartani.¹⁵ Egészen a zsidók gettóbazárásáig dolgoztunk így, a gettóban viszont egész komoly cserkész munka folyt, a vagonirozásokor a fiúk a legkülönbözőbb szolgálatokat látták el.”

A cserkészcsapat 1939. december 10-én kelt az évi I. sz. parancsa szerint az Igazoló Főbizottság 1939. november 22-i ülésén adott engedélyt a 615. sz. „Ámosz” kiscserkészcsapatnak cserkész munkára, és egyúttal felvette rendes tagjai sorába: „A csapat ezentúl cserkészcsapat lesz.”¹⁶ A csapat tagjai idővel három csoportból adódtak: az izraelita elemi iskola diákjaiból, a középiskolák alsó évfolyamaiba járó, de iskolájuk cserkészcsapatába fel nem vett fiúkból, és a középiskolák felsőbb évfolyamos, addigi csapatukból kizárt diákokból. Többnyire az utóbbiak közül kerültek ki az őrsvezetők, a legidősebbek közül a rajvezetők.¹⁷

A csapatotthon helyiségét a hadsereg 1941-től ismételtlen igénybe vette, ekkor a csapat az iskola tantermeit használta. Az „Ámoszok” tevékenységéről Krassó Sándor visszaemlékezéseiből kaphatunk átfogó képet. „Ez főbb programpontjait tekintve nem igen különbözött a más hazai csapatoknál megszokottaktól” – írja. Az általános program a cserkészpróbákra való elméleti és gyakorlati felkészülés, labdajátékok és kirándulások voltak. Mindemellett a korszak egyre agresszív

¹⁵ Szomorú közösségi esemény volt Krausz Ottó cserkész őrsvezető temetése 1943. július 28-án. Személyét és „cserkészszellemét” az iskola példának szánta tanulói számára, ezért az igazgató kérelemmel fordult Éry Emilhez, a „Magyar Cserkészmozgalom Országos Parancsnokához” Krausz Ottó 1941. december 19-én visszaszolgáltató cserkész igazolványa kiadásáért, sikerrel. Krausz Ottó emlékére a temetésekor elhangzott beszédek tartalmazó füzetet is kiadott „a pécsi zsidó diákság”. PZSHi. 42. d. 130/1943. és 134/1943.

¹⁶ 615. sz. Ámoszcs. cs. I. sz. parancs, 1939. december 10. CSKL Ámosz, 81. doboz.

¹⁷ Krassó, 2016. 92.

antiszemita légkörében a zsidó cserkészfiúknak a csapat jelentette az otthonosságot, a mindenhol – az utcán, a mecseki természetjárás során, és (néhány kivétellel) középiskolai tanáraik és osztálytársaik részéről – feléjük áradó megvetés közegében az önbecsülés, a szabadság megélésének lehetőségét.¹⁸

A Magyar Cserkészszövetség munkájából – ameddig lehetett – az „Ámosz” is kivette részét, örsei megjelentek a VII. kerület csapatai között az évenkénti fogadalomtételeken, igaz, mindig a „sor végén”, ugyanakkor sikerrel szerepeltek a kerületi akadályversenyeken.¹⁹ A kerület „piszkálódására”, miután a „Jó-pont Bizottság” kedvező véleménye ellenére ellenezte, hogy az „Ámosz” jó pontban részesüljön, Páhmer Mór parancsnok sérelmezte a döntést, levélben tételesen felsorolva csapata elmúlt évben elért eredményeit. A kerületi elnökség válaszát nem ismerjük.

„Tekintettel arra, hogy a Tekintetes Elnökség csapatunk fegyelmeztségét, szorgalmát, teljesítményeit és az adminisztráció terén is mutatott pontosságát mindenkor elismerte és velünk szemben a személyes érintkezésben is cserkész-szellemű barátságos magatartást tanúsított, legyen szabad cserkészisztelettel hivatkoznom arra, hogy 1./ a kerület nyári riadóján csapatunk jelent meg a legnagyobb létszámmal. [...] 3./ Az „Erdélyért” akció természetbeni adományainak összegyűjtésénél csapatunk eredményes munkát végzett és a helybeli sajtó részére a statisztikát elkészítette.²⁰ [...] 6./ A Kerület vezetőképző tanfolyamain és táborain a fennálló rendelkezések folytán nem vehettünk részt, mégis találunk rá módot, hogy képezzük magunkat és fáradtságot nem kímélve három alkalommal vettünk részt budapesti vezetőképző táborokon. [...] 8./ A csapat parancsnokának és helyettesének katonai szolgálata idején is tartottunk 30 előadásból álló őrsvetetői tanfolyamot és egy szülői értekezletet. 9./ A felsoroltak mellett azonban legszebb része volt munkánknak az, amit cserkészeink nevelésével értünk el. Hatvan cserkész szülői áldják azokat, akik a csapat megalakulását és munkáját lehetővé tették. Mindezek alapján kérjük a Tekintetes Elnökséget, méltóztassék ismertetni velünk azokat az okokat, amelyek az elmúlt év felsorolt eredményei ellen szólnak. Mert mi – mint jó cserkészvezetőkhez

¹⁸ *Interjú Krassó Sándorral az „Ámosz” cserkészcsapatról.* Készítette: Vörös Kata – Szegedi Bálint, Pécs, 2018. Kézirat, magángyűjteményben, 2018.

¹⁹ Az eseményekről a helyi sajtó is beszámolt: Vasárnap lesz a pécsi cserkészek fogadalomújító ünnepe. *Dunántúl*, 1940. április 28. 6.; Fogadalomújító cserkészünnepély. *Pécsi Napló*, 1940. április 28. 7.; Szeptember 29-én, vasárnap rendezte a pécsi cserkészkerület pécsi és baranyai csapatok részére őrsi akadályversenyét. *Dunántúl*, 1940. október 2. 4. A versenyen 15 nyolc fős csapat indult, a lap az 1-4. helyezett csapatok nevét sorolta fel.

²⁰ Az 1940. augusztus 30-án aláírt ún. második bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdély és Székelyföld megsegítésére „Erdélyért” Országos Gyűjtőbizottság alakult, Teleki Pálné elnökletével. Pécssett és Baranyában a gyűjtést a *Dunántúl* című napilap szervezte, és rendszeresen beszámolt a gyűjtés eseményeiről, eredményéről. 1940. december 8-án „Véget ért a cserkészek gyűjtése” címmel közzétette a városi cserkészcsapatok gyűjtésének összesített eredményét is. L. *Dunántúl*, 1940. szeptember 22. 4. 1940. december 8. 9. A Pécsi Napló a cserkészek gyűjtésének időpontjára több napon keresztül hívta fel olvasói figyelmét, és maga is beszámolt annak eredményéről. *Pécsi Napló*, 1940. december 8. 7.

illik – szeretnénk lelkiösmervizsgálatot [sic] tartani, hogy megtudjuk, teljesítettük-e kötelességeinket cserkészfiainkkal és feljebbvalóinkkal szemben.”²¹

1940. május közepén egy budapesti cserkészcsapat – Ádám Zsigmond izraelita tanítóképzési tanár vezetésével 16 tanítványa – Pécssett vendégeskedett. A csapat Mohácsról gyalogolni szándékozott Pécsig, erről a pécsiek Gerstl József mohácsi tanító segítségével igyekeztek lebeszélni őket. Két napot tartózkodtak a városban, az Izraelita Szeretetház menzáján kaptak kóser ebédet.²² Az 1940 nyarán tervezett nagytábor a vezetők egy részének kényszerű eltávozása miatt elmaradt, a csapat azonban 1941 nyarán megtalálta a módját egy korlátozott körülmények között lezajlott táborozásnak, a pécsi Kálvária-domb északnyugati részén, az akkori Mátyás Flórián utca egyik házához tartozó gyümölcsös kertben.²³

3. kép: Zászlóavatás (1940)

Forrás: Krassó Sándor gyűjteménye

A csapat zászlóavatási ünnepélye 1940. május 12-én hitközségi keretek között történt,

az iskola udvarán, a nemzeti színű lobogót a cserkész egyenruhában felsorakozott csapat és hitközségi tagok jelenlétében Wallenstein Zoltán főrabbi áldotta meg.²⁴ A külső munka 1941-től a hitközséghez kapcsolódott: a cserkészfiúk segédkeztek a zsidó munkaszolgálatosok közgyűlésén és társasvacsoráján, hangversenyek rendezésében, nőegyleti kultúrest és ünnepélyek (hanukka, purim) szervezésében.²⁵

A zsidó vallásos élet nem volt a csapat tevékenységének központi eleme, úgy tűnik, a zsidó identitásépítés Vidor Pál szellemében – „... nem lehettek jó

²¹ Páhmer Mór *csapatparancsnok és Lukács Sándor Miklós cs. titkár levele „A Magyar Cserkészszövetség VII. Kerületi Tekintetes Elnöksége” részére, 1941. február 26.* CSKL Ámosz, 100. doboz. A felsorolásban azokat az elemeket hagytam meg, amelyek új információval szolgálnak az eddig említett eseményekhez (táborszervezés, akadályverseny és fogadalomtétel, zászlóavatás) képest.

²² PZSHi. 42. d. 146/1940, 147/1940.

²³ Az 1940. nyári nagytábor szervezésével kapcsolatban, a hitközségi irattárban egy dokumentum maradt fenn: Danziger Zsigmond igazgató támogató levele a pécsi püspöki uradalom jószágigazgatójának címezve, a cserkészcsapat kérelméhez, vélhetően táborhely igénybevétele érdekében: „...a táborozó fiúkért, mint szervezőtestület, a pécsi izr. elemi népiskola vállalja az erkölcsi és anyagi felelősséget. Pécs, 1940. március 21.” PZSHi. 42. d. 103/1940. A csapat kérelme nincs az irattárban. Az 1941-ben megtartott táborhoz l. Krassó, 2016. 91–96. és Interjú Krassó Sándorral, 2018.

²⁴ Krassó, 2016. 92.

²⁵ Páhmer Mór *levele Polgár Gézának, 1941. február 27.* CSKL Ámosz, 100. doboz.

4. kép: *A Zerge és a Sólyom ős kiránduláson (1940)*

Forrás: Krassó Sándor gyűjteménye

cserkészek, ha nem vagytok jó zsidók” – érvényesült.²⁶ „Talán azt mondanám – emlékezett Krassó Sándor –, hogy nem volt mai értelemben tulajdonított jelentőségűnek megfeleltethető a vallásos nevelés, de volt, és hogy volt, bizonyítja a rajok elnevezése is.”²⁷ Az összejövetelek imával kezdődtek és végződtek, illetve a záró imát követte a csapatinduló eléneklése. A két raj volt pécsi főrabbiokról, Kohut Sándorról és Perls Árminról kapta a nevét. A szervezőbizottságnak mindvégig tagja

volt a két funkcionáló rabbi, Wallenstein Zoltán és Krémer Móric. A csapat Cserkészszövetségből történt kizárását követően dr. Wallenstein Zoltán főrabbi a pécsi középiskolák igazgatóival megbeszélte, hogy a zsidó cserkészszövetség megalakulásáig az „Ámosz” vallásos ifjúsági körként működik.²⁸

A pécsiek részt vettek az önállósuló zsidó cserkésztest tisztjelöltképző- és ősvezetői táboraiban 1939 decemberében Óbudán.²⁹ A vezetői utánpótlásra szükség volt, mert többen (Hirschler Pál parancsnokhelyettes, Grünberger Gyula, Duschenszki László és id. Löwy István rajvezetők) bevonultak munkaszolgálatra, Lukács Sándor csapatitkár a szegedi egyetem hallgatója lett.³⁰ A csapat 1941. munkaévének 1. sz. parancsa mellékletében Pahmer Mór csapatparancsnok közölte a csapatbeosztást, amely szerint vezetésével egy rajban (Perls Ármin raj, 46 fő) öt ős (Fecske, Sólyom, Szarvas, Zerge és Rover) működött, valamint egy falkában (Mecsek falka, 22 fő) egy ős (Daru) és két család (Medve, Párduc) kiscserkész tevékenykedett. A csapat létszáma ekkor 68 fő volt.³¹

²⁶ Gombocz Eszter: Cserkészliliom és kőtábla. A zsidó identitás építésének törekvései a két világháború közötti neológiában Vidor Pál életének példáján. *Regio*, 2019/2. 105–126. és *Feltárló a magyar zsidó cserkésztest múltja*. Kácsor Zsolt beszélgetése Bányai Viktóriával és Lénárt Andrással. (2018. április 1.) <https://mazihsz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazihsz-hirek/foltarul-a-magyar-zsido-cserkesztest-multja> (Letöltés ideje: 2021. március 25.)

²⁷ Interjú Krassó Sándorral, 2018. 5.

²⁸ *Páhmer Mór levele Polgár Gézának, Pécs, 1941. február 27.* CSKL Ámosz, 100. doboz.

²⁹ *615. sz. Ámoszcs. cs. 1. sz. parancs, Pécs, 1939. december 10.* CSKL Ámosz, 87. doboz.

³⁰ *Páhmer Mór levele Szalai Istvánnak, 1941. november 4.* CSKL Ámosz, 100. doboz.

³¹ *A 615. sz. „Ámosz” cserkészcsapat Parancsnoksága, 1. sz. parancs, 1941. szeptember 19.* és Melléklet: *Csapatbeosztás (1941-42)*. Levelezés a Rotter Tiborral, „A Zsidó Farkasvezetői

Megszüntetés

A Magyar Cserkészszövetségben az 1919. márciusi, majd 1919. szeptemberi újralakulástól kezdve – amint arról fentebb már volt szó – érvényesültek ellenérzések a zsidó cserkészekkel szemben „keresztény-nemzeti” körök részéről. Írásban is rögzített korlátozások ezen a téren 1928-tól kezdődtek. A döntő fordulatot az 1936-os alapszabálmódosítás (belügyminiszteri jóváhagyására, 1937. szeptember 9-én került sor) jelentette: a 8.§ 7. pontja kimondta: „a csapatszervezésnél irányadó elv, hogy mivel jellemet nevelni csak valláserkölcsi alapon lehet: a csapatok csak azonos világnézetű vezetőkkel és tagokkal alakulhatnak és működhetnek.” A zsidó fiatalok számára a cserkészmunka végét az alapszabályok 1940. december 15-én szövetségi rendkívüli közgyűlésen elhatározott újabb módosítása, és ennek 1941. november elején történt belügyminiszteri jóváhagyása hozta el, amely szerint cserkész csak „krisztusi világnézetű” lehet.³²

Az egyre nyíltabban érvényesülő antiszemita törekvésekre az 1930-as évek közepétől a zsidó cserkészvezetők igyekeztek szervezetileg is reagálni. Vidor Pál, a budai hitközség az évben diplomázott rabbija³³ 1934-ben elkészítette a cserkészpróbák izraelita vallási ismereteinek összefoglalását, amely azonban nem válhatott a hivatalos Kiképzési Szabályzat részévé.³⁴ 1935-ban megalakult a Zsidó Cserkészek Országos Nagybizottsága a csapatok tevékenységének koordinálására, a Cserkészszövetségben belül. Az egyre élesedő zsidóellenes cserkészmozgalmi közegben – időközben megjelent az első és második ún. zsidótörvény is – a zsidó cserkészvezetők rendszeresen tanácskozásokat folytattak a védekezés módjáról, végül 1940 elején kísérletet tettek egy önálló szervezet létrehozására Magyar Zsidó Ifjúsági Őrszem Szövetség elnevezéssel, sikertelenül.³⁵ 1941 novemberére a Magyar Cserkészszövetség eltávolította soraiból a zsidó cserkészeket.

Munkaközösség” vezetőjével (921. sz. „Dr. Venetianer Lajos” Cserkészcsoport Bakony-falkája, Újpest), CSKL Ámosz, 100. doboz.

³² Vörös Kata: Numerus clausustól a numerus nullusig. A zsidó cserkészek kirekesztése a Magyar Cserkészszövetségből. *Regio*, 2019/2. 127–148. és Gergely, 1989. 214–218, 221–228, 306–321. A módosított alapszabályban elfogadott mondat: „A szövetség krisztusi világnézetű és magyar nemzeti alapon áll.” L. Svéd László: „Légy résen!” *Remény*, 2002. 1. <https://remeny.org/remeny/2002-tavas-5762-adar-nisz-an-ijjar-szivan/sved-laszlo-legy-resen/> (Letöltés ideje: 2021. március 31.)

³³ Frojimovics Kinga: *Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig. Archontológia (Az anyahitközségek rendjében)*. A Függelékben: Kónya Judit: *A neológ (kongresszusi) rabbik irodalmi munkássága*, Budapest: MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2008. 48., 141. és 207.

³⁴ Az útmutatás a *Magyar–Zsidó Szemlé*ben adott ismertetéseket követően, szerzői kiadásban jelent meg: Vidor Pál: *A zsidó cserkész első próbája*, Budapest: 1938. Lásd ehhez: Gombocz, 2019. és Gergely, 1989. 309.

³⁵ Gergely, 1989. 218., 251., 308–315., 320–321.

A pécsi 615. sz. „Ámosz” csapat felszámolásáról részletekbe menő ismereteink vannak, a dokumentumok vallanak a zsidó cserkészparancsnokok utóvédharcairól is. A VII. cserkészkerület vezetői különösen erős ellenérzésekkel voltak a zsidó cserkészekkel szemben, szemléletmódjukban csatlakozva a Hárshegyi Őrsvezetők Köre néven szerveződő, radikális nemzetvédő és militáns irányú csoportosuláshoz, amely egyre erőteljesebben érvényesült az egész Szövetségben. Az 1936-os Alapszabály 8.§. 7. pontjának érvényesítése a „zsidókérdés megoldása” érdekében akadozott egyes helyi vezetők, iskolaigazgatók ellenállása miatt. A pécsi „keresztény” cserkészvezetők ebben a helyzetben kérelemmel fordultak az Országos Intéző Bizottsághoz:

„Mozgalmunk, mely születése pillanatától kezdve a krisztusi életformában és a nemzetibb, népibb magyarságban állította elénk a magyar cserkészideált, befogadott magába egy mindezekkel ellentétben álló tömeget. Nyíltan és kereken: a zsidóságra gondolunk. [...] Ma látjuk elkövetkezettnek a pillanatot, amikor eszménkkel és céljainkkal mindenképpen ellentétes zsidóságot sorainkból önként ki kell rekesztenünk.”³⁶

A Szövetség tehát – követelték – a legrövidebb időn belül oszlassa fel a zsidó cserkészcsapatokat, és utasítsa a parancsnokokat a zsidó cserkészek azonnali elbocsátására. A Szövetség támogatta a pécsiek törekvéseit.³⁷

Az 1940. december 15-ei rendkívüli szövetségi gyűlés napján Polgár Géza levélben tájékoztatta az eseményekről a zsidó cserkészparancsnokokat, írt arról a szándékáról, hogy 1941. január 19-ére összehívja a zsidó csapatok munkaközösségének országos intéző bizottságát, ahol a pécsiek képviselője Szalai István lesz.³⁸ December 30-án a fővárosi csapatok parancsnokai a „Jókai” cserkészcsapat otthonában tanácskoztak, itt döntöttek egy háromtagú operatív bizottság létrehozásáról a szükségessé váló eljárások hatékonysága és gyorsasága érdekében. Ennek a bizottságnak a tagjai Polgár Géza, Szalai István és dr. Sommer László voltak.³⁹ 1941. február 24-én kelt levelében Polgár Géza arról számolt be, hogy a Cserkészszövetség új alapszabályait még nem küldték el a belügyminisztériumba, „így a mi

³⁶ Gergely, 1989. 307.

³⁷ Demédy (Kleineisel) Miklós, az Országos Intézőbizottság tagja 1939-ben írta a VII. kerület vezető tisztjének: „Hivatalosan közöljük, hogy Szövetségünk semmi esetre sem tartja megengedhetőnek, hogy nem zsidó csapatban zsidó cserkészek legyenek. Ezért támogatja is a kerület vezetőségének olyan törekvését, hogy az ilyen csapatokból a zsidó cserkészeket eltávolítani igyekszik.” L. Gergely, 1989. 309.

³⁸ A levél fotóját közli Gergely, 1989. 313.

³⁹ Dr. Sommer László az Újpesti Izraelita Hitközség 921. sz. „Dr. Venetianer Lajos” Cserkészcsapata, Polgár Géza a Pesti Izraelita Hitközség Fiúgimnáziuma 297. sz. „Dániel” (Bárá Eötvös József) Cserkészcsapata, Szalai István a Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egyesület (MIKÉFE) 310. sz. Jókai Mór Cserkészcsapata parancsnoka volt. L. Szegedi-Bányai-Vörös, 2019. 149–153.

kizárásunk leghamarabb április közepén lesz aktuális.”⁴⁰ A Magyar Zsidó Ifjúsági Örszem Szövetség vezetői, annak ellenére, hogy tudomásuk szerint a Cserkészszövetség Országos Intéző Bizottsága – Papp Antal korábbi támogató nyilatkozatával szemben – elutasító javaslattal terjesztette fel alapszabályaikat a kultuszminisztériumba, folytatták próbaszabályzatuk tervezetének tárgyalását, szeptemberre akadályversenyt terveztek, a tisztek igazolására bizottság kiküldését határozták el.⁴¹

A Szövetség a zsidó cserkészek igazolványait az 1941. évre már nem érvényesítette, és tiltotta a cserkész jelvények és egyenruha viselését. Mindez nem gátolta abban, hogy a zsidó cserkészcsapatoktól is követelje a rendszeres jelentésírást, tagdíjakat és a szolgálati út betartását. 1941. augusztus 26-i keltezéssel Krassói Ferenc kerületi ügyvezető elnökhelyettes sajátos hangvételű levelet küldött az „Ámosz” parancsnokának:

„Több ízben tudomásunkra jutott, hogy a volt 615. Ámosz cserkészcsapat tagjai egyenruhában és csoportosan kirándulnak a Mecsekbe.

Ezzel kapcsolatban a következőket közöljük a Tanító Úrral.

A Magyar Cserkészszövetség rendkívüli országos közgyűlése a Magyar Cserkészetet egyhangú akarattal keresztény mozgalomnak nyilvánította. Ezzel a zsidó cserkészcsapatok automatikusan megszűntek és tagjaik többé nem cserkészek, az egyenruhát nem viselhetik, és összejöveteleket nem tarthatnak. Nem találjuk időszerűnek azt, hogy erről a tárgyról hosszabban írjunk. [...]”

Követelte tehát az egyenruha viselésének tiltását a csapatban, és a cserkészigazolványok beküldését a kerület hivatalos helyiségébe.

„Az ebben a levélben közölt intézkedésektől semmiképpen el nem térhetünk, éppen ezért kérjük, hogy teljes mértékben szíveskedjék teljesíteni, mert ellenkező esetben kénytelenek leszünk a rendelkezésünkre álló törvényes utat igénybe véve a rendőrséghez fordulni.

Kérjük Tanító Urat lássa be, hogy intézkedéseink a jogos önvédelmet szolgálják és láttassa be volt cserkészeivel, hogy amikor ezeket az intézkedéseket végrehajtják, utójára teljesítik a hetedik cserkész törvényt, és ezzel bebizonyítják azt, hogy a múltban szívük szerint hozzánk tartoztak. [...]”⁴²

⁴⁰ Polgár Géza „Bizalmas” levelei Páhmer Mórnak, 1941. január 3. és 1941. február 24. CSKL Ámosz, 100. doboz.

⁴¹ Jegyzőkönyv a M.Zs.I.Ő.Sz. tanácsának 1941. június 10-ei üléséről. CSKL Ámosz, 100. doboz.

⁴² Krassói Ferenc hivatalos levele Páhmer Mórnak, 1941. augusztus 26. CSKL Ámosz, 100. doboz. (A cserkész törvény 7. pontja: „A cserkész feljebbvalóinak jó lélekkel és készségesen engedelmessé válik.”) Krassói 1940-ben állítólag – a pécsi Új Dunántúl 1946. évi híradása szerint – így nyilatkozott: „Egyén nincs, csak magyar ifjúság, közös nemzeti érték van, amellyel foglalkozni kell. És van zsidóság. Elég sokat ártott már ahhoz, hogy végleg kiszoruljon a magyar

Páhmer Mór szeptember 2-án érkezett vissza nyári szabadságáról, a tanévnyitással kapcsolatos elfoglaltságaira hivatkozva haladékat kért a válaszadásra. Karczag Ferenc 4-én a budapesti csapatokkal való egyeztetés érdekében, tanácsért levélben fordult Szalai Istvánhoz, különösen az igazolványok dolgában várva útmutatást. Szalai önérzetes, de udvarias választ javasolt. Hangsúlyozta, hogy a szövetségi alapszabálymódosítás jogerőre emelkedéséig végezhetnek cserkészmunkát, az érvényes működési engedély védelmet nyújt a hatóságokkal szemben. Az igazolványokkal kapcsolatban megjegyezte, hogy beszolgáltatásuk nehezen kényszeríthető, „mert bár az igazolvány a M.CS.SZ. tulajdona, de miután értéket nem képvisel, nem perelhető”. Mindemellett értesítette a pécsieket, hogy az Őrszem Szövetség alapszabályait a belügyminiszter visszautasította.⁴³

Páhmer Mór válasza a kerületi elnökségnek 1941. szeptember 11-én kelt:

„Krássói Ferenc főtitkár úr augusztus 26-án kelt, hozzám intézett levelére válaszolva cserkésztszisztelettel közlöm a következőket:

1./ [...] az alapszabály módosítás tervezete] csak a m. kir. Belügyminiszter Úr jóváhagyásával lép életbe, amely azonban – tudomásom szerint – mind a mai napig meg nem történt. Erre való hivatkozással állapítom meg, hogy a magyar zsidó cserkészcsapatok a fentemlített közgyűlés után automatikusan meg nem szűntek, tagjaik [...] cserkészek, és mint ilyenek összejöveteleket természetesen tarthatnak. Cserkészszerű magatartásunkból folyik, hogy érvényes igazolványok hiányában egyenruhát nem hordunk és kirándulásainkon nem hordtunk. Valamennyi az ezzel ellenkező állítást csapatom vezetőinek az 1. cserkésztörvény szellemében tett igazoló tanúsítása értelmében a lehatározottabban visszautasítom. [...]

2./ A cserkészigazolványokra vonatkozólag közlöm, hogy azok[at] 1940. december 31. óta [...] összegyűjtve titkárságunk őrzi. Az OIB 1941. január 18-án tartott ülésén hozott határozata értelmében az igazolványok – bár meg nem újíthatók – azok bevonására vonatkozó újabb határozatig a csapatok birtokában hagyandók. Mi ennek értelmében kívánunk eljárni és igazolványainkat az újabb OIB-utasítás kézhezvételekor azonnal vissza fogjuk szolgáltatni.

3./ [...] azzal a jogunkkal, hogy az alapszabály jogerőre emelkedéséig végezhettünk cserkészmunkát, élni fogunk. Erre feljogosít a Magyar Cserkészszövetségtől kapott munkaengedélyünk, mely ma még a birtokunkban van és a hatóságokkal szemben védelmet nyújt.

---

közélet porondjáról minden téren. Idén (1940. február) a zsidótörvénnyel kapcsolatban minden VII. kerületi csapatból kinyomogatjuk [sic!] a zsidókat. Valamennyien egyetértünk abban, hogy Pécssett zsidócserkészcsapat [sic] létesítése felesleges és megengedhetetlen dolog ...”
MaDISz Hírek, *Új Dunántúl*, 1946. május 3. 5.

⁴³ *Szalai István levele a pécsi zsidó cserkészvezetőknek, 1941. szeptember 8.* CSKL Ámosz, 100. doboz.

4./ Krassói főtitkár úr levelének arra a részére válaszolva, hogy most utoljára teljesítenénk akár a többi cserkésztvörvényt, akár a 7-iket, csupán a következőket óhajtom megjegyezni:

Mi a cserkésztvörvényeket sosem a szövetségi igazolás és az egyenruha függvényének tekintettük, hanem azok szellemében berendezett életünket az Istenünkkel, Hazánkkal és a minden rendű és rangú embertársainkkal szembeni köteleességteljesítés szolgálatába állítottuk. Ilyen értelmű legutolsó fogadalmunkat nem egy évre, hanem egész életünkre tettük. Ismerjük a cserkésztvörvényt és azt a jövőben is mindenkor megtartjuk! Jó munkát Nagymagyarorszáért!”⁴⁴

A cserkészkerület válasza az „Ámosz” csapat vezetőinek levelére nem ismert. 1941. november 28-án Demédy (Kleineisel) Miklós országos vezetőtiszt – a pécsi zsidó csapat levelét visszaküldve – tájékoztatta Krassói Ferencet, hogy a belügyminiszter a Cserkészszövetség alapszabályait jóváhagyta, az Országos Intéző Bizottság 1941. november 15-én kiadta a zsidó csapatok feloszlására vonatkozó végrehajtási rendelkezéseket.

A 615. sz. „Ámosz” Cserkészcsapat 1941. december 7-én feloszlott, tagjai aláírásukkal nyilatkozatot tettek:

„Nyilatkozat!

Alulírott tudomásul veszem, hogy a mai naptól cserkész nem vagyok, és kijelentem, hogy a Magyar Cserkészszövetség alapszabályában foglalt, és a m. kir. Belügyminiszter által védettnak nyilvánított magyar cserkészegyenruhát, a cserkészjelvénnel ellátott sapkát, a Hungária-jelvényes és cserkészgombos inget, valamint mindazokat a ruházati cikkeket és felszerelési tárgyakat, melyek a magyar Szent Koronával átfogott háromlevelű stilizált liliommal vannak ellátva, nem hordom, ruhámra cserkészjelvényt nem tűzök!”⁴⁵

A csapat utolsó, 1941. évi 11. sz. parancsa:

„Jelszó: Lesz még egyszer ünnep a világon...

Szolgálat: a cserkészmunka újabb megindulásáig a csapat minden tagja szolgálatban van. Szolgálatvezető: cserkész lelkiismeretünk.

A csapat valamennyi tagjának a viszontlátásig kívánok jó munkát Nagy-Magyarorszáért!”

A csapat tagjainak Páhmer Mór parancsnok egy-egy emléklapot adott át:

„615. sz. „Ámosz” Cserkészcsapat Parancsnoksága.

‘Vigasztaljátok, vigasztaljátok népemet ...’ EMLÉKÜL ’Fiúk! Fel a fejfel...’”

⁴⁴ Páhmer Mór levele a Magyar Cserkészszövetség VII. Kerülete elnökségének, 1941. szeptember 11. CSKL Ámosz, 100. doboz.

⁴⁵ Nyilatkozat, 1941. december 7. CSKL Ámosz, 100. doboz.

5. kép: Emléklap (1941)

Forrás: Krassó Sándor gyűjteménye

A második idézet az „Ámosz” csapatindulójának részlete: „Üdv a jó barátoknak, béke emberek, Fiúk, fel a fejfel, ne csüggedjete! Egyek voltunk mindig, egyek maradunk, Mindnyájan az Isten fiai vagyunk! ...” Az induló szövegét a csapat rajvezetője, Karczag Ferenc írta, a dallamot Mangold Rezső, pécsi zenetanár, a zsinagóga vegyeskarának karvezetője szerezte.⁴⁶

A következő bő két év az illegális cserkésztevékenység időszakát jelentette az „Ámosz” életében. Órsi keretekben, ritkán, óvatosan gyülekezve tudtak találkozni, a feloszlás után először mintegy fél év múltán. A Súlyom őr a Schreiber-féle fatelep egy kevésbé használt irodájában vagy egyik raktárában találkozott, viszonylagos rendszerességgel. A foglalkozások korlátozott lehetőségeit színesítették a mecseki kirándulások.

A német megszállást követően fájdalmasan megszaporodtak a cserkésztevékenység 3. parancsa – „a cserkész ahol tud, segít” – teljesítésének lehetőségei. A fiúk segítettek a Tímár utcai izraelita Szeretetház öregjeinek kiköltöztetésében (az épületben a Gestapo rendezkedett be), és segítettek a zsidóktól kérés nélkül gyorsasággal elkobzott fényképezőgépek, rádiókészülékek és írógépek átvételében a hitközség Fürdő utcai irodájában, aztán május 8-ától segítettek az arra rászorulóknak a gettóba költözésben. A gettóban élénk cserkésztevékenység folyt (tábortüzek, a cserkészpróbák ismereteinek gyakorlása), az őrökben itt már lányok is tevékenykedtek. Június 27-ére nagy ünnepélyt terveztek ... Június 28-29-én a hatóságok felszámolták a pécsi gettót, lakóit átterelték a bevonuló előtti gyűjtőtáborba, a Lakits-laktanya istállóiba. A cserkészek most ebben a „költözésben” segítettek, majd néhány nap múlva a vasúti pályaudvarra üzött elesettek számára nyújtottak támaszt, vigaszt az utolsó pécsi órákban, mielőtt néhány kivétellel maguk is felszálltak a zsúfolt tehervagonokba.⁴⁷

⁴⁶ Krassó, 2016. 93., 96.A „Fiúk, fel a fejfel ...” motívum a Sík Sándor által írt cserkészinduló második versszakának kezdete. Az emléklap első idézete: Ésaías Könyve 40.1. A teljes mondat: „Vigasztaljátok, vigasztaljátok népemet, így szól Istenetek!”

⁴⁷ Krassó, 2016. 97-99. A gettó, a gyűjtőtábor és a bevonuló eseményeihez egy 16 éves cserkész fiú szemszögéből I. Garai András Júda: *Az ördög vigyorgott a lángokból*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 2008. (második, javított kiadás), 15–20.

Az izraelita elemi iskola tantestületéből két, harminc év körüli, munkaszolgálatot teljesített férfi tért vissza a vézskorszak elmúltával – az egyikük Páhmer Mór volt –, a 112 tanuló közül senki. A 14 év alatti korosztályból csupán egy 11 éves fiú ikerpár maradt életben.⁴⁸ A cserkészek közül hét 18 év alatti fiú maradt életben, ketten a vonatok elindulásakor Pécssett maradhattak, négyen visszatértek a táborokból, egy fiú Budapesten élte túl a vézskorszakot.⁴⁹

6. kép: *A Súlyom órs* (1941)

Forrás: Krassó Sándor gyűjteménye

Újraalakulás – újra megszüntetés

A Magyar Cserkészszövetség – a cserkészzet 1945. februártól kezdődő, budapesti újjászerveződését követően – 1945. november 11-én alakult újra. A cserkészmozgalom és az egyre inkább kommunisták által uralt baloldali ifjúságpolitika viszonya a kezdetektől konfliktusos volt, s ennek a küzdelemnek az eredménye a kibontakozó kommunista diktatúrában nem lehetett kétséges. Rajk László belügyminiszter 1946. július 20-án megjelent rendeletével feloszlatta a Cserkészszövetséget, rá két nappal megalakult a Haladászellemtű Cserkészvezetők Munkaközössége kezdeményezésére a Magyar Cserkészfiúk Szövetsége, amely egyre nyilvánvalóbb kommunista irányítással működött, és 1948. június 27-i tisztújító közgyűlésén kimondta az úttörőmozgalommal történő egyesülését. Az egyesülési folyamatot részletekbe menően bemutató P. Miklós Tamás értékelése szerint „... a hazai cserkészzet a Magyar Cserkészfiúk Szövetségének úttörőmozgalommal való ’egyesülését’ kimondó, 1948. júniusi határozata után legális keretek között megszűnt működni.” Idézi Kölléy György országos kiscserkész-vezetőtiszttel visszaemlékező kijelentését: „Mivel

⁴⁸ Somogyi Péter és Tamás történetéhez I. Krassó Sándor: Elfelejtettek játszani. Somogyi Péter és Tamás. In: Krassó, 2016. 177-179.; valamint: Anyám megmentette az életemet azzal, hogy átadott Mengelének. *Kibic Magazin* 2021. október 7. <https://akibic.hu/2021/10/07/anyam-megmentette-az-eletemet-azzal-hogy-atadott-mengelének> (Letöltés ideje: 2021. október 10.)

⁴⁹ Krassó Sándor: Rekvium egy pécsi iskoláért. In: Krassó, 2016. 87–88. Az életben maradtakkal kapcsolatban köszönöm Krassó Sándor közlését.

a cserkészet nem lehetett átalakítani, mivel a cserkészetből nem lett soha ateista, Istent és embert nem ismerő mozgalom, természetes, hogy halálra volt ítélve.”⁵⁰

Az idézett tanulmány találó megjegyzése szerint „amikor 1945–1948 között a cserkészet politikai élet-halál harcát vívta, az ifjú cserkeszek csak ritkán találkoztak ennek helyi szinten megnyilvánuló hatásaival.”⁵¹ Az 1946 februárjában újjáalakult „Ámosz” mintegy két éves működéséről fennmaradt kevés dokumentum alátámasztja ezt a megállapítást. A következőkben Páhmer Mórnak a tanulmányom elején már idézett összefoglalásának vonatkozó részét közlöm:

„A deportálásból a 18 éven aluli korosztályból mindössze 3 fiú tért vissza.⁵² Tisztjeink közül heten maradtak életben, ezekhez csatlakozott még néhány Pestről idekerült, és néhány keresztény fiú. Így verődött össze 1946 februárjában egy 23 főnyi kis csapat. Dénes György cserkésztsízt vette kezébe a vezetést. A cserkészmunka előbb két, majd három órás nagy lendülettel megindult. A tiszték újabb jelentkezőkkel bővülve öregcserkész munkába fogtak. Június elején a Magy. Cserkészszövetségnek is bejelentettük, hogy a munkát újra megkezdjük, de a kerülettel, melynek élén változatlanul a reakciós vezetők álltak, nem álltunk szóba. Újoncaink még júniusban letették az újoncpróbát. A nyár elején a keleti Mecsekbe, a Hidas völgybe 2 hetes nagytáborba szállt a csapat. A kerületi ellenőrző tiszt ’Példás szellemű, kitűnően szervezett, mintaszerű tábor’-nak minősítette. A csapat létszáma most harmincon felüli. 3 órs és egy öregcserkészcsoporthoz működik.”⁵³

A zsidó identitású cserkészetnek a vészkorszak után, a veszteségek következtében szinte semmi lehetősége nem volt az újrakezdesre. Vidéken csupán Szegeден és Pécsen alakult újra cserkészcsapat.⁵⁴ A pécsi zsidó cserkészcsapat az 1941. decemberi kizárást követő szervezeti keretben, „Ámosz Zsidó Ifjúsági Kör” néven szerveződött újra, fenntartója az izraelita elemi iskola volt. Páhmer Mór

⁵⁰ P. Miklós Tamás: *A Magyar Cserkészfiúk Szövetsége és az úttörőmozgalom „egyesülése” 1948-ban*. A Magyar Pedagógiai Társaság által a Fővárosi Pedagógiai Intézetben 2006. március 24-én rendezett konferenciára összeállított zárótanulmány rövidített, szerkesztett szövege. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/magyar-cserkeszfiuk> (Letöltés ideje: 2021. március 30.)

⁵¹ P. Miklós, 2006. 1.

⁵² Páhmer Mór itt téved, a Pécsről deportált és ide visszatért fiúk az adott korosztályból Somogyi Péter, Somogyi Tamás, Bricht Róbert és Garai András voltak. Rosenberg (Rutkai) Pál Budapestben élte túl a vészterhes időket, onnan jött vissza szülővárosába.

⁵³ *Melléklet a 2. sz. 8. pontjához*. CSKL Ámosz, 1945 utáni dokumentumok. Páhmer beszámolója dátum nélküli. A 2. sz. szövetségi körlevél pontokba szedett útmutatást adott a jelentések megírásához.

⁵⁴ Bányai Viktória – Gombocz Eszter: *Budapesti zsidó iskolák a holokauszt után, 1945–1948*. http://real.mtak.hu/29673/1/banyaigomboczbp_i_zsido_iskolak.pdf (Letöltés ideje: 2021. március 30.)

„körparancsnok” 1946. február 17-én kelt 1. sz. felhívása a gyászról és a jövőbe vetett hitről szól:

„El akartak tiporni, az emberi értelem eredményeinek összes eszközével életünkre törtek, a halál ezer, fanatizmussal kiagyalt módján, és mi mégis élünk. Élünk, mert jogunk van az életre, és ennek a jognak érvényt akarunk szerezni.”⁵⁵

A cserkészmunka két őrsben (1. Hód-őrs, 2. Sirály-őrs), őrsönként hét taggal kezdődött, a tagok között már három lány is volt. A létszám márciusban a parancsnokkal együtt 20 főre növekedett, a tagok ekkor már három őrsbe szerveződtek (a 3. őrs leányőrs volt); nagyobb részük idősebb cserkészvezető volt, kisgyermek „közkatonák” fájdalmasan kevesen. Március végén kapcsolódott be a munkába a Pécssett jogi tanulmányait folytató Dénes György cserkész rajtsízt, parancsnokhelyettesi tisztségben.⁵⁶ Áprilistól az „Ámosz” már cserkészcsoportnak nevezte magát, vezetője ekkor 1947 végéig Dénes György lett, a csapat júniusban kérte felvételét az egy hónappal később megszűnő Magyar Cserkészsövetségbe. A Magyar Cserkészfűző Szövetsége munkájába 1946 októberében kapcsolódtak be, a kései csatlakozás okai nem ismertek, nyilván az országos szerveződés visszásságaival vannak összefüggésben.⁵⁷

A cserkészmunka a cserkészelet hétköznapijainak megfelelően zajlott: a tagok készültek a különböző próbákra, sportoltak, kirándultak, 1946 nyarán kéthetes táborban vettek részt a Keleti-Mecsekben lévő Hidas-völgyben. A csapatot 1947 márciusában igazolta az Országos Igazolóbizottság. Az 1947. év kiemelkedő eseményei voltak a csapat életében, hogy két társuk, Dénes György és Fehér György a franciaországi Moisson-ban szervezett jamboree-n, Krassó Sándor pedig a prágai világlíjásági találkozón vehettek részt. Júniusban jelen voltak 15 fővel a kerületi cserkészfogadalomtételen a Dóm téren. Az „Ámosz” júliusban a szegedi 598. sz. „Jósika Miklós” Cserkészcsoporttal Mánfán kéthetes nagytábor rendezett, szeptemberben pedig részt vettek 9 fővel a kerületi cserkészbátákon.⁵⁸ Az év során a csapat elvesztette otthonát, Pécs város polgármestere a Fürdő utca 2. sz. alatti, két szobából és mellékhelyiségből álló lakást kiutalta a Hadirokkantak Hadiözvegyek Hadiárvaik Nemzeti Szövetsége (HONSZ) részére, azzal a megokolással, hogy a csapat átköltözés alatt van. A parancsnok az indoklás valótlanágára hivatkozva

⁵⁵ 1. sz. Felhívás, 1946. február 17. CSKL Ámosz, 1945 utáni dokumentumok.

⁵⁶ 8. sz. Felhívás, 1946. március 31. CSKL Ámosz, 1945 utáni dokumentumok.

⁵⁷ 1. sz. Csapatparancs, 1946. október 20. CSKL Ámosz, 1945 utáni dokumentumok.

⁵⁸ Krassó, 2018. *A cserkészcsoport rövid története az elmúlt évben*, 1948. január 20. és *Jelentés az 1947. évről*, CSKL Ámosz, 1945 utáni dokumentumok. *Mánfai Nagytábor 1947*. A tábor szervezésének és programjának dokumentációja, a Pécsi Zsidó Hitközség irattárában.

fellebbezett a Népjóléti Miniszterhez,⁵⁹ a minisztériumi választ nem ismerjük, vélhetően a cserkészlet felszámolása miatt idővel okafogyottá vált.

A csapatparancsnok 1947. december közepétől ismét Páhmer Miklós volt, így az 1941. évhez hasonlóan 1948-ban is rá várt az „Ámosz” felszámolásának szomorú feladata; ennek részletei nem ismertek. Az 1947. év végén a csapat létszáma 32 fő volt: 16 1-8. osztályos cserkészjelölt, 11 5-8. osztályos és közép- ill. főiskolás cserkész, 5 cserkésztsiszt, vallási megoszlás szerint 14 izraelita, 16 katolikus, 1 református és 1 unitárius vallású tag.⁶⁰ 1947 decemberében az addigi szervezeti beosztás mellett megszerveződött a „Zerge” őrs, vezetője Sas (Schlésinger) Sándor, hét fős tagságában volt Krassó (Schreiber) Sándor is.⁶¹

Egy budapesti visszaemlékezőnek Bányai Viktória által idézett szavai bizonyosan érvényesek a túlélőkből és ide került árvákból, félárvákból lett pécsi zsidó cserkészekre is:

„A Csapat egy baráti közösséget, mondhatnám: családot jelentett, az őrsi társak hasonlóan élő és gondolkozó testvéreket, a vezető kicsit szülőpótléket.”⁶²

A pécsi 615. sz. „Ámosz” Cserkészcsapat történetét Krassó Sándor szavaival zárom:⁶³

„A magyar (és ezen belül a pécsi) cserkészcsapatok jelentős része négy és fél évtizedes idegen [szovjet] megszállást követően újjáalakult. Tagjaik nemzedékről nemzedékre egymást követő sora őrizheti a hagyományokat. A 615-ös Ámosz csapat azonban nem alakulhat újjá, következésképpen nem adható tovább szellemisége. Nincs kinek.”

⁵⁹ PZSHi. 47. d. G610/1947. (1947. augusztus 13.) A fellebbezés indoklása: „A lakáshivatal ezen megokolása téves. A tényállás az, hogy csapatunk otthonhelyiségét sem a múltban, sem jelenleg elhagyni nem szándékozott, már csak azért sem, mert a fenntartó testületünktől, a pécsi Izraelita Hitközségtől a helyiséget díjmentesen kapjuk, és mivel a csapat legnagyobb része deportálásban szüleiket és családi otthonukat veszített fiúkból és bányászgyermekéből áll, megfelelő anyagiak hiányában módjában sem állna másik otthonhelyiséget bérelnie.” (1947. augusztus 22.)

⁶⁰ *Jelentés az 1947. évről, 1947. január 30.* CSKL Ámosz, 1945 utáni dokumentumok

⁶¹ *Csapatparancs, 1947. december 21.* Rutkai Pál parancsnokhelyettes. CSKL Ámosz, 1945 utáni dokumentumok

⁶² Bányai Viktória: Zsidó iskolák és gyermekintézmények a Holokauszt után – Pécs példája. In: *Schweitzer József emlékezete. A halálának első évfordulóján rendezett tudományos konferencia köszöntőbeszédei és előadásai*, Budapest: MAZSIHISZ, 2016. 111–124.

⁶³ Krassó, 2016. 103.

FELHASZNÁLT IRODALOM

FORRÁSOK:

- A 10. sz. P.Á.R. „gróf Széchenyi István” Cserkészcsapat története. <https://10cserkeszcsapat.webnode.hu/tortenetunk/>
- A cserkészek erdélyi gyűjtése. *Pécsi Napló*, 1940. december 8. 7.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 81. doboz, Kérelem a Vázsonyi Vilmos kiscserkészcsapat megalakításáról, 1936. június 30.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 81. doboz, Évi jelentés az 1936/37. évről, 1938. március 4.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 81. doboz, 615. sz. Ámosz cs. cs. 1. sz. parancs, 1939. december 10.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 100. doboz, Polgár Géza „Bizalmas” levelei Páhmer Mórnak, 1941. január 3. és 1941. február 24.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában 100. doboz, Páhmer Mór csapatparancsnok és Lukács Sándor Miklós cs. titkár levele „A Magyar Cserkészszövetség VII. Kerületi Tekintetes Elnöksége” részére, 1941. február 26.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 100. doboz, Páhmer Mór levele Polgár Gézának, 1941. február 27.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 100. doboz, Jegyzőkönyv a M.Zs.I.Ő.Sz. tanácsának 1941. június 10-ei üléséről
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 100. doboz, Krassói Ferenc hivatalos levele Páhmer Mórnak, 1941. augusztus 26.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 100. doboz, Szalai István levele a pécsi zsidó cserkészvezetőknek, 1941. szeptember 8.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 100. doboz, Páhmer Mór levele a Magyar Cserkészszövetség VII. Kerülete elnökségének, 1941. szeptember 11.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 100. doboz, A 615. sz. „Ámosz” cserkészcsapat Parancsnoksága, 1. sz. parancs, Melléklet: Csapatbeosztás (1941-42), 1941. szeptember 19.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 100. doboz, Páhmer Mór levele Szalai Istvánnak, 1941. november 4.

- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 1945 utáni dokumentumok, Melléklet a 2. sz. 8. pontjához, n. d. (1946)
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 1945 utáni dokumentumok, 1. sz. Felhívás, 1946. február 17.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 1945 utáni dokumentumok, 8. sz. Felhívás, 1946. március 31.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 1945 utáni dokumentumok, 1. sz. Csapatparancs, 1946. október 20.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 1945 utáni dokumentumok, Csapatparancs, 1947. december 21.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 1945 utáni dokumentumok, Jelentés az 1947. évről, 1948. január 20.
- Cserkész Könyvtár és Levéltár, Gödöllő, a 615. sz. Ámosz csapat anyagában, 1945 utáni dokumentumok, A cserkészcsapat rövid története az elmúlt évben, 1948. január 20.
- Erdélyért. *Dunántúl*, 1940. szeptember 22. 4.
- Fogalomújító cserkészünnepély. *Pécsi Napló*, 1940. április 28. 7.
- MaDISz Hírek, *Új Dunántúl*, 1946. május 3. 5.
- Mánfai Nagytábor 1947.* A Pécsi Zsidó Hitközség irattárában.
- Pécsi Zsidó Hitközség irattára, Pécs, 29. doboz, 252/1932. *A hitközségi elnök levele a Magyar Cionista Szövetség Pécsi Csoportja elnökségének*, 1932. december 4.
- Pécsi Zsidó Hitközség irattára, Pécs, 38. doboz, 126/1937. *A pécsi izraelita hitközség iskolaszékének jelentése az 1936. évről*, 1937. március 18.
- Pécsi Zsidó Hitközség irattára, Pécs, 41. doboz 51/1939. *A Pécsi Izraelita Elemi Népiskola jelentése az 1938. évről*, 1939. március 9.
- Pécsi Zsidó Hitközség irattára, Pécs, 42. doboz 103/1940. *A Pécsi Izraelita Elemi Népiskola igazgatójának levele a Pécsi Püspöki Uradalom jószágigazgatójának*, 1940. március 21.
- Pécsi Zsidó Hitközség irattára, Pécs, 42. doboz 146/1940, *A Pécsi Izraelita Elemi Népiskola igazgatójának levele a Pécsi Izraelita Szeretetház vezetőségének*, 1940. május 19.
- Pécsi Zsidó Hitközség irattára, Pécs, 42. doboz 147/1940. *A Pécsi Izraelita Elemi Népiskola igazgatójának levele Gerstl József mohácsi izraelita iskolai tanítónak*, 1940. május 12.
- Pécsi Zsidó Hitközség irattára, Pécs, 42. doboz 130/1943. *A Pécsi Izraelita Elemi Népiskola igazgatójának levele Éry Emil „a Magyar Cserkészmozgalom Országos Parancsnokának” és Demédy Miklós országos helyettes parancsnok válaszelevele*, 1943. augusztus 4. és 1943. augusztus 28.
- Pécsi Zsidó Hitközség irattára, Pécs, 42. doboz 134/1943. *Krausz Ottó Emléke* n. d.

- Pécsi Zsidó Hitközség irattára, Pécs, 47. doboz G610/1947. *Véghatározat. H.O.N.Sz. részére iroda igénybevétele és kijelölése*. Pécs thj. város polgármesterétől, 47.821/1947.L.sz. 1947. augusztus 13.
- Szapáry Lajos gróf a VI.-VII. cserkészkerület új elnöke. *Pécsi Napló*, 1936. március 5. 4.
- Szeptember 29-én, vasárnap rendezte a pécsi cserkészkerület pécsi és baranyai csapatok részére örsi akadályversenyét. *Dunántúl*, 1940. október 2. 4.
- Vasárnap lesz a pécsi cserkészek fogadalomújító ünnepe. *Dunántúl*, 1940. április 28. 6.
- Véget ért a cserkészek gyűjtése. *Dunántúl*, 1940. december 8. 9.
- Vidor Pál: *A zsidó cserkész első próbája*, Budapest: 1938.

SZAKIRODALOM

- Bányai Viktória: Liliom és Dávid-csillag: a zsidó cserkészet kezdetei Magyarországon, 1913–1924. *Regio*, 2019/2. 66–85.
- Bányai Viktória: Zsidó iskolák és gyermekintézmények a Holokauszt után – Pécs példája. In: *Schweitzer József emlékezete. A halálának első évfordulóján rendezett tudományos konferencia köszöntőbeszédei és előadásai*, Budapest: MA-ZSIHISZ, 2016. 111–124.
- Bányai Viktória – Gombocz Eszter: *Budapesti zsidó iskolák a holokauszt után, 1945–1948*. http://real.mtak.hu/29673/1/banyaigomboczbp_i_zsido_iskolak.pdf
- Feltárul a magyar zsidó cserkészet múltja*. Kácsor Zsolt beszélgetése Bányai Viktóriával és Lénárt Andrással, Budapest, 2018. április 1. <https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/foltarul-a-magyar-zsido-cserkeszet-multja>
- Frojimovics Kinga: *Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig*. *Archontológia (Az anyahitközségek rendjében)*. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2008.
- Garai András Júda: *Az ördög vigyorgott a lángokból*. Pécs: Jelenkor Kiadó (második, javított kiadás), 2008.
- Gergely Ferenc: *A magyar cserkészet története. 1910–1948*. Budapest: Göncöl Kiadó, 1989.
- Gombocz Eszter: Cserkészliliom és kőtábla. A zsidó identitás építésének törekvései a két világháború közötti neológiában Vidor Pál életének példáján. *Regio*, 2019/2. 105–126.
- Interjú Krassó Sándorral az „Ámosz” cserkészcsapatról*. Készítette: Vörös Kata – Szegedi Bálint, Pécs, 2018. Kézirat, magángyűjteményben, 2018.

- Kónya Judit: A neológ (kongresszusi) rabbik irodalmi munkássága. In: Frojmovics Kinga: *Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig. Archontológia (Az anyahitközségek rendjében)*. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2008. 138–212.
- Krassó Sándor: Rekviem egy pécsi iskoláért. In: *Kötéltánc. Adalékok a pécsi zsidóság és Pécs 20. századi történetéhez*. Pécs: Pro Pannónia Kiadó, 2016. 87–88.
- Krassó Sándor: Cserkészek a vészkorszakban. In: *Kötéltánc. Adalékok a pécsi zsidóság és Pécs 20. századi történetéhez*. Pécs: Pro Pannónia Kiadó, 2016. 88–104.
- Krassó Sándor: Elfelejtettek játszani. Somogyi Péter és Tamás. In: *Kötéltánc. Adalékok a pécsi zsidóság és Pécs 20. századi történetéhez*. Pécs, Pro Pannónia Kiadó, 2016. 177–179.
- Lénárt András: Közelítések a zsidó cserkészlet magyarországi történetéhez. In: Tabajdi Gábor – Szigeti László (szerk.): *Magyar Cserkészélet (1910–1948)*. Budapest: Magyar Cserkészszövetség, 2020. 72–79. <https://www.cserkesz.hu/sites/default/files/2020-10/tabajdi-szigeti-magyar-cserkeszelet-1910-1948.pdf>
- P. Miklós Tamás: *A Magyar Cserkészfiúk Szövetsége és az úttörőmozgalom „egyesülése” 1948-ban*. A Magyar Pedagógiai Társaság által a Fővárosi Pedagógiai Intézetben 2006. március 24-én rendezett konferenciára összeállított zárótanulmány rövidített, szerkesztett szövege. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/magyar-cserkeszfiuk>
- Szegedi Bálint – Bányai Viktória – Vörös Kata: Zsidó cserkészcsapatok Magyarországon. *Regio*, 2019/2. 149–153.
- Svéd László: „Légy résen!” *Remény*, 2002. 1.
- Vörös István Károly: *Dr. Pfeiffer Izsák, magyar rabbi*, előadás a pécsi zsinagóga felszentelésének 150. évfordulóján (2019. július 22.), Kézirat, magángyűjteményben, 2019.
- Vörös István Károly (szerk.): „... házam imádság házának hivatik minden népek számára!” *A Pécsi Izraelita Hitközség dokumentumok tükrében (1837–1950)*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2016. 238–245.
- Vörös Kata: Numerus clausustól a numerus nullusig. A zsidó cserkészek kirekesztése a Magyar Cserkészszövetségből. *Regio*, 2019/2. 127–148.

OKTATÁS ÉS TÁRSADALMI POZÍCIÓK

NÉMETH SZILVIA – RAJNAI RICHÁRD*

Hátrányos helyzetű tizenévesek médiahasználata a koronavírus-járvány első hulláma alatt és azt megelőzően

A koronavírus-járvány első hullámát követő empirikus kutatás tapasztalatai

A pandémia miatt 2020 márciusában bevezetett tantermen kívüli, digitális munkarend korábban nem látott kihívások elé állította a családokat és az iskolákat. Az oktatás tere egyik napról a másikra a digitális térbe és az otthonokba költözött, ezzel együtt megváltozott a tanulók időbeosztása, de szükségképpen változott az oktatás szereplőinek digitális eszközökhöz fűződő viszonya is. Tanulmányunkban tanulókkal és szülőkkel folytatott fókuszcsoporthozos interjúk alapján arra keressük a választ, hogy a távoktatás hogyan érintette a hátrányos helyzetű családokat, azaz miként birkóztak meg a vázolt kihívásokkal. A fókuszcsoporthozos beszélgetések alkalmat kínáltak arra, hogy megértsük, milyen hatásokkal járt az oktatásban való részvétel leszakadó oldalán lévőkre nézve a tantermen kívüli, digitális munkarend. Az adatfelvételre közvetlenül a pandémia első hullámának végén, a tavaszi lezárásokat követően került sor Baranya, Csongrád-Csanád és Győr-Moson-Sopron megyében.

1. A digitális egyenlőtlenség jellemzői

A digitális média meghatározó szerepet tölt be a gyerekek és fiatalok életében. Összeköti életségfájuk különféle tereit: az otthont a szabadidőeltöltés különféle

* Németh Szilvia, oktatáskutató, szociológus, T-Tudok Tudásmendzsmnt és Oktatáskutató Központ, Budapest. e-mail: nemeth.szilvia@t-tudok.hu;
Rajnai Richárd médiapedagógus, médiakutató, a PTE Nyelv és Kommunikáció Doktori Program hallgatója, T-Tudok Tudásmendzsmnt és Oktatáskutató Központ, Budapest. e-mail: rajnair@t-online.hu

online és offline tereivel és az iskolával. Egyszerre teremt lehetőséget a különféle közösségekhez való kapcsolódásra, és a visszahúzódásra, elkülönülésre.¹ Az ezredfordulót követő nagymintás ifjúságkutatások (2000–2016) a szabadidő eltöltésének kapcsolatok kiépítésén és megszakításának igényén alapuló kettősségét igazolták.² Egyfelől megfigyelhető a digitális környezet kiépülése, az internethálózat bővülése, melynek eredményeként 2016-ban a fiatalok túlnyomó többségének otthonában volt számítógép (85 százalék) és internet (87 százalék), és hasonló arányban rendelkeztek okostelefonnal (85 százalék). Nem meglepő, hogy a 15–29 éves fiatalok szabadidős tevékenységének kétharmada tekinthető mediatiszáltnak.³ Másfelől az ezredforduló óta érzékelhető, hogy a magyar fiatalok fokozatosan vonulnak vissza az új (digitális) kultúra tereibe.

„Ezekben a terekben úgy válhat valaki közösségek tagjává, értesülhet a világban folyó eseményekről, nyilváníthat véleményt, fogyaszthatja a legkülönfélébb kulturális tartalmakat, hogy nem szükséges elhagynia az otthon biztonságos kényelmét.”⁴

Azonban az új média eszközeihez és lehetőségeihez nem mindenki fér hozzá azonos mértékben. A 2016-os nagymintás magyar ifjúságkutatás szerint Magyarországon mintegy 170 000 olyan 15-29 fiatal élt, akik nem rendelkeztek közvetlen internethozzáféréssel, sokuknak nem volt saját tulajdonú okostelefonja, számítógépe sem (Székely – Aczél, 2018). Az eszközök tulajdonlása természetesen nem egyenlő a használat hiányával, hiszen az adatok alapján azok is jelen tudnak lenni a digitális térben, akiknek nincs saját eszköze (Tóth, 2018). Ennek ellenére hátránynak tekinthető, ha valaki nem tud stabil internetkapcsolattal, saját eszközzel, otthonról csatlakozni az új média teréhez. Székely és Aczél szerint:

„az okostelefon, az internet hiánya nem csak eszközök hiányát jelenti, hanem a többségtől való elzárkózást, a hálózatos kommunikáció készségeinek hiányát, illetve más dimenziókban is egyértelmű hátrányos helyzetet eredményez”.⁵

Az adatokból az is kirajzolódik, hogy az új médiához való hozzáférés hiánya szorosan összefügg a regionális különbségekkel, a lakóhellyel, a jövedelemmel és az iskolai végzettséggel. Leginkább azok maradnak távol a digitális médiatértől,

¹ Livingstone, Sonia – Julian Sefton-Green (eds.): *The Class – Living and Learning in the Digital Age*. New York: New York University Press, 2016.

² Székely Levente – Aczél Petra: Magyar világ 2.0 – fiatalok és az újmédia. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest: Kutatópont Kft. – Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., 2018. 351–386.

³ Székely–Aczél, 2018.

⁴ Tóth Péter: Fogyasztás: kultúra, média IKT, online lét, számítógépe játék. In: *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016*. Budapest: Excenter Kutatóközpont, 2018. 286.

⁵ Székely–Aczél, 2018. 379.

akik az ország fejletlenebb régióiban, kis településen élnek, alacsony jövedelműek és alacsony iskolázottságúak.⁶

A nagymintás ifjúságkutatásból⁷ – az eltérő életkorú minta okán – nem derül ki, hogy a 15 évnél fiatalabb tizenévesek és az alsó tagozatos általános iskolások között milyen arányban vannak azok, akik a hozzáférés hiányosságai miatt vagy a digitális egyenlőség valamely másik területén meglévő hiányosságaik okán nem tudnak megfelelően kapcsolódni a digitális térhez. A kérdés különösen fontossá vált a pandémia miatti kényszerű otthontanulás időszakában, hiszen a digitális térhez való csatlakozás bizonytalansága vagy lehetetlensége már nem csupán a szabadidő kortársakéhoz hasonló módon történő eltöltésében okozott nehézséget, hanem egyet jelentett az oktatásból való kiszorulással is.⁸ Fontos szempont, hogy az alacsony szocioökonómiai státuszú tanulók esetében jellemzően kevésbé fejlettek az otthontanulás során alkalmazandó készségek és affektív jellemzők,⁹ így tehát nekik a tantermen kívüli oktatás különös kihívást jelentett.

A közelmúltban számos hazai kutatás foglalkozott a pandémia alatti digitális oktatás sajátosságaival, valamint a tanulókat, családokat, tanárokat és az iskola-rendszer egészét érintő következményeivel.¹⁰ Vizsgálatunk ezektől nem csak a fókuszcsoportos módszer alkalmazásában tért el, hanem abban is, hogy igyekeztünk elsősorban nem technológiai kérdésként értelmezni a digitális térhez való kapcsolódás nehézségeit, az otthontanulás során megfigyelhető egyenlőtlenségeket.

A digitális egyenlőtlenség fogalma az elmúlt évtizedekben folyamatosan bővült. Az internet megjelenésekor a világhálóhoz való kapcsolódás lehetősége jelentett egyfajta egyenlőtlenséget. A szélesebb körű internetelés a digitális tér használatában lévő egyenlőtlenségek felé fordította a figyelmet. A kezdeti optimista elképzelést, miszerint az internet és a digitalizáció csökkentheti a társadalmi egyenlőtlenségeket, egy pesszimista elgondolás váltotta fel, és tette fontossá a másodlagos egyenlőtlenségek kutatását.¹¹ Ennek kapcsán DiMaggio és Hargittai

⁶ Székely–Aczél, 2018.

⁷ Székely–Aczél, 2018.

⁸ Bővebben l. Osváth Andrea – Papp Z. Attila: *Digitális fordulat az oktatásban? A digitális távoktatás tapasztalatai, lehetséges következményei.* https://atti.uni-miskolc.hu/docs/Szellemes-Tudomany2020_2.pdf

⁹ Kende Ágnes – Messing Vera – Fejes József Balázs: Hátrányos helyzetű tanuló digitális oktatása a koronavírus okozta iskolabezárások idején. *Iskolakultúra*, 2021/2. 7697.

¹⁰ Engler Ágnes – Markos Valéria – Dusa Réka Ágnes: Szülői segítségnyújtás a jelenléti és távolléti oktatás idején. *Educatio*, 2021/1. 7287.; Szilveszter Áron – Kassai Réka – Takács Zsófia K. – Futó Judit (2021): Az otthoni tanulás sikerességét bejósoló tényezők a Covid-19 okozta vészhelyzet miatt kialakított digitális munkarendben eltérő szocioökonómiai helyzetű családok esetében. *Educatio*, 2021/1. 7287.; Károlyi Borbála – Fehérvári Anikó: Az alsó tagozatosok kortárskapcsolatai az offline és online térben. *Educatio*, 2021/1. 10311.

¹¹ Bognár Éva – Dessewffy Tibor – Galác Anna – Pintye István – Rét Zsófia – Ságvári Bence – Sülyi Áron: *Digitális szakadék monitor – Nemzetközi példák és magyarországi alkalmazás.* ELTE-Ithaka Információs Társadalom- és Hálózatkutató Központ, 2004.

a digitális egyenlőtlenség öt lényeges dimenzióját azonosította: a technikai apparátus, a használat autonómiájának, a képességek és a készségek, a társadalmi támogatás és a használat céljának egyenlőtlenségeit.¹² A fókuszcsoportok elemzése során igyekeztünk főként erre az utóbbi problématerületekre fókuszálni.

2. A kutatás módszertani sajátosságai

A kutatás megtervezésekor fő témáknak a különféle társadalmi csoportokba tartozó tizenévesek médiahasználatának vizsgálatát tekintettük. A 2020 márciusában bevezetett digitális tanrend miatt a fókuszcsoportok forgatókönyveit kiegészítettük az online tanulásra vonatkozó kérdésekkel, így lehetőségünk nyílt a pandémiás időszak előtti és az az alatti médiahasználati gyakorlatok és attitűdök összehasonlítására.¹³

A kilenc szülői és kilenc tanulói fókuszcsoport 2020. májusa és júliusa között külön-külön szerveződött. A résztvevők a legtöbb esetben egy családba tartozó szülők és gyerekek voltak, így a beszélgetések kiegészítették egymást. (A szülői fókuszcsoportok és a tanulói fókuszcsoportok követték egymást, azaz ha a szülő részt vett egy beszélgetésben, azzal engedélyezte gyermeke megkeresését is.)

Alapelvek tekintettük, hogy a fókuszcsoportokban jelenjenek meg a társadalmi különbségek és egyenlőtlenségek, és úgy szerveződjenek, hogy több társadalmi réteg szokásairól adjanak számot. Ezért egyfelől három olyan megyét választottunk adatfelvételi egységként, amelyek gazdasági-szociális mutatói nagyban különböznek egymástól. A kiválasztott három megye Csongrád-Csanád, Baranya és Győr-Moson-Sopron voltak. Másfelől az egyes megyéken belül a különböző szociokulturális hátterű iskolákat, illetve tanodákat kerestünk.

A koronavírus-járvány miatt nem csak a kutatás fókuszát, hanem az adatfelvétel módját is módosítottuk. A személyes találkozások korlátozottsága miatt a beszélgetések egy részére online került sor, ugyanakkor a szervezés során világossá vált, hogy ezzel a módszerrel főként a középosztálybeli családokat tudjuk csak elérni, a hátrányos helyzetben lévő családok az online beszélgetésbe – technikai okok miatt – nem tudnak bekapcsolódni. A karanténintézkedések feloldását követően tanodák és hátrányos helyzetű iskolák megkeresésével szerveztünk offline beszélgetéseket a hátrányos helyzetű szülőkkal és tanulókkal.

A szülői és a tanulói beszélgetések azonos témaköröket érintve, eltérő kérdések alapján zajlottak és a következő fő problématerületeket érintették:

¹² DiMaggio, Paul – Hargittai Eszter: From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use As Penetration Increases". *Working Paper Series*, # 15 Summer 2001.

¹³ Az alap kutatás dizájnja még épp a járványidőszak előtt készült, s ez került kiegészítésre a digitális oktatásra vonatkozó blokkokkal.

Mi a véleménye a tanulóknak és a szülőknek a digitális tanrendről és a távoktatásról? Melyek voltak a legfontosabb nehézségek, vagy mik voltak a pozitívumok? A digitális munkarend megváltoztatta-e a tanulók tanulásról alkotott vélekedését? Mennyire mutatnak egységes, összetartó képet a szülők és a tanulók online világról alkotott nézetei? Mennyire vélekednek azonosan a tanulók médiafogyasztási tapasztalatairól?

Az online és offline formák mellett a kutatás további sajátossága volt, hogy a klasszikus fókuszcsoporthoz interjúk mellett drámapedagógiai és vizuális-kreatív módszert alkalmazó beszélgetésekre is sor került. Ezekkel az eljárásokkal egyfajta „eltávolító” keretbe próbáltuk helyezni a beszélgetéseket. A különféle módszerű fókuszcsoporthoz csak az adatfelvétel módjában különböztek egymástól, feldolgozásuk és elemzésük azonos volt. A drámás fókuszcsoporthoz esetében nem a kitalált jelenetek kivitelezése, a másik esetben pedig nem az elkészült rajzok minősége volt fontos, hanem az, hogy ezek kapcsán a résztvevők elkezdtek beszélni, és könnyebben osztották meg tapasztalataikat egymással, mint egy hagyományos beszélgetés keretei között.

A drámás fókuszcsoporthoz olyan szituációt teremtettünk, melyben a tizenévesek a saját életük tapasztalatainak szakértőiként szólalhattak meg. A beszélgetés vezetője segítséget kért tőlük egy-egy kérdésben, ők pedig elmondhatták megoldási javaslataikat, tapasztalataikat. A játékot folyamatosan ebből a „segítségre szoruló tanári szerepből” működtettük. A kerettávolság megteremtése végett a tanári szerepek fiktív személyek, ezzel együtt ez egy hajszálvékony kerettávolság, vagyis nagyon kicsi a távolság a fikció és a résztvevők saját élete között.

A vizuális-kreatív fókuszcsoporthoz esetében a fő témák megtartása mellett a foratókönyvet úgy alakítottuk át, hogy a kérdések felvetésének módja gyökeresen eltérjen a hagyományos fókuszcsoporthoz adatgyűjtési technikájától. A személyes tapasztalatok biztonságos zónába helyezése lehetővé tette azok kockázatmentes elmondását, a tevékenykedtető feladatok segítségével pedig felszínre hozhatók voltak a rejtett attitűdök, vélemények, az addig másokkal meg nem osztott élmények. A jelen projekt számára készült kreatív foglalkozás egy tanulói közösségi oldal kitalálására invitálta a résztvevőket, akik meghatározták az oldal témáit és tanulói illetve szülői útmutatókat készítettek az oldal használatához. Végezetül egy 4 kockából álló képregénnyel találkoztak a fiatalok. Ők döntötték el, hogy az ábrázolt szereplők mit mondanak, s alapvetően azt is, hogy milyen konfliktuson alapszik a képregény. Ez a feladat egyéni megoldást, azaz egyéni véleménynyilvánításra adott teret.

A beszélgetésekről hangfelvétel, összefoglaló és szöveges átirat készült. A tartalomlemezés során mindegyik forrást felhasználtuk. Az átiratok kódolását Atlas.ti-ben végeztük, és ehhez a GlobalKids Online kutatás interjú-feldolgozási

segédletében szereplő kódokat, illetve e kutatás ajánlásait vettük alapul.¹⁴ A digitális tanrend tapasztalataira rákérdező kérdésblokk elemzéséhez a szöveg alapján külön kódokat alkottunk, hiszen ez a kérdéskör a GlobalKids Online kutatásban nem szerepelt. Az alkalmazott nyolc kódcsalád összesen 60 kódot tartalmazott, és alkalmas volt a beszélgetések több metszetben történő elemzésére.

A hat online és három offline szülői fókuszcsoporthoz összesen 50 fő vett részt. A csoportok létszáma 3–8 fő közötti volt. A résztvevők túlnyomórészt nők voltak (31 fő). Tizenöt családban neveltek három vagy több gyermeket, hat családban két gyermeket, négy családban pedig egy gyermeket, tehát a beszélgetésekből összesen 25 család internethasználatáról kaptunk információt (egy családot egy szülő képviselt). Az interjúalanyok véleményüket, tapasztalataikat főként általános iskoláskorú, hetedik évfolyamon tanuló gyermekükkel kapcsolatban mondták el, ugyanakkor többen számoltak be idősebb, egyetemen tanuló gyermekükkel kapcsolatos tapasztalatokról is. Az egyik Csongrád-Csanád megyei csoportban 15–16 éves gimnazisták szüleivel készült beszélgetés. A társadalmi háttér alapján az egyes csoportok homogének voltak. A kilenc fókuszcsoporthoz hatra online formában került sor.

Az öt online és négy offline formában megtartott tanulói fókuszcsoporthoz összesen 49 tanulót szólaltattunk meg. Öt esetben klasszikus fókuszcsoporthoz, egy alkalommal vizuális-kreatív, három alkalommal pedig drámás módszertant alkalmaztunk. A klasszikus fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések közül kettő zajlott középiskolások részvételével, a többi általános iskolásokkal. Két fókuszcsoporthoz (ebből egy drámás módszertannal zajlott) tanulói mindannyian hátrányos helyzetű családokban élnek, főként peremhelyzeti településrészekben, szegregátumokban. Két beszélgetés heterogén szociokulturális háttérű fiatalok bevonásával zajlott, a többi csoportban a középosztálybeliek voltak többségben. A beszélgetéseken résztvevő tanulók életkori megoszlása 13 évtől 17 éves korig terjedt.

A lányok és fiúk eloszlása a tanulói mintában közel azonos volt. A fókuszcsoporthoz résztvevői a tanulmányi teljesítmény vonatkozásában is sokfélék voltak, nem egy-egy képességcsoport képviselői.

3. A kutatás eredményei

Mint jeleztük, a kutatás során különféle társadalmi-gazdasági háttérű tizenévesek médiahasználatát vizsgáltuk. A továbbiakban főként azokat a sajátosságokat

¹⁴ Livingstone, Sonia – Leslie Haddon – Anke Goerzig: *Children, Risk and Safety on the Internet: Research and Policy Challenges in Comparative Perspective*. Bristol: Policy Press, 2012.; Livingstone, Sonia – Giovanna Mascheroni – Elisabeth Staksrud: Europe-an research on children's internet use: assessing the past and anticipating the future. *New Media and Society*, 2018. vol. 20, no. 3, 1103–1122.

szeretnénk kiemelni, melyek mentén a digitális egyenlőtlenség, illetve a részvételi szakadék jelensége leírhatóvá válik. A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések egyik lényeges alapvonása volt, hogy az online oktatásról szívesen és sokat beszéltek a résztvevők. Az interjúk e téren mutatkozó adatgazdagsága minden bizonnyal a helyzet újszerűségével áll összefüggésben, ugyanakkor a tanulók és a szülők is szívesen beszéltek a médiahasználat oktatáson kívüli gyakorlatairól is.

3.1. A technikai eszközökhöz való hozzáférés egyenlőtlenségének következményei

A technikai eszközökkel való ellátottság és az azokhoz kapcsolódó attitűdök tekintetében a kutatás során lényegi különbséget tapasztaltunk a középosztálybeli és a szegregátumokban élő családok között. A fókuszcsoporthoz tartozó résztvevő tizenévesek mindegyike rendelkezett mobiltelefonnal, egyéb eszközök tekintetében a hátrányos helyzetű családok voltak rosszabb helyzetben. Nem csak azért, mert a családokban jellemzően a telefonon kívül nem volt másik informatikai eszköz, hanem azért is, mert a többségüknek nem volt otthoni internetcsatlakozási lehetősége. A baranyai szegregátumban élő fiatalok főként a telepen működő tanodába járnak internetezni. Ezzel kapcsolatban lényegi problémaként jelölték meg a szülők, hogy az (otthonon kívüli) nethasználat számukra kontrollálhatatlan – ez igaz az online töltött idő mennyiségére, a felkeresett honlapokra, illetve a közösségi médiahasználat tartalmára is. Ez pedig azt az érzést erősítette a szülőknél, hogy az internethasználat veszélyes. Aggodalmuk összefüggött azzal is, hogy kevés saját pozitív tapasztalattal rendelkeztek az internettel kapcsolatban. A fókuszcsoporthoz tartozó megszólaló, szegregátumban élő szülők számára az internethasználat tulajdonképpen a közösségi oldalak, elsősorban a Facebook használatát jelentette. Egy szülő említette, hogy a netet álláskeresésre, egy másik pedig azt, hogy tanulásra szokta használni. A közösségi oldalakat alapvetően kapcsolattartásra használták, ugyanakkor ezeken sok nem kívánt tartalmat láttak (például a droghasználat, a párkapcsolat illetlen bemutatása).

Nem véletlen, hogy a tantermen kívüli, digitális munkarendre való átállás jelentős gondot okozott az alacsony társadalmi-gazdasági státuszú családok számára. A problémát egyfelől a megfelelő eszköz és a stabil internetkapcsolat terén mutatkozó egyenlőtlenség okozta. Az egyik Csongrád-Csanád megyei fókuszcsoporthoz tartozó számoltak be, hogy valamennyi rászoruló család kapott a településtől eszközt, ugyanakkor a baranyai szegregátumban élő kilenc családból csak hat rendelkezett a vizsgált időszakban interneteléréssel. A kilencből egy háztartásban asztali számítógéppel, nyolc család tagjai mobiltelefonnal próbáltak részt venni a távoktatásban. További hátrányt okozott, hogy a sokgyermekes családokban jellemzően egy olyan eszköz állt csak rendelkezésre, melyre feltöltőkártyás internetelérést tudtak vásárolni.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a digitális tanrendre való átállás a magasabb státuszú családok esetében ne tette volna szükségessé új eszköz megvásárlását. Ezekben a családokban a beruházást jellemzően meg tudták oldani önerőből,

ugyanakkor a több gyermeket nevelő középosztálybeli családoknál sem volt minden tanulónak saját eszköze. A hátrányos helyzetű családok nem számoltak be a pandémia első hulláma alatt vásárolt új eszközről.

Mindezekon felül a saját eszköz megléte sem volt garancia a megfelelő tanulási környezetre. Minél többen tartózkodtak otthon a kijárási korlátozások idején egy családban, és az otthon lévők között minél több volt a távoktatásban részt vevő gyermek, annál nehezebb volt megteremteni az optimális tanulási környezetet. Egyfelől több gyermek esetén nehéz volt megteremteni a nyugodt, elkülönített tanulási környezetet, különösen akkor, ha a szülők is otthonról dolgoztak. Másfelől a háztartások egy részében a megnövekedett igényhez képest kicsi volt az internet sávszélessége, így a gyerekek vagy egyáltalán nem, vagy csak nehézkesen tudtak csatlakozni az online tanórákhoz. Ezek a tényezők a hátrányos helyzetű családokat hozták rosszabb helyzetbe.

A hátrányos helyzetű tizenévesek távoktatásban való részvételét tovább nehezítette, hogy a kevesebb digitális tapasztalattal, korlátozottabb digitális kompetenciával rendelkező szülőktől alig kaphattak érdemi segítséget. Valamennyi beszélgetés során elhangzott, hogy a szülők számára komoly terhet jelentett az az új szerep, melybe a távoktatásos időszakba kerültek. Tanári feladatokat átvéve kellett feldolgozniuk és elmagyarázniuk a tananyagot, emellett figyelniük kellett a tanulás folyamatosságára és az elmaradások pótlására is. A lezárások idején a szülői-tanár szereppel az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező szülők birkóztak meg a legnehezebben, hiszen többen alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeztek, mint a távoktatásban részt vevő gyermekük.¹⁵

Az otthoni digitális infrastruktúra hiányosságai és az a tény, hogy a korlátozások miatt a korábbi időszakban internetezési lehetőséget biztosító tanodák sem lehettek nyitva, azt eredményezte, hogy az interneten keresztül nem lehetett elérni a tanulókat. Ez komoly kihívás elé állította a szegregátumokban működő iskolákat. A baranyai helyszínen például arról számoltak be a tanulók, hogy a papírra nyomtatott feladatokért hétfőnként be kellett menniük a telepen működő iskolába, és a következő héten hétfőn kellett leadniuk a megoldásokat. A telefonokra kevés feladat érkezett, a tanárok esetenként Messengeren próbáltak üzeni a gyerekeknek, de a – tanulók elmondása szerint – többnyire nem válaszoltak az üzenőalkalmazásban érkezett megkeresésekre. Hasonlóan elhanyagolható volt az e-mailen történő kommunikáció ebben az időszakban. A tanárokról kevés esetben érkezett elektronikus levél, a diákok pedig – bár mindenkinek volt saját e-mail címe – csak ritkán néztek rá a postaládájukra. Mindössze egy-két tanuló számolt be arról, hogy rendszeresen figyelte a postáját, megoldotta, és lefotózva visszaküldte a megoldásokat. A roma fiatalok többsége a karantén időszakot úgy értékelte, hogy az a „nem tanulásról”

¹⁵ Engler–Markos–Dusa, 2021.; Proháczik Ágnes: A tantermi és az on-line oktatás (tanítás és tanulás) összehasonlító elemzése. *Opus et Educatio*, 2020/3. 208–219.

szólt, otthon ugyanis nem tanultak semmit. Az elmaradások pótlásával, a lezárásokat követően, a helyi tanoda szakembereinek segítségével próbálkoztak meg a gyerekek. Ez az intenzívebb időszak elmondásuk alapján mindössze egy hétig tartott.

Az iskola online tananyagként a Nemzeti Köznevelési Portált (nkp.hu) adta meg, de ezt a felületet egyikük sem használta. Abban egységesen nyilatkoztak a szegregátumban élő fiatalok, hogy a szüleiktől, mely ebben az esetben alapvetően az anyákat jelentette, csak nagyon kevés segítséget kaptak, mivel a feladatok a felnőttek számára is nehezek voltak. Egy tanuló említette meg, hogy rendszeresen tanult otthon a szüleivel, a többieket a szülők nem ellenőrizték. Egy másik fiatal egy olyan személyes gyakorlatról mesélt, mely a lecke többszöri elolvasásán és a különféle online felületeken (elsősorban Google és Wikipédia) történő keresésen alapult. Ezzel a módszerrel nehezen haladt, de az iskolába való visszatérés pár hetes időszakában tudott javítani. Az internetes kereséssel kapcsolatban ellenérzése volt több tanulóknak is. A neten való keresést puskázásként élték meg, a megtalált tartalmat szó szerint másolták át a füzetbe, ezt pedig azt az érzést keltette bennük, hogy a jobb érdemjegyért nem kellett megdolgozniuk, nem az ő érdemük volt.

3.2. Digitális kompetenciák, a használat autonómiája és a médiahasználat célja

A szülők véleménye egységes volt abban, hogy a mindennapokban gyermekeik alapvetően a saját érdeklődésüknek megfelelően, többnyire célirányosan használják az internetet: játszanak, filmeket néznek, zenét hallgatnak vagy barátokkal, távolabb élő családtagokkal tartják a kapcsolatot.

A nem hátrányos helyzetű szülők a beszélgetések során a gyermekeik nethasználatát és az online töltött idő mértékét elfogadhatónak tartották, még akkor is, ha ez meghaladta a napi több órát. Elmondásuk alapján a pandémia előtt a gyerekek az iskolából hazaérkezve a kötelező feladatok elvégzését letudva szottak csatlakozni a netre, tevékenységük általában célirányos és tudatos. A szórakozás (például a filmnézés) leginkább hétfégi tevékenységként volt jelen az életükben. Az idő haszontalan eltöltésére kevesen utaltak valós problémaként, inkább kockázati tényezőként jelölték meg. Valamennyien tisztában voltak az online világ egyéb kockázataival is, de a családjuk online kockázati kitettségét két okból is alacsonynak gondolták. Egyrészt kevés személyesen megélt rossz tapasztalatról tudtak beszámolni, másrészt úgy érezték, hogy az ő gyermekük inkább felkészült a kellemetlen helyzetekre, mint mások. Ettől függetlenül közülük senki sem gondolta úgy, hogy az interneten ne lennének veszélynek kitéve a kiskorúak. A középosztálybeli szülők által rajzolt kép idealisztikus és problémamentes volt, azt sugallta, hogy ők mindent megtettek, megtesznek gyermekük megfelelő online magatartásáért.

A közösségi oldalak gyakori, túlzott használatát főként a hátrányos helyzetű szülők jelölték meg problémaként. Ők mindannyian kockázatosabbnak és veszélyesebbnek látták gyermekük online tevékenységét, mint a nem hátrányos helyzetű szülők, sőt, mivel többnyire a gyerekeik nem odahaza kapcsolódnak a netre, úgy

érik, nem igazán van rálátásuk gyerekeik online tevékenységére. Jellemző, hogy legalább ilyen veszélyekkel teli helynek mutatták be a lakóhelyüket és az iskolát is.

A tanulói fókuszcsoportokban felsorolt online tevékenységek pontosan ugyanazt a logikát követték, mint a szülők által felsoroltak. A tanulók által említett dolgok mindegyike, egy kivétellel, ugyanabba a négy kategóriába volt besorolható, mint amilyenek a szülői válaszok alapján rajzolódtak ki, azaz a gyerekek a leginkább a következőkre használják a netet:

- Játszanak, főként másokkal (például Brawl Stars, Roadblocks, Fortnite, Pubg, Grand Theft Auto, AmongUs stb.)
- Vicces videókat, sorozatokat vagy filmeket néznek (például YouTube, Videa, Indavideo, más filmmegosztó oldalak)
- Mások tevékenységét követik vagy lájkolják, alkalmanként saját tartalmakat osztanak meg a Facebookon és/vagy az Instagrammon (az előbbi inkább a felnőttek terepe már, az utóbbit használják többet a gyerekek).
- Csetelnek Messenger-en, Snapchat-en, Viberen .

Ezek a tevékenységek azonban nem egymástól izolálva, hanem nagyon is egymáshoz kapcsolódva, ráadásul minden egyes felhasználó esetében egyéni elegyet alkotva jelentek meg.

Amikor a lezárások előtti lehetőségekre kérdeztünk rá, akkor a hátrányos helyzetű gyerekek szüleikkel ellentétben úgy nyilatkoztak, hogy általában van wifi elérésük (az iskolában és a tanodában), és meglehetősen magas óraszámra becsülték saját nethasználatukat, amely a napi 2 óra és a napi 16 óra közötti időintervallumban mozgott. A megszólalók online tevékenységükként elsősorban a közösségi oldalak látogatását és az online játékot határozták meg. Valamennyien használtak Facebookot és a hozzá kapcsolódó Messengert, de a többség a TikTokot és az Instagramot felületét is figyelemmel kíséri. A legnépszerűbb játékokként a Call of Duty-t és a Clash Royal-t nevezték meg. A többség a Facebookon oszt meg fényképet, egyéb saját tartalom megosztására mindössze egy példát említettek: egy lány a TikTokra szokott videóit feltölteni. A fiúk a Facebookot lányokkal való ismerkedésre és a haverokkal való kapcsolattartásra használják. A létező Messenger csoportokban alig kommunikálnak egymással. A beszélgetés későbbi szakaszában elmondták, hogy az iskolai (osztály) Messenger-csoportot egyáltalán nem használják.

A települési peremhelyzetben, illetve szegregátumban készült tanulói beszélgetés nemcsak a magyarányú közösségi médiahasználat felvállalásában különbözött a többi tanulói beszélgetéstől, hanem abban is, hogy ezekben a résztvevők rendszeres tevékenységként a pornónézést is megemlítették. Több fiú elmondta, hogy vannak napok, amikor több órán keresztül néz pornót, viszont a két beszélgetés alapján nem lehet megállapítani, hogy ezek valós tevékenységet jelentenek, vagy csupán a csoporton belüli presztízsnövelés eszközeül szolgálnak.

A középosztálybeli családok gyermekeinek médiahasználatára a beszélgetések alapján szerteágazóbb és rétegzettebb. A kortárs ismerősökkel folytatott online

kommunikáció a közösségi oldalakon és chat-alkalmazásokon túlra, így például a játékra is kiterjed. Az online játék interakciót biztosít a játékban használt karakter és a játék tartalma kapcsán, de a mellette folyó hang vagy írásos kommunikáció a valós játékosok közötti véleménycserének is terepet ad. A kommunikáció gyakran angolul zajlik.

A kommunikáció gyakori formája a közösségi médiában megosztott tartalmak lájkolása és kommentelése. A hozzászólók kb. kétharmada azt állítja, hogy leginkább mások (barátok vagy „online celebek”) tartalmait figyelik, és maguk kevésbé osztanak meg saját képeket, videókat. A tanulói beszélgetések során csupán egy általános iskolás és egy középiskolás résztvevő, mindketten lányok, vállalták fel, hogy szoktak saját tartalmakat megosztani. Mindketten a TikTokra készítettek már tartalmakat. A többi résztvevő, akik úgy vélekednek, videót sosem tennének ki magukról, maximum képeket, úgy vélik, hogy elég tudatosak abban, milyen képeket tesznek ki magukról, és ismerik, hogyan szabályozható, hogy ki látja a tartalmakat. Egyikük beszámolt arról, hogy figyelnek arra a barátaival, hogy „*ne tegyünk fel egymásról előnytelen képeket*”, de egyben törekszenek arra is, hogy a közösségi oldalakon is önmagukat mutassák, hogy ne szerkesszék túl a képeiket.

Két drámás fókuszcsoportban is szóba került az online és a valós identitás közötti különbség. Szinte minden résztvevő ismer és követ helyi (a városukban élő) online „celebeket”, de ezeknek a fiataloknak a megítélése nem egységes. Egy hozzászóló véleménye szerint, a (valótlan) online képhasználat egy külön válfaja az, amikor valaki „*kamu depressziós idézeteket tesz ki*” csak azért, hogy mutassa, mennyire nincsenek barátai. Ezt a nézetet a szülői beszélgetések résztvevői közül is többen osztották, a közösségi oldalakra történő posztolást két szempontból is problémásnak látták. A szegregátumban élő szülők inkább a morális okokat hangsúlyozták, és deviáns viselkedésformákra hoztak példákat. Közülük többen elmondták: nem helyes, ha valaki a nyilvánosság előtt éli az életét, és mutat meg olyasmit, ami a társadalom tagjaiban megütközést kelthet, azaz szerintük a deviánsnak gondolt viselkedésformák online reprezentációja inkább a közösségre jelent veszélyt. A középosztálybeli szülők ezzel szemben a médiareprezentáció önértékelést és önbizalmat romboló vetületére hívták fel a figyelmet. Ebben az esetben a mások által megosztott tartalmak olyan idealizált, vagy nehezen elérhető világot mutatnak, mely szorongást, önértékelési zavart válthat ki a gyermekben.

Társadalmi helyzetétől függetlenül sem a szülők, sem a tanulók nem említették meg külön tevékenységkategóriaként a tudásszerzést, a tanulást vagy az önálló szellemi termékek létrehozását, azaz videókat, kisfilmeket, szövegeket, fényképeket online készítését. A szülők csupán az online tanulás témakörének kapcsán beszéltek gyermekük tanulásáról online környezetben, ettől elvonatkoztatva nem említették meg külön, hogy hétköznapi online tevékenységük során valamilyen plusz tudásra is szert tennének. Ezzel szemben a tanulói fókuszcsoportok szinte összes résztvevője említett meg olyan tevékenységet, amely önálló tudásszerzésről vagy

tudástermelésről, esetleg tudásmegosztásról szól, de ezeket nem úgy kezelik, mint aminek pozitív értéket tulajdonítanak. Természetesnek veszik, hogy rákeresnek valamilyen hírre, információra a neten, ha kíváncsiak valamilyen esemény, történés hátterére, és ekkor kereső oldalak segítségével utánanéznak azoknak, illetve, hogy online eszközök és a mobiltelefonjuk segítségével kisfilmet készítenek bizonyos, számukra fontos témáról. Többen beszéltek arról is, hogy az elkészült kisfilmeket már meg tudják vágni, digitálisan megszerkesztik, és megosztják másokkal. A TikTok kapcsán elkészített rövid táncos videók esetében senkiben sem merült fel, hogy a táncprodukción – bármilyen minőségű is a végtermék –, először is ki kellett találni, koreográfiát készíteni hozzá, alkalmas zenét keresni hozzá, kivitelezni és megfelelő formátumban feltölteni a netre. A beszélgetések alapján úgy tűnik, ezeknek a produkciós folyamatoknak a kivitelezése nincs kellően értékelve. A felnőttek és a kortársak számára a gyerekek által előállított kreatív tartalmak létezése nyilvánvaló, azonban míg a készítők számára értékes és fontos tevékenységet jelent, addig a „fogyasztók” számára a fentiekben vázolt folyamat végigvitele alig értékelt.

3.3. Társadalmi támogatás

Végezetül arról szeretnénk beszélni, hogy a tizenévesek médiahasználatuk során milyen külső, társadalmi támogatást kaphatnak, illetve arról, hogy a kutatásunk szerint a különféle társadalmi háttérű csoportok esetében ez a támogató háttér mennyiben mutat eltérő mintázatot.

A fókuszcsoportok alapján egyértelmű, hogy a digitális médiakörnyezet nem csupán a lehetőségek tereit nyitja meg. A médiatér megannyi pozitívuma mellett a negatív élmények és tapasztalatok megélésének helyszíne is, ahol a kapcsolatok könnyen válhatnak terhessé, nem kívánttá.¹⁶ Nem mellékes tehát, hogy a tizenévesek a rossz élményekkel való megküzdéshez honnan kaphatnak segítséget. A középosztálybeli szülők szerint gyermekeik számára az offline világ kortárs közösségei jelentenek támogató háttérzónát, mely lehet egy összetartó iskolai közösség, mint a drámatagozaton tanuló gimnazisták esetében, vagy egy sportegyesület közössége.

A szegregátumban élő romák számára a helyi tanoda jelenthetne stabil közösségi háttérrel, ám a szülők szerint ott az internethasználatnak nincsenek korlátai, ezt pedig lehetséges veszélyforrásnak tartják. Mivel a lakókörnyezetre is úgy tekintenek, mint veszélyekkel teli helyre (például könnyen lehet droghoz hozzájutni), így a telepeken élő szülők számára az otthon jelenti azt a biztonságos helyet, ahol az erős szülői kontroll segíthet az online kockázatok kivédésében is. Paradox módon ezekben a családokban a leginkább korlátozott az internethez való otthoni hozzáférés, és a leghiányosabb a szülők digitális kompetenciakészlete.

¹⁶ Livingstone, 2016.

Egyetértés mutatkozott a fókuszcsoportos beszélgetések során abban, hogy a család kiemelt médiaszocializációs szerepet tölt be a gyerekek életében. Ebből fakad, hogy az internethasználat során szerzett negatív tapasztalatok és rossz élmények feldolgozásában is meghatározó szerep hárul a szülőkre és a család idősebb tagjaira. Ebben az olvasatban az idősebbek a megélt tapasztalatok átadásával és példamutatással segítik a fiatalabb nethasználókat. A fókuszcsoportos beszélgetések azt az általános szülői attitűdöt tükrözik, miszerint a kockázatok csökkentésére, illetve a kellemetlen élmények feldolgozására a legjobb módszer a folyamatos kommunikáció, a rendszeres beszélgetés. A diskurzusok morális irányítóként szolgálnak, melyek során átadhatók a (családi) médiahasználati minták és meghatározhatók a nethasználat lehetőségei és korlátai.

Az iskola szülői megítélése Janus-arcú. A hátrányos helyzetű szülők rendkívül rossz véleménnyel voltak gyermekeik iskolájáról („*Ez nem olyan iskola, itt az iskolában cigiznek, drogoznak.*” – *Baranya megye*). Úgy gondolták, hogy a környezeti veszélyekkel szemben sem képesek a tanárok megvédeni a fiatalokat. Az iskolában nem csak a dohányzás általános, hanem előfordult droghasználat is. Megítélésük szerint a pedagógusok nagyon keveset tettek a negatív jelenségek visszaszorítása érdekében, így az sem várható el tőlük, hogy „*ellenőrizzék a netet*”. A roma szülők nem említettek egyetlen pandémia előtti vagy alatti iskolai internetprevenációs gyakorlatot sem, az elmondásuk alapján az iskola nem lát el ún. parenting funkciót. Ha voltak is médiaeducációs gyakorlatok az intézményben, azokba a szülőket nem vonták be, az ezekkel kapcsolatos tapasztalataikról a gyerekek otthon nem számoltak be.

A szülők és a tanulók megítélése szerint az általános iskola, ahová a baranyai fókuszcsoport hátrányos helyzetű tanulói jártak, a pandémia első hulláma idején nem tudott érdemben hozzájárulni a távoktatásból fakadó hátrányok csökkentéséhez. A technikai eszközök hiányán túl a legfontosabb problémát az iskola és a családok közti kommunikáció megszakadása vagy nehézkessé válása jelentette. A fókuszcsoportban megszólalók közül csak egy család kapott iskolán kívüli segítséget a tanulóhoz egy idősebb, gimnazista diákmentor személyében, akit egy helyi civil szervezet közvetített ki a családhoz.

A nem hátrányos helyzetű szülőkkal folytatott beszélgetések során többen pozitív tapasztalatként hivatkoztak azokra az iskolai előadásokra, amelyek célja a digitális világ különféle veszélyeinek bemutatása volt (például a bullying, a TikTok veszélyei). A preventív foglalkozásokon nem csak a gyerekek, hanem a szülők is részt vehettek, és mindenki hasznosnak találta ezeket, főként azért, mert hozzáértő szakértők (például a gyermekvédelmi szakemberek) bevonásával zajlottak. A megszólaló szülők szerint fontos lenne a hasonló jó gyakorlatok számának és gyakoriságának növelése.

Ugyanezekben a csoportokban többen úgy vélték, hogy az iskolának fontos szerepet kell betöltenie az információs és digitális készségek fejlesztésében

is, mivel a szülők nem érthetnek azokhoz a szoftverekhez és alkalmazásokhoz, melyek hatékonyabbá tehetik a tanulást. A magas gazdasági-társadalmi státuszú szülők a média- és információs műveltség fejlesztését a különféle háttérrel érkező tanulók egy szintre hozása miatt is fontosnak gondolták. A fókuszcsoportos beszélgetések alapján úgy tűnik, hogy a legtöbb iskola végez valamilyen szintű mediációs tevékenységet, és több helyszínen helyeznek nagy hangsúlyt a megelőzésre is: előadókat hívnak, programokat szerveznek, szakértőket vonnak be. Ugyanakkor az ilyen programok épp ott nem kerülnek megszervezésre, ahol a legnagyobb szükség lenne rájuk.

4. Összegzés

Kutatásunk megerősítette, hogy a digitális egyenlőtlenséget és az ebből következő részvételi egyenlőtlenséget összetett rendszernek kell tekinteni. A digitális térben zajló folyamatokban való részvétel nem pusztán technológiai kérdés, azaz pusztán a technológiai infrastruktúrához való egyenlőbb hozzáférés biztosításával nem hidalhatók át a technológián túli különbségek.¹⁷ A koronavírus-járvány első hullámaikor elrendelt korlátozások, így esetünkben a tantermen kívüli, digitális tanrend bevezetése rávilágított arra, hogy a hátrányos helyzetű családok kevés digitális eszközzel rendelkeznek, és még nagyobb probléma az otthoni internetelés hiánya. A hozzáférés hiánya tartós és generációkat érint. Ennek fontos következménye, hogy a gyerekek kevés segítséget kaphatnak az online világban tapasztalatokkal alig rendelkező szüleiktől. Fontos látni, hogy míg a középosztálybeli családok esetében a gyerekek egyaránt támaszkodhatnak az anyák, az apák és a testvérek tapasztalataira, addig a hátrányos helyzetű családok esetében csak az anyák támogató szerepe érzékelhető. A szegregátumban készült fókuszcsoportos beszélgetéseken csak édesanyák vettek részt, és a gyerekek is főként az anyák szerepét említették. Olyan érzésünk lehet, mintha az apák nem vennének részt a gyerekek online tevékenységének felügyeletében és fejlesztésében. Ez a jelenség részben egybevág a nemzetközi kutatások eredményeivel is.¹⁸

Fókuszcsoportos beszélgetéseink nem igazolták Engler és munkatársainak azon megállapítását, miszerint a 2020 tavaszi otthontanulás időszakában a társadalmi státust meghatározó anyagi, kulturális tőke nagyságát felülírta a családon belül mozgósítható kapcsolati tőke,¹⁹ hiszen a vizsgált roma családok esetében a családon belül mozgósítható erőforrások egyfajta szűkössége volt tapasztalható,

¹⁷ Jenkins, Henry – Purushotma, Ravi – Weigel, Margaret – Clinton, Katie – Robinson, Alice J. : *Confronting the Challenges of Participatory Culture. Media Education for the 21st Century.* MIT Press, 2009.

¹⁸ Livingstone, 2016.

¹⁹ Engler-Markos-Duda, 2018.

még akkor is, ha a szülők igyekeztek mindent megtenni a folyamatos tanulás érdekében. A technológiai eszközökhöz való korlátozott hozzáférés pedig egyértelmű hátrányt jelentett a szegregátumban élő családok számára.

A távoktatás első időszakát egyfajta tanulási folyamatnak kell tekintenünk, melyben nagyfokú alkalmazkodásra volt szükség. Szilveszter és munkatársai szerint a tanulás sikerességét ebben a helyzetben az új helyzethez való alkalmazkodás képessége jobban befolyásolta, mint a családok anyagi helyzete, vagy a szülők iskolai végzettsége.²⁰ Ugyanakkor mi azt is tapasztaltuk, hogy az otthon tanulás kihívásaival a középosztálybeli családok több ok miatt könnyebben meg tudtak küzdeni. Előnyük nem csak a digitális eszközök birtoklásában és az állandó internetkapcsolat lehetőségében mutatkozik meg. A hátrányos helyzetű fiatalok, úgy tűnik, eleve kevesebb aktivitást mutatnak a digitális világban, kevésbé gyakorlott felhasználók, emellett kevesebb külső támogatást kapnak a kortársaktól és a családtól. Mindezeket figyelembe véve a digitális oktatás és otthontanulás kihívásaihoz talán a szegregátumban élő romák tudtak a legnehezebben alkalmazkodni. Éppen ezért egyet értünk Kendével és munkatársaival abban, hogy a digitális oktatásra való kényszerű átállás vélhetően tovább növelte az oktatási egyenlőtlenségeket hazánkban.²¹

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bognár Éva – Dessewffy Tibor – Galács Anna – Pintye István – Rét Zsófia – Ságvári Bence – Sülyi Áron: *Digitális szakadék monitor – Nemzetközi példák és magyarországi alkalmazás*. ELTE-Ithaka Információs Társadalom- és Hálózat-kutató Központ, 2004.
- DiMaggio, Paul – Hargittai Eszter: From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use As Penetration Increases". *Working Paper Series*, # 15 Summer 2001.
- Engler Ágnes – Markos Valéria – Dusa Réka Ágnes: Szülői segítségnyújtás a jelenléti és távolléti oktatás idején. *Educatio*, 2021/1. 7287.
- Jenkins, Henry – Purushotam, Ravi – Weigel, Margaret – Clinton, Katie – Robinson, Alice J. : *Confronting the Challenges of Participatory Culture*. Media Education for the 21st Century. MIT Press, 2009.
- Károlyi Borbála – Fehérvári Anikó: Az alsó tagozatosok kortárskapcsolatai az offline és online térben. *Educatio*, 2021/1. 103–111.

²⁰ Szilveszter és mtsa, 2021.

²¹ Kende-Messing-Fejes, 2021.

- Kende Ágnes – Messing Vera – Fejes József Balázs: Hátrányos helyzetű tanuló digitális oktatása a koronavírus okozta iskolabezárások idején. *Iskolakultúra*, 2021/2. 76–97.
- Livingstone, Sonia – Leslie Haddon – Anke Goerzig: *Children, Risk and Safety on the Internet: Research and Policy Challenges in Comparative Perspective*. Bristol: Policy Press, 2012.
- Livingstone, Sonia – Julian Sefton-Green (eds.): *The Class – Living and Learning in the Digital Age*. New York: New York University Press, 2016.
- Livingstone, Sonia – Giovanna Mascheroni – Elisabeth Staksrud: European research on children’s internet use: assessing the past and anticipating the future. *New Media and Society*, 2018. vol. 20, no. 3, 1103–1122.
- Mikó Fruzsina – Nagy Beáta: Techviselkedés a családban a kamaszok szemszögéből. *Szociológiai Szemle*, 2021/2. 30–61.
- Osváth Andrea – Papp Z. Attila: *Digitális fordulat az oktatásban? A digitális távoktatás tapasztalatai, lehetséges következményei*. https://atti.uni-miskolc.hu/docs/SzellemesTudomany2020_2.pdf
- Proháczik Ágnes: A tantermi és az on-line oktatás (tanítás és tanulás) összehasonlító elemzése. *Opus et Educatio*, 2020/3. 208–219.
- Székely Levente: Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest: Kutatópont Kft. – Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., 2018. 41–76.
- Székely Levente – Aczél Petra: Magyar világ 2.0 – fiatalok és az újmédia. . In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest: Kutatópont Kft. – Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., 2018. 351–380.
- Szilveszter Áron – Kassai Réka – Takács Zsófia K. – Futó Judit (2021): Az otthoni tanulás sikerességét bejósoló tényezők a Covid-19 okozta vészhelyzet miatt kialakított digitális munkarendben eltérő szocioökonómiai helyzetű családok esetében. *Educatio*, 2021/1. 72–87.
- Tóth Péter: Fogyasztás: kultúra, média IKT, online lét, számítógépe játék. In: *Marhón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016*. Budapest: Excenter Kutatóközpont, 2016.

LENDÁK-KABÓK KAROLINA*

A társadalmi nemi szempontú különbségek a vajdasági kisebbségi érettségizők pályaválasztása során

Bevezető

A kisebbségi nyelveken történő általános és középiskolai szintű oktatás a Vajdaság sajátosságaihoz tartozik¹ (ideértve a tanulmány tárgyát képező magyar, szlovák és román nemzeti kisebbségek anyanyelvű oktatását is).² Az említett nemzeti kisebbségek sajátos helyzetben vannak: anyaországuk az Európai Unió (EU) területén található, míg ők Szerbiában élnek, amely nem tagja az EU-nak. A szerbiai oktatási rendszer lehetőséget biztosít a felsorolt nemzeti kisebbségeknek, hogy az alap- és középfokú oktatás anyanyelvükön folyjon.³ A középiskola után viszont a többségüknek döntenie kell, hogy tanulmányaikat a szerbiai felsőoktatási rendszerben (amelyben az oktatás leginkább szerb nyelvű – például az Újvidéki Egyetemen (ÚE) is), vagy a Szerbiából történő emigrációt követően az EU fent megjelölt tagországainak egyikében, anyanyelvükön kívánják-e folytatni.⁴ Amennyiben

---

* A szerző az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Szociális Munka Tanszékének munkatársa. E-mail: karolina.kabok@gmail.com

¹ A vajdasági általános és középiskolákban, a szerb tannyelvű oktatás mellett az oktatás még öt tanítási nyelven (magyar, szlovák, román, ruszin és horvát) valósul meg. Az ezeken a nyelveken megszervezett rendes oktatás mellett a tanulóknak lehetőségük van a magyar, a szlovák, a román, a ruszin és a horvát nyelv, valamint még hat nyelv (ukrán, bunyevác, roma, bolgár, macedón és cseh) tanulására, ami összesen tizenegy nyelv az *Anyanyelv/beszéd a nemzeti kultúra elemeivel* elnevezésű választott tantárgy keretében. Forrás: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/etext.php?ID_mat=1281 (Letöltés ideje: 2020. február 12.)

² A fenn említett három nemzeti kisebbséget választottuk a kutatás tárgyának, mivel mindhárom kisebbségnek Vajdaságban van lehetősége anyanyelvű oktatásra az iskoláskor előtti kortól a középiskola végéig. Emellett az anyanyelvük különbözik a többségi nyelvtől, tehát potenciálisan nyelvi nehézségekkel szembesülhetnek az egyetemi képzés kezdetekor Szerbiában.

³ Az Oktatás- és nevelési rendszer alapjairól szóló törvény („SZK Hivatalos Közlönye”, 88/2017 szám) szabályozza a szerbiai, illetve a Vajdaság Autonóm Tartományon belüli oktatási rendszert, amely lehetővé teszi a nemzeti kisebbségek számára az anyanyelvükön történő oktatást.

⁴ A fenn említett kisebbségek felsőoktatási tanulmányokat anyanyelvükön a Vajdaságban csak az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén,

a szerb nyelven történő felsőoktatást választják, a jó szerb nyelvtudás többnyire elengedhetetlen feltétel; enélkül nyelvi akadályba ütköznek, amely megnehezíti az oktatásban való részvételt és a vizsgázást.⁵ A kiszámíthatóbb jövőért és társadalmi presztízserért (például jobb lehetőségek a foglalkoztatás terén, magasabb fizetés) folytatott harcuk során, a kutatásban részt vevő, nemzeti kisebbséghez tartozó középiskolások kb. egyharmada szeretne emigrálni Szerbiából a külföldön (főleg Magyarországon, Romániában és Szlovákiában) való továbbtanulás céljából,⁶ ennek következtében a fenti tény egyben több évtizedes agyelszívást jelent.⁷

A tanulmányban a vajdasági magyar, szlovák és román érettségizők pályaválasztása során jelentkező társadalmi nemi szempontú különbségeket mutatjuk be. A célunk azon kisebbségi érettségiző középiskolások pályaválasztásának elemzése társadalmi nemi szempontból, akik a középiskolát anyanyelvükön végezték el a Vajdaságban. A tanulmány középpontjába két jelentős kutatási kérdés került: a tanulók hol szeretnék folytatni tanulmányaikat (K1), illetve, hogy mit fognak tanulni és miért (K2)? A második kérdés (K2) megválaszolásának folyamatában a hangsúly a tanulók azon válaszaira kerül, amelyek a társadalmi és humán tudományok választását, ezen belül pedig egyrészt a neveléstudományokat, másrészt pedig a természet, technológia, mérnöki és matematika tudományok, (angolul: Science, Technology, Engineering and Mathematics, a továbbiakban: STEM) területét érintik. Mindkét kérdés esetében a fent megnevezett nemzeti közösségek tanulóinak társadalmi nemi szempontú különbségei kerülnek a középpontba, különösen azon kérdés vonatkozásában, hogy a társadalmi nemi szempontú sztereotípiák milyen mértékben vannak hatással a kisebbségi közösségekhez tartozó tanulók továbbtanulási szándékaira.

---

a Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszéken, a Román Nyelv és Irodalom Tanszéken, illetve a szabadkai székhelyű Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karán, a magyar, szlovák és román nyelvű tanítóképző főiskolákon és a szabadkai székhelyű Műszaki Szakfőiskolán folytathatnak. Ezen kívül egyes magyarországi, Szerbiában nem akkreditált felsőoktatási tanulmányokat magyar nyelven Zentán és Szabadkán is végezhetnek.

⁵ Lendák-Kabók, Karolina – Lendák, Imre: Language barrier faced by Hungarian women students and teaching staff in the higher education system in Serbia. In: Filipović, Jelena.– Vučo, Julijana. (eds.): *Minority languages in education and language learning: Challenges and new perspectives*. Belgrade: Faculty of Philology. 2017. 281–295.

⁶ Takács Zoltán: *Felsőoktatási határ/helyzetek*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság, 2013.; Puja-Badesku, Marina: Dvojezičnost rumunske dece u Vojvodini. U: Vlahović, Plemenka – Bugarski, Ranko – Vasić, Vera. (ur.): *Višejezični svet Melanije Mikeš*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2009. 145–150.; Šimonji-Černak, Ruženka: *Psihološka analiza i efekti programa obrazovanja slovačke jezičke manjine u Srbiji, Mađarskoj i Rumuniji*. Doktorska disertacija, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, 2006.

⁷ Gábrity-Molnár Irén: Továbbképzési esélyek a kisebbségi létben – A vajdasági magyarok esélyegyenlőségének példáján. In: Káich Katalin. (szerk.): *Az esélyegyenlőség és a felzárkóztatás vetületei az oktatásban – Általános kérdések – (anya)nyelvi oktatás*. Újvidék: Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, 2009. 15–25.

A kisebbségi közösségek és az anyanyelvű oktatás

A kisebbségi közösségek esetében az anyanyelven történő oktatás kulcsfontosságú az identitás megőrzésének és a kultúra ápolásának szempontjából. Ez ugyanakkor kihat az etnikai, nyelvi dimenzióra is, hiszen e „képzelt közösségi jövő” az anyanyelv használatának biztosítását feltételezi.⁸ Ezért a nemzeti kisebbségek általában az anyanyelvi oktatás valamilyen intézményesülésére úgy tekintenek, mint a közösséget fenyegető nyelvi asszimiláció megakadályozásának vagy mérséklődésének eszközére.⁹ Az anyanyelven történő oktatás jobb tanulmányi eredménnyel is jár,¹⁰ ezt a PISA felmérések is bizonyítják, miszerint a gyerekek gyakran csak az anyanyelvükön szereznek behatóbb tudományos ismereteket.¹¹ Viszont a kisebbségi nyelven történő oktatás bizonyos kockázatokat is magával hordoz a kisebbségi tanulók származási országukban kiépített jövőjének vonatkozásában. Filipović és mások arra figyelmeztetnek, hogy az általános és középiskolában a teljesen anyanyelven történő oktatás megvalósulásának (csupán heti két órával többségi, azaz a szerb nyelv és irodalom órával) eredménye a több olyan kiegyensúlyozatlanul kétnyelvű generáció, amelynek ismérve a nagyon gyenge szerb nyelvtudás.¹² Nađ (Nagy) ezt a problémát más szemszögből világítja meg, kihangsúlyozván, hogy az észak-bácskai területeken (amelyeken a magyar kisebbség többen él) a fiatalok, az 1990-es jugoszláv háborúktól számítva a mai napig nem is szeretnék megtanulni az állam nyelvét,¹³ ezzel az állítással ellentétben Lendák-Kabók felhívja a figyelmet arra, hogy a szerb mint környezetnyelv tanítása, a kevés óraszám mellett, a nyelv tényleges elsajátítására alkalmatlan tananyaggal jár együtt.¹⁴ Hozzá kell még tenni, azt hogy az 1990-es évek jugoszláv polgárháborúi idején – amikor az etnicitás és a nyelv feszültséggel telített témának számított – szövegményei a mai napig érezhetők. A többségi nyelv gyenge tudásának következményeként nem tudják egyetemi szinten folytatni tanulmányaikat Szerbiában, és/vagy nem tudnak olyan megfelelő munkát találni, amely esetében ne lenne egyértelmű elvárás

⁸ Papp Z., Attila: Nyelvi-etnikai, nem bevándorló kisebbségi tanulók iskolai teljesítménye a PISA-felmérésekben. *Educatio*, 2015/2. 50–63.

⁹ Papp Z. 2015. 50–63.

¹⁰ Seid, Yared: Does learning in mother tongue matter? Evidence from a natural experiment in Ethiopia. *Economics of Education Review*, Volume 55, 2016. 21–38.

¹¹ Papp Z. Attila: Hidden Ethnic Inequalities. A possible global educational exploration using PISA. *Ethnicity*, 2014. 10. 4–40.

¹² Filipović, Jelena – Vučo, Julijana – Đurić, Ljiljana: Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia. *Current Issues in Language Planning*, 8(1), 2007. 222–242.

¹³ Nađ, Imre (Nagy Imre): Nekoliko obeležja migracije vojvodanske elite, *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 121. 2006. 448.

¹⁴ Lendák-Kabók, 2019.

a szerb nyelv ismerete.¹⁵ Vagy ha mégis a szerbiai felsőoktatást választják, először meg kell küzdeniük a nyelvi akadállyal, amely jelentős hátrányt jelent, mivel annak leküzdése időt, erőfeszítést és áldozatot követel.¹⁶ Nem meglepő tehát, hogy a GeneZYs kutatás eredményei kétharmados anyanyelven történő továbbtanulási igényt mutattak ki a vajdasági fiatalok körében.¹⁷ Az anyanyelven történő továbbtanulási szándék társadalmi nemi szempontból is érdekes, Papp Z. kihangsúlyozza, hogy minél magasabb az anya iskolai végzettsége, annál inkább szeretnének a gyerekek magyarul továbbtanulni; ezzel szemben az apa magasabb iskolai végzettsége ellentétesen érvényesül: a nem magyar nyelvű továbbtanulást erősíti.¹⁸

STEM tudományok és a társadalmi nem

A fiúk és lányok pályaválasztásának elemzésére irányuló tanulmányok általában a képességeket érintő társadalmi nemi szempontú különbségeket helyezték középpontba, és úgy tartják, hogy a fiúk jobb matematikai, térbeli-tájékozódási és nem verbális képességekkel rendelkeznek, a lányok pedig jobbak a szóbeli érvelés, illetve az írás terén.¹⁹ A 2015-ös PISA eredmények szerint, az OECD-országokban átlagosan 8 ponttal magasabb pontszámot szereztek a fiúk a lányokkal szemben matematikából.²⁰ Ehhez az eredményhez hozzájárul az a tény, hogy a lányokat és a fiúkat születésüktől fogva a társadalom különböző módon fejleszti a „fiús” és „lányos” játékokon keresztül.²¹ A férfiak vagy nők adott oktatási területen való túlzott képviselése megerősítheti a gyermekek véleményét arra vonatkozólag, hogy mi tekintendő tipikus „női” vagy „férfi” hivatásnak, amely a társadalmi nemi szempontú

¹⁵ Filipović et al., 2007.

¹⁶ Lendák-Kabók Karolina: Magyar egyetemi hallgatók Vajdaságban – az Újvidéki Egyetem tudományterületeinek helyzetképe a társadalmi nemek szempontjából. *Régió és kultúra*, 2014. 136–147.; Lendák-Kabók Karolina: Ethnic minority women in the Serbian academic community. *European Journal of Women's Studies*, 2020.

¹⁷ Papp Z., Attila: Oktatási részvétel és továbbtanulási szándékok a Kárpát-medencei magyar fiatalok körében. In: Papp Z. Attila (szerk.). *Változó kisebbség: Kárpát-medencei magyar fiatalok A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium-Tihanyi Alapítvány-MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, 2017.

¹⁸ Papp Z., 2017. 363.

¹⁹ van der Vleuten, Maaïke – Jaspers, Eva – Maas, Ineke – van der Lippe, Tanja: Boys' and girls' educational choices in secondary education: The role of gender ideology. *Educational Studies*, 42:2, 2016. 181.

²⁰ Ostorics, László – Szalay, Balázs – Szepesi, Ildikó – Vadász, Csaba: *PISA 2015. Összefoglaló jelentés*. Budapest: Oktatási Hivatal, 2016.

²¹ Carter, D. Bruce – Levy, Gary D: Cognitive aspects of early sex-role development: The influence of gender schemas on preschoolers' memories and preferences for sex-typed toys and activities. *Child development*, 1988. 782–792.

szerepek hagyományos formáját hivatott alátámasztani, és növeli a társadalmi nemi szempontú egyenlőtlenséget.²²

A kutatások azt igazolják, hogy a hagyományos társadalmi nemi szempontú különbségek által a fiúk kizárólag a magas jövedelmet hozó szakmákban gondolkodnak, míg ez a lányok esetében nincs így.²³ Ezt észlelhetjük a magasabb társadalmi tekintélyt élvező STEM területeknél is, hiszen ott sokkal kevesebb a nő, mint a férfi.²⁴ A nők alacsony arányát a STEM területeken Blickenstaff a szivárgó vezeték metaforájával magyarázza (angolul: „leaky pipeline”).²⁵ A metafora a karriert egy szűkítő vezetékként mutatja be, amiből a nők a férfiakhoz képest jóval nagyobb arányban „elszivárognak a karrier során”.²⁶ A STEM-ben még mindig a férfiak dominálnak, a társadalmi nem kihatással van a fenti területeken végzett kutatásokra,²⁷ és a tudomány vívmányai férfi ötleteken alapuló termékekké válnak. Alper kijelenti, hogy a STEM területén történő nemi előnyben részesítés kérdéséről a kutatók többsége azt állítja, hogy a kultúra, és nem a biológiai nem mutat rá a nők és a férfiak ellentétes irányultságaira.²⁸ Blagojević Hjuson kihangsúlyozza, hogy a volt Jugoszlávia térségében is a horizontális szegregáció dominál egyes tudományok feminizálása által, melynek következtében sokkal kevesebb nő jelenik meg más tudományokban (például a számítógéppel kapcsolatos tudományokban).²⁹ A nők STEM-ben való arányának növelése, a társadalmi nemi szempontú különbségtétel fejlődésének történelmi jellegű sikeres elemzése ellenére sem tartalmaz részletes javaslatokat a tartós egyenlőtlenség megoldására vonatkozóan,³⁰ így az azonosított probléma kapcsán még nem született megoldás, ám a kvótarendszer bevezetése a nők számára a STEM-ben az állam részéről egy lehetséges megoldásként szerepelhetne.³¹ Szerbiára vonatkozólag Bašaragin kiemeli, hogy „a tankönyvek fő

²² Geerdink, Gerda – Bergen, Theo – Dekkers, Hetty: Diversity in primary teacher education gender differences in student factors and curriculum perception. *Teachers and Teaching*, 17:5, 2011. 575–596.

²³ van der Vleuten et al., 2016. 192.

²⁴ Pető, Andrea: A nők a tudományban. *Magyar Tudomány*, 2018/4. 552.

²⁵ Blickenstaff, Jacob Clark: Women and science careers: leaky pipeline or gender filter? *Gender and Education*, Vol. 17, No. 4, 2005. 369–386.

²⁶ Paksi Veronika. Miért kevés a női hallgató a természet és műszaki tudományi képzésekben? Nemzetközi kitekintés a „szivárgó vezeték”-metaforára. *Replika*, 2014. 85-86. 5–130.

²⁷ Schiebinger, Londa: Science, Gender and Beyond: An International Perspective. In: Magerl, Gottfried – Neck, Reinhard – Spiel, Christiane (ed.): *Wissenschaft Und Gender*, Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2011. 9–32.

²⁸ Alper, 1993.

²⁹ Blagojević Hjuson, Marina: *Knowledge Production at the Semiperiphery*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2009. 111.

³⁰ Lehr, Jane: Athena Unbound: The Advancement of Women in Science and Technology (book review). *BioScience*, Vol. 51 No. 6, 2001. 504–509.

³¹ Kabók, József – Kis, Tibor – Csüllög, Mária – Lendák, Imre: Data Envelopment Analysis of Higher Education Competitiveness Indices in Europe. *Acta Polytechnica Hungarica*, 2013/3.

jellemzője a társadalmi nemi szempontú sztereotípiák és a szocializáció hagyományosan patriarchális³² a szerbiai általános iskolákban. A társadalom a kislányoknak és a kislányoknak születésüktől fogva eltérő üzeneteket közvetít képességeikről és a velük szemben felállított elvárásokról. Amikor a gyermekek megkezdik az iskoláztatásukat, a tanárok csak megerősítik ezeket az üzeneteket.³³ Az oktatás során elsajátítható társadalmi nemi szempontú sztereotípiák egyik fő üzenete, hogy a STEM tudományok a férfiak számára vannak fenntartva.³⁴

A szakirodalom áttekintése alapján a következő hipotéziseket állíthatjuk fel:

H1: A felsőoktatás választásának tekintetében társadalmi nemi szempontú különbségek állnak fenn.

H2: Az anyanyelven történő továbbtanulási szándékot jelentősen befolyásolja a szülők iskolai végzettsége, a külföldi továbbtanulási szándék pedig egyenes arányosságban áll az anya iskolai végzettségével, és fordított arányosságban az apa iskolai végzettségével.

H3: A felsőoktatási ország megválasztásának folyamatában a többségi (szerb) nyelv nem megfelelő ismerete a legjelentősebb befolyásoló tényező az érettségizők számára.

H4: Az érettségizők foglalkozási, azaz a tudományos területválasztásra a társadalmi nemi szempontú sztereotípiák nagy mértékben hatással vannak.

Módszer

Jelen tanulmányban a kutatási módszer a Singleton–Straits kérdőívén alapul,³⁵ amelyet olyan etnikai kisebbséghez tartozó középiskolások töltöttek ki, akik a középiskolát különféle településeken, azaz a Vajdaság Autonóm Tartomány területén lévő városokban és községekben végezték el anyanyelvükön.

185–201.

³² Bašaragin, Margareta: *Interakcija roda, jezika i kulture u formiranju identiteta učenica osmog razreda osnovne škole u procesu dvojezične nastave u Vojvodini*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, 2017. 183.

³³ Alper, Joe: The Pipeline Is Leaking Women All the Way Along, *Science, New Series*, Vol. 260, No. 5106, 1993. 409–411.

³⁴ Lendák-Kabók, Karolina: Studentkinje iz mađarske nacionalne zajednice u sistemu visokog obrazovanja u Srbiji: Rodna perspektiva. *Megatrend Revija*, 12 (1), 2015. 165.

³⁵ Singleton, Royce – Straits, Bruce: *Approaches to Social Research*. New York: Oxford University Press, 2005.

Minta

A mintacsoport kiválasztása a kvótaminta módszerének alkalmazása szerint történt.³⁶ A minta 2192 középiskolásból állt, akik az adatfelvétel időpontjában 17–19 évesek voltak, ebből 1119, tehát 51%-a lány és 1073, azaz 49%-a fiú. Etnikai hovatartozásuk alapján a csoport tagjai magyarok (89%: 1950 megkérdezett), szlovákok (7,7%: 168 megkérdezett) és románok (3,4%: 74 megkérdezett). Az adatközlők a középiskola utolsó osztályába jártak, amely kulcsfontosságú időszaknak minősíthető, hiszen ebben az időszakban hozzák meg döntésüket a jövőbeli hivatás, illetve a továbbtanulás vonatkozásában. A mintacsoport tagjai a Vajdaság nemzeti kisebbségek által jelentősen lakott településein, 16 városának, illetve községének (Ada, Antalfalva, Alibunár, Csóka, Magyarkanizsa, Nagybecskerek, Óbecse, Petróc, Szabadka, Temerin, Topolya, Törökkanizsa, Újvidék, Versec, Zenta, Zombor) 26 középiskolájába jártak. Az iskolák igazgatóinak jóváhagyása után részt vettem egy-egy órán, amelyeken a tanulók kitöltötték a kérdőívet. A magyar anyanyelvű tanulók magyarul töltötték ki a kérdőíveket, míg a szlovák és a román diákok szerbül. A kérdőív kitöltése nem igényelt magas szerb nyelvi kompetenciát, illetve a diákok szlovákul vagy románul beszélő tanára is jelen volt az órán, aki szükség esetén segíthetett a diákoknak a szerb nyelvű kérdőív kapcsán. Mindhárom típusú középiskola (hároméves és négyéves szakközépiskola, gimnázium) bevonásra került a kutatásban. A kutatás 2014 és 2015 április–májusában készült. A 2013/2014-es és a 2014/2015-ös tanévben a Vajdaságban összesen 3311 magyar, szlovák és román nemzetiségű érettségiző volt, a mintacsoport az összes érettségiző 66,20%-át tette ki.³⁷

Kérdőív

Jelen kutatás céljára egy 20 kérdést tartalmazó kérdőív készült, amely az alábbi témákat ölelte fel: (1) demográfiai adatok (nem, etnikai hovatartozás, iskola és osztály), (2) a megkérdezettek anyanyelve (magyar, szlovák vagy román), (3) a megkérdezettek többségi (szerb) nyelvtudása, (4) továbbtanulási szándékuk, (5) a felsőoktatási intézmény helyének megválasztása (Szerbia vagy Magyarország/Szlovákia/Románia), valamint (6) véleményük a nőkről a neveléstudományokban és a műszaki tudományokban. A kérdések többnyire zárt jellegűek voltak több választási lehetőséggel, kivéve a választott felsőoktatási intézmény megnevezését, amelyet a megkérdezettek írtak be. Az önálló értékelésen alapuló szerb nyelvtudás

³⁶ Biljan-August, Maja – Pivac, Snježana – Štambuk, Ana: *Statistička analiza u ekonomiji*. Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2009.

³⁷ A fenn említett adatok az érettségizők teljes számát illetően a Tartományi Oktatási, Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi – Nemzeti Közösségi Titkárságtól származnak, és a jelen dolgozat céljaira kerültek felhasználásra.

hétfokú Likert-skála segítségével került mérésre, az „egyáltalán nem” lehetőségtől az „anyanyelvi szinten” lehetőségig ($M=4.60$; $SD=1.52$), a szerb nyelvhasználat gyakorisága pedig ötfokú Likert-skála segítségével történt, a „ritkábban, mint hente” lehetőségtől a „naponta többször” lehetőségig ($M=3.20$; $SD=1.51$).

3.3 Az adatok elemzése

Az adatok elemzése a *Windows* számára készült SPSS 16-os verziójának segítségével történt. Mivel a változók többsége kategorikus, többnyire nominális adatként került besorolásra. A kutatás kérdéseinek megválaszolása, valamint a hipotézisek igazolása kereszt táblák elemzésével, Pearson-féle khi-négyzet próba segítségével történt. Az ordinális változók esetében, mint amilyenek a szerb nyelvtudás szintje és a szülők iskolai végzettsége, az egyes változók szerepe és jelentősége a továbbtanulás szempontjából regresszióanalízisek segítségével került megállapításra.

A kutatás eredményei

Jelen tanulmányban azokat az adatokat mutatjuk be, amelyek a felsőoktatási ország kiválasztására, az adott országválasztás okaira, a pályaválasztás és a nők STEM területeken és neveléstudományokban kapcsolatos társadalmi nemi szempontú sztereotípiákra vonatkoznak.

Szándékoznak-e továbbtanulni? Hol szeretnék folytatni a felsőfokú tanulmányokat?

Regresszióanalízis segítségével került feltárásra a szülők iskolai végzettségének, valamint a szerb nyelvtudás szintjének szerepe az anyaországi továbbtanulás tervezésében. A regresszióanalízis során az egész mintából kizártuk azt a 853 középiskolást, akik nem szándékoznak továbbtanulni, vagy nem tudják még, hogy tovább szeretnének-e tanulni, amennyiben igen, akkor hol; illetve mindkét országban (a szülőföldön és az anyaországban is) szerencsét próbál-e. Az így elemzett minta tehát 1339 főt számlált.

1. táblázat

Regressziós model, áttekintése

	F	df	p érték	R^2_{adj}
Melyik országban szeretnék folytatni a tanulmányait?	17,671	1339	.000	.015

Forrás: A szerző számításai

Az 1. táblázat alapján láthatjuk, hogy a modell jelentős ($p < .001$), azonban az analízis során alkalmazott független változók a variancia mindössze 1,5%-át képesek megmagyarázni.

2. táblázat.

A szerb nyelvtudás szintjének és a szülők iskolai végzettségének hatása a továbbtanulásra, illetve annak helyére

	Az anyaországban szeretne-e továbbtanulni?	
Független változók	β	p érték
Anya iskolai végzettsége	.104	.001
Apa iskolai végzettsége	.107	.001
Szerb nyelvtudás szintje	-.095	.000

Forrás: A szerző számításai

A 2. táblázat eredményei alapján megállapíthatjuk a modell független változóinak részleges hatását. Az anyaországi továbbtanulás szándékának esetében mindhárom befolyásoló tényező jelentősnek bizonyult. A szerb nyelvtudás szintje és az anyaországi továbbtanulás szándéka közt fordított arányosság figyelhető meg ($p < .001$), azaz minél hiányosabb a szerb nyelv ismerete, annál nagyobb valószínűséggel dönt a középiskolás az anyaországi továbbtanulás mellett. A szülők magasabb iskolai végzettsége pozitívan és jelentősen hat az anyaországi továbbtanulási szándékra, azaz minél magasabb a szülők iskolai végzettsége, annál valószínűbb, hogy a középiskolás külföldön, az anyanyelvén szándékozik majd folytatni a tanulmányait; az apa iskolai végzettsége pedig valamivel nagyobb hatással bír ($\beta = .001$).

A 3. táblázat eredményei választ adnak az első kutatási kérdésre (H1), azaz arra, hogy a megkérdezettek hol szeretnének továbbtanulni, illetve arra, hogy ezen kérdés tekintetében megfigyelhetők-e társadalmi nemi különbségek. A kereszttábla elemzésekor kizárásra került az a 464 középiskolás, aki nem tanul tovább, vagy még nem biztos abban, hogy tovább szeretne tanulni, így az ez esetben vizsgált minta 1728 főt számlált. Az volt a cél, hogy meghatározzuk a Vajdaság területén élő magyar, szlovák és román nemzeti kisebbséghez tartozó középiskolásoknak a szomszédos EU országba való „tanulmányi migrációjának” mértékét és ezek okait. A középiskolások a kérdőívben kiválaszthatták azon felsőoktatási intézmény helyét, ahol továbbtanulni kívánnak.

A Pearson-féle khi-négyzet próba eredménye jelentős társadalmi nemi különbségekre mutat rá a felsőoktatási célország választásának vonatkozásában (khi-négyzet(3)=9.18; $N=1728$; $p < .05$). A középiskolás lányok jelentősen határozottabban a felsőoktatási országválasztás tekintetében, ugyanis kevesebben választották a „még nem tudom” lehetőséget (12,2%), mint a bizonytalan középiskolás fiúk (16,2%). A lányok és a fiúk közel azonos számban terveznek Szerbiában továbbtanulni ($M= 39.6\%$), viszont, a fiúkhoz képest jelentősen több lány határozta

3. táblázat.

*Társadalmi nemi szempontú különbségek a felsőoktatási
országválasztás vonatkozásában*

	Lányok	%	Fiúk	%	Össz	%
Szerbia	375	40,4	309	38,6	684	39,6
Magyarország, Szlovákia, Románia	369	39,8	286	35,7	655	37,9
Szerbiában és az anyaországban is megpróbálok felvételizni, de az anyaországban szeretnék továbbtanulni, amennyiben si- keres felvételi vizsgát teszek.	70	7,6	76	9,5	146	8,5
Még nem tudom	113	12,2	130	16,2	243	14,0
Összesen	927	100,0	801	100,0	1728	100,0

Forrás: A szerző számításai

el magát az anyaországi továbbtanulás mellett (39%), míg több fiú (9,5%) szeretne felvételizni Szerbiában és az anyaországban is (9,5%).

Az 3. számú táblázat adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a megkérdezett végzős középiskolások közül 39,6% tervez Szerbiában maradni. A megkérdezettek 37,9%-a egyértelműen az anyaországban szeretne tanulni, de ha hozzáadjuk az azt követő sor százalékos eredményét (vagyis azt a választ, hogy mindkét országban felvételiznek majd, és ha az anyaországban sikerül a felvételi, akkor ott tanulnak tovább), akkor már a végzősök 46,4%-a tervez az anyaországban tanulni, vagyis többen fognak az anyaországban továbbtanulni, mint a származási országukban. Ez az eredmény megerősítette a korábbi kutatásokat, amelyek szerint az érettségizők mintegy 30%-a el szeretné hagyni a származási országot az anyaországban való továbbtanulás céljából.³⁸ Ezt az arányt egy 2002-ben végzett kutatás³⁹ is kimutatta a vajdasági magyarok körében, és érdemi elmozdulás nincs ilyen hosszabb időtávban sem. Viszont a 2015-ben végzett GeneZYs kutatásban már magasabb az arány, de az a felmérés pillanatában tanuló, azaz egész fiatal generációra vonatkozott.⁴⁰

A magyarországi, szlovákiai vagy romániai felsőoktatás választásának okai

Elemeztük a származási országot elhagyó motivációkat is a középiskolások körében. A keresztábra elemzésekor kizárásra került az az 1305 középiskolás, aki

³⁸ Takács, 2013.; Puja-Badesku, 2009.; Šimonji-Černak, 2006.

³⁹ Papp Z., Attila, Igényfelmérő kutatás a vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási hajlandóságáról, In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép – Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2003.

⁴⁰ Papp Z., 2017.

nem szándékozott továbbtanulni, nem volt biztos abban, hogy tovább szeretne tanulni, illetve tanulmányait Szerbiában kívánta folytatni, vagy mindkét helyen (az anyaországban és Szerbiában is) felvételizni akart. Az így elemzett minta összesen 887 főt számlált.

4. táblázat.

A magyarországi, szlovákiai vagy romániai felsőoktatás választásának okai

	Lány	%	Fiú	%	Össz	%
Nem megfelelő szerb nyelvtudás	77	16,1	70	17,1	147	16,6
Jobb az EU-s diploma	182	38,1	165	40,3	347	39,1
Az anyaországban kívánok dolgozni	63	13,1	47	11,5	110	12,4
Szerbiában nincs olyan szak, amelyre iratkoznék	37	7,7	24	5,9	61	6,9
Egyéb	119	24,9	103	25,2	222	25,0
Összesen	478	100,0	409	100,0	887	100,0

Forrás: A szerző számításai

A Pearson-féle ká- négyzet próba eredménye arra utal, hogy nincsenek jelentős társadalmi nemi szempontú különbségek a középiskolás lányok és fiúk válaszai között egyetlen anyaországi továbbtanulási ok tekintetében sem ($\chi^2(4)=2.06$; $N=887$; $p=.724$). A Szerbiából való emigráció és a más országban való továbbtanulás elsődleges célja a középiskolás lányok és fiúk esetében is az olyan EU-s egyetemi oklevél megszerzése, amely számukra jobb gazdasági pozíciót biztosít. Az EU-s diplomák után a második ok a többségi nyelv nem megfelelő ismerete, amely jelentős tényezőnek mutatkozott a regressziós analízis során (2. táblázat). Ez az érv összeköthető Filipovićék kutatási eredményeivel, amelyek szerint a mindössze heti két szerb mint környezetnyelv óra az iskolában nem elégséges a jó nyelvtudáshoz, ezért a dominánsan kisebbségek lakta területeken élő érettségizők jellemzően nagyon gyenge szinten beszélnek a szerb nyelvet. Az elvándorlás harmadik oka az anyaországban való munkavállalás, a negyedik pedig a szakirány hiánya, mely szerint Szerbiában a felsőoktatási intézmények nem kínálnak a fiatalok preferenciáival összhangban megfelelő képzést.

Tanító(nő)k kontra mérnökök

A tanulmány második részének célja, hogy választ adjon a második kutatási kérdésre (H2), illetve elemezze a középiskolások egyetemi választását, és véleményüket azokra a nőkre vonatkozólag, akik neveléstudományokban vagy műszaki tudományok területén kívánnak továbbtanulni. A kereszt táblázat elemzése során kizárásra került az a 924 középiskolás, aki nem kívánt továbbtanulni, nem volt biztos abban, hogy továbbtanul-e, és ha igen, akkor mit, így a vizsgált minta ebben

az esetben 1268 főt számlál. A középiskolások egyetemi és főiskolai választásaira vonatkozó adatokat az 5-ös számú táblázat tartalmazza:

5. táblázat.

Egyetem/főiskola megválasztása

	Lányok	%	Fiúk	%	Össz	%
STEM területek	164	22,8	319	57,3	473	37,3
Társadalom- és humántudományok	250	34,7	83	14,8	333	26,3
Egyéb	306	42,5	156	27,9	462	36,4
Összesen	720	100,0	558	100,0	1268	100,0

Forrás: A szerző számításai

A Pearson-féle khi-négyszet próba eredménye alapján megállapítottuk, hogy jelentős társadalmi nemi szempontú különbségek állnak fenn ($\chi^2(2)=164,29$; $N=1268$; $p<.001$) a kiválasztott egyetemek vonatkozásában. A középiskolás fiúk közül többen választottak STEM területet, míg a lányok gyakrabban a társadalomtudományok (34,7%) vagy egyéb tudományterületet (42,5%-uk, például pedagógia, orvostudomány, művészet, gazdaság). A műszaki tudományokra „férfias”, jól fizetett és magas társadalmi tekintélyt övező foglalkozásként tekintenek,⁴¹ míg a társadalom- és humántudományokat, különösen a tanári szakmát kisebb társadalmi tekintély övezi, és általában ezeket a nők töltik fel.

A tanári szakma csak nőknek való?

6. táblázat.

A társadalmi nem szempontú különbségek azon vélemény vonatkozásában, hogy miért választanak a nők pedagógiai tudományokat a STEM területek helyett

	Lány	%	Fiú	%	Össz	%
Biológiailag jobbak a tanárnők	111	12.1	194	22.4	305	17.1
„Női hivatás“	423	45.9	407	47.0	830	46.5
Gyermeknevelés és család	387	42.0	264	30.6	651	36.4
Összesen	921	100.0	865	100.0	1786	100

Forrás: A szerző számításai

A kereszt táblában elemzett minta 1728 főt számlált, ők azok a középiskolások, akik a továbbtanulást tervezik.

A Pearson-féle khi-négyszet próba eredményei statisztikailag jelentős társadalmi nemi szempontú különbségekre mutatnak rá ezen kérdés tekintetében ($\chi^2(2)=44.42$; $N=1786$; $p<.001$). A fiúk (47,0%) és a lányok (45,9%) egyaránt úgy vélekednek, hogy a tanári szakma „női hivatás”, azonban ennek okáról jelentősen más gondolnak.

⁴¹ Pető, 2018. 552.

Szerbiában az általános és középiskolai tanári pálya egyértelműen feminizálódott,⁴² azaz a tanulókat szinte csak tanítónők és tanárnők tanítják, amely tény a tudományos irodalom szerint a társadalmi nemi szempontú szerepek hagyományos formáját hivatott alátámasztani, és növeli a társadalmi nemi szempontú egyenlőtlenséget.⁴³ A középiskolás fiúk és lányok eltérő álláspontot képviselnek a fenti helyzet okait illetően. A fiúk többségének kifejezetten hagyományos és patriarchális véleménye van: úgy tartják, ez a hivatás biológiai szempontból női hivatás (22,4%); azaz a fiúk nem értékelik olyan szinten a mással való törődést és segítségnyújtást, mint a lányok. Másrészt a lányok azon a véleményen vannak, hogy azok, akik tanári hivatásban tevékenykednek, rövidebb ideig dolgoznak, hosszú nyári és téli szünettel rendelkeznek, ami azt eredményezi, hogy több időt tudnak szánni a gyermeknevelésre, és időt szánni a családra (42%).

STEM területeken lévő nőkről alkotott álláspontok

A kérdőív utolsó kérdéscsoportjának segítségével felmértük a tanulók véleményét a nők STEM területeken való jelenlétének jövőbeli növekedésével kapcsolatban. Az elemzett mintát az az 1977 középiskolás alkotta, akik biztosan tovább szeretnének tanulni, vagy a kérdőív kitöltésének pillanatában fontolgatták ezt a lehetőséget. A kérdések segítségével kimutatta, hogy a nők miatt kerülnek a műszaki tudományokban való továbbtanulást.

7. táblázat.

A társadalmi nemi szempontú különbségek azon vélemény vonatkozásában, hogy miért nem tanulnak a nők műszaki tudományokat

	Lányok	%	Fiúk	%	Összesen	%
„Férfias hivatások“	228	22,6	278	28,7	506	25,6
Nem érdekeltek	653	64,6	560	57,9	1213	61,3
Társadalmi elvárások	84	8,3	78	8,1	162	8,2
Családi nevelés	45	4,5	51	5,3	96	4,9
Összesen	1010	100,0	967	100,0	1977	100,0

Forrás: A szerző számításai

Statisztikailag jelentős különbségek figyelhetők meg ($\chi^2(3)=11.73$; $N=1977$; $p<.01$) a középiskolás fiúk és lányok válaszai között. Mind a lányok, mind a fiúk véleménye szerint a nők „nem érdekeltek” a STEM területekben, ám a lányok

⁴² Glas razlike – Grupa za promociju ženskih političkih prava, Autonomni ženski centar – Astra & Incest Trauma Centar – Žene u crnom.2007. Alternativni izveštaj komitetu CEDAW (CEDAW Shadow Report Serbia, 2007); <https://www.astra.rs/alternativni-izvestaj-za-komitet-za-eliminaciju-diskriminacije-zena-cedaw-2007/> (Letöltés ideje: 2020. február 4.)

⁴³ Geerdink et al., 2011.

esetében ez jóval kifejezettebb (64,6%), annak ellenére, hogy a STEM területeiről származó oklevél nagyobb társadalmi presztízst biztosítana számukra.⁴⁴ A fiúk pedig a lányokhoz viszonyítva magasabb arányban tekintik a műszaki tudományokat „férfi hivatásnak” (28,7%). A lányok és a fiúk hasonló arányban tartják befolyásoló tényezőnek a társadalmi elvárásokat (M= 8.2) és a családi nevelést (M= 4.9)

A két legsűrűbben adott válasz bemutatja a nemzeti kisebbségekből származó diákok fő álláspontját, miszerint a műszaki tudományok „férfiaknak valók”, és a nőknek nem is kell érdeklődést tanúsítaniuk irántuk. Ez a rendkívül hagyományos álláspont a STEM tudományok irányába alátámasztja a korábbi tudományos kutatások eredményeit, amelyek szerint a társadalom üzenetei hatással vannak a fiúkra és a lányokra, a tanárok pedig csak megerősítik ezeket a társadalmi jeleket az oktatás során.⁴⁵ A tanítás alatt elsajátítandó társadalmi nemi szempontú sztereotípiák szegregációhoz vezetnek a foglalkozások vonatkozásában, ezáltal a tanulmányok során a műszaki és informatikai tudományok a férfiak számára vannak fenntartva.⁴⁶

8. táblázat.

A társadalmi nemi szempontú különbségek a nők STEM területeken való elhelyezkedéséről alkotott vélemény vonatkozásában

	Lányok	%	Fiúk	%	Összesen	%
Más módszerek	562	51,65	333	32,74	895	42,60
Jobb esélyek a munkaerőpiacon	304	28,04	197	19,37	501	23,85
Semmi pozitív	143	13,19	390	38,35	533	25,37
Egyéb	49	4,52	81	7,96	130	6,19
Kombináció: jobb esélyek és más módszerek	26	2,39	16	1,57	42	2,00
Összesen	1084	100,00	1017	100,00	2101	100,00

Forrás: A szerző számításai

A kereszt táblában elemzett minta 2101 főt számlált. 91 középiskolás esetében hiányzik adat erre a kérdésre vonatkozóan, ők nem kívántak válaszolni erre a kérdésre; a hiányzó adatok véletlenszerűek, és egyetlen más változóval sem mutatnak összefüggést, így a kapott eredmények teljes értékűek.

A Pearson-féle khi-négyszet próba eredményei jelentős társadalmi nemi különbségekre utalnak annak kérdésében, hogy milyen pozitív hatása lenne nagyobb számú nő foglalkoztatásának a STEM területeken ($\chi^2(12)=221.71$; N= 2101; $p<.01$). A lányok többsége (51,65%) azon a véleményen van, hogy a nők más módszerekkel közelítenének meg bizonyos problémákat a STEM területein, amennyiben ezzel foglalkoznának, míg a fiúk legnagyobb része (38,35%) semmilyen pozitív

⁴⁴ Pető, 2018.

⁴⁵ Alper, 1993.

⁴⁶ Lendák-Kabók, 2015. 165.

oldalát nem látja annak, hogy a nők nagyobb számban helyezkedjenek el a STEM területein; a lányoknak viszont mindössze 13,19%-a választotta ezt a lehetőséget. A lányok tudatában vannak annak, hogy az ezen a területen való elhelyezkedés kedvezőbb munkalehetőségeket biztosítana nekik (28,04%), a fiúk azonban ezzel ellentétesen vélekednek erről (19,37%). Azaz függetlenül attól, hogy a STEM területek „férfi szakmának” számítanak, a lányok látják a lehetőségeiket, hogy könnyebben találnának munkát és magasabb bérért dolgoznának. Azonban ezen terület társadalmi megítélése miatt többségük mégsem választja magának ezt a szakmát.

Következtetés

A kutatás elején hipotéziseket állítottunk fel a kisebbségi érettségizők továbbtanulási országválasztásának társadalmi nemi szempontú vonatkozásában. Az első hipotézis (H1) csak részben nyert igazolást. A lányok és a fiúk közel egyforma százalékban választják az anyaországban és a származási országban való továbbtanulást, azonban több fiú tervezi a felvételi vizsgázást mindkét országban, valamint többen vannak azok a lányok, akik csak az anyaországban készülnek felvételizni. A kutatás eredményei rámutattak arra, hogy a lányok határozottabbak, mint a fiúk a felsőoktatási ország kiválasztásának vonatkozásában. Ez a következtetés az adott válaszok alapján történt, mivel kisebb azon középiskolás lányok száma, akik a „még nem tudom” lehetőséget választották, vagy egyáltalán nem válaszoltak, mint a bizonytalan középiskolás fiúk száma.

A második hipotézis (H2) is csak részben nyert bizonyítást, ugyanis a szülők magasabb iskolai végzettsége (mind az anya, mind az apa esetében) mindkét esetben jelentős befolyásoló tényező a szülőföldi vagy az anyaországi továbbtanulás választásakor, azonban mindkettő a középiskolások azon szándékát valószínűsíti, hogy az anyaországban folytassák a felsőoktatási tanulmányaikat. Ami a társadalmi nemi szempontot illeti, az apa magasabb iskolai végzettsége befolyásolóbb, mint az anyáé.

A harmadik hipotézis (H3) nem nyert bizonyítást, hiszen a szerb nyelv nem megfelelő ismerete jelentős hatású, azonban nem a legjelentősebb befolyásoló tényező. A tanulók külföldön történő továbbtanulásának első oka az EU által elismert oklevél megszerzése, és csak a második ok a többségi nyelv nem megfelelő ismerete. Mindkét ok a felzárkóztatással és a társadalmi helyzetük előbbvitelével áll összeköttetésben: abban az esetben, ha a diplomázás után az EU-ban maradnak, magasabb béreket biztosíthatnak maguknak, és jobb társadalmi helyzetet is élvezhetnek, a többségi nyelv hiányos tudása pedig alárendelt helyzetbe hozhatja őket a szerbiai felsőoktatási rendszerben és később a munkaerőpiacon is. Ez újdonság a korábbi kutatásokhoz képest, amelyek a Vajdaság területén élő kisebbségi

közösségeknél tapasztalható agyelszívásról szóltak, és amelyek okként mindig a nem megfelelő nyelvtudást jelölték meg.⁴⁷

A kutatás eredményei rámutatnak arra is, hogy a negyedik hipotézis (H4) teljes mértékben bebizonyosodott, azaz a megnevezett nemzeti közösségből származó fiúk igencsak hagyományos és főként patriarchális szemléletük van a STEM területeken való női jelenlét növeléséről. A kisebbségi közösségekből származó továbbtanulni kívánó középiskolás fiúk többsége a STEM területéről választ hivatást, míg a lányok többsége a humán- és társadalomtudományokból. A kutatás tárgyát képezték a nők STEM területeken történő nagyobb jelenlétével kapcsolatos pozitív hatásokról alkotott tanulói vélemények is. A fiúk általában azt válaszolták, hogy ebből nem származna semmilyen előny, míg a lányok szerint a nők új tudományos módszereket fejlesztenénk ki, és nagyobb esélyük lenne a munkaerőpiacon. Annak ellenére, hogy a lányok tisztában vannak azzal a ténnyel, hogy a STEM valamely területén folytatott tanulmányok befejezése után magasabb esélyük lenne a munkaerőpiacon és az magasabb bérezéssel is járna, továbbra sem érdekeltek karrierépítésben ezen a területeken.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alper, Joe: The Pipeline Is Leaking Women All the Way Along, *Science, New Series*, Vol. 260, No. 5106, 1993. 409–411.
- Başaragin, Margareta: *Interakcija roda, jezika i kulture u formiranju identiteta učenicica osmog razreda osnovne škole u procesu dvojezične nastave u Vojvodini*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, 2017.
- Biljan-August, Maja – Pivac, Snježana – Štambuk, Ana: *Statistička analiza u ekonomiji*. Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2009.
- Blagojević Hjuson, Marina: *Knowledge Production at the Semiperiphery*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2009.
- Blickenstaff, Jacob Clark: Women and science careers: leaky pipeline or gender filter? *Gender and Education*, Vol. 17, No. 4, 2005. 369–386.
- Carter, D. Bruce – Levy, Gary D: Cognitive aspects of early sex-role development: The influence of gender schemas on preschoolers' memories and preferences for sex-typed toys and activities. *Child development*, 1988. 782–792.
- Filipović, Jelena – Vučo, Julijana – Đurić, Ljiljana: Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia. *Current Issues in Language Planning*, 8(1), 2007. 222–242.
- Gábrity-Molnár Irén: Továbbképzési esélyek a kisebbségi létben – A vajdasági magyarok esélyegyenlőségének példáján. In: Káich Katalin. (szerk.):

⁴⁷ Takács, 2013.

- Az esélyegyenlőség és a felzárkóztatás vetületei az oktatásban – Általános kérdések – (anya)nyelvi oktatás.* Újvidék: Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, 2009. 15–25.
- Geerdink, Gerda – Bergen, Theo – Dekkers, Hetty: Diversity in primary teacher education gender differences in student factors and curriculum perception. *Teachers and Teaching*, 17:5, 2011. 575–596.
- Kabók József – Kis Tibor – Csüllög Mária – Lendák Imre: Data Envelopment Analysis of Higher Education Competitiveness Indices in Europe. *Acta Polytechnica Hungarica*, 2013/3. 185–201.
- Lehr, Jane: Athena Unbound: The Advancement of Women in Science and Technology (book review). *BioScience*, Vol. 51 No. 6, 2001. 504–509.
- Lendák-Kabók Karolina: Magyar egyetemi hallgatónők Vajdaságban – az Újvidéki Egyetem tudományterületeinek helyzetképe a társadalmi nemek szempontjából. *Régió és kultúra*, 2014. 136–147.
- Lendák-Kabók Karolina: Studentkinje iz mađarske nacionalne zajednice u sistemu visokog obrazovanja u Srbiji: Rodna perspektiva. *Megatrend Revija*, 12 (1), 2015. 165.
- Lendák-Kabók Karolina – Lendák, Imre: Language barrier faced by Hungarian women students and teaching staff in the higher education system in Serbia. In: Filipović, Jelena.– Vučo, Julijana. (eds.): *Minority languages in education and language learning: Challenges and new perspectives*. Belgrade: Faculty of Philology. 2017. 281–295.
- Lendák-Kabók Karolina: Ethnic minority women in the Serbian academic community. *European Journal of Women's Studies*, 2020.
- Nád, Imre (Nagy Imre): Nekoliko obeležja migracije vojvođanske elite, *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 121. 2006. 448.
- Ostorics László – Szalay Balázs – Szepesi Ildikó – Vadász, Csaba: *PISA 2015. Összefoglaló jelentés*. Budapest: Oktatási Hivatal, 2016.
- Paksi Veronika. Miért kevés a nő hallgató a természet és műszaki tudományi képzésekben? Nemzetközi kitekintés a „szivárgó vezeték”-metaforára. *Replika*, 2014. 85-86. 5–130.
- Papp Z., Attila: Igényfelmérő kutatás a vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási hajlandóságáról, In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép – Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2003.
- Papp Z. Attila: Hidden Ethnic Inequalities. A possible global educational exploration using PISA. *Ethnicity*, 2014. 10. 4–40.
- Papp Z. Attila: Nyelvi-etnikai, nem bevándorló kisebbségi tanulók iskolai teljesítménye a PISA-felmérésekben. *Educatio*, 2015/2. 50–63.
- Papp Z. Attila: Oktatási részvétel és továbbtanulási szándékok a Kárpát-medencei magyar fiatalok körében. In: Papp Z. Attila (szerk.). *Változó kisebbség:*

- Kárpát-medencei magyar fiatalok A GeneZYs 2015 kutatás eredményei.* Mathias Corvinus Collegium-Tihanyi Alapítvány-MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, 2017.
- Pető Andrea: A nők a tudományban. *Magyar Tudomány*, 2018/4. 552.
- Puja-Badesku, Marina: Dvojezičnost rumunske dece u Vojvodini. U: Vlahović, Plemenka – Bugarski, Ranko – Vasić, Vera. (ur.): *Višejezični svet Melanije Mikeš*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2009. 145–150.
- Schiebinger, Londa: Science, Gender and Beyond: An International Perspective. In: Magerl, Gottfried – Neck, Reinhard – Spiel, Christiane (ed.): *Wissenschaft Und Gender*, Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2011. 9–32.
- Seid, Yared: Does learning in mother tongue matter? Evidence from a natural experiment in Ethiopia. *Economics of Education Review*, Volume 55, 2016. 21–38.
- Šimonji-Černak, Ruženka: *Psihološka analiza i efekti programa obrazovanja slovačke jezičke manjine u Srbiji, Mađarskoj i Rumuniji*. Doktorska disertacija, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, 2006.
- Singleton, Royce – Straits, Bruce: *Approaches to Social Research*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Takács Zoltán: *Felsőoktatási határ/helyzetek*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság, 2013.;
- van der Vleuten, Maaïke – Jaspers, Eva – Maas, Ineke – van der Lippe, Tanja: Boys' and girls' educational choices in secondary education: The role of gender ideology. *Educational Studies*, 42:2, 2016. 181.

INTERNETES FORRÁSOK

- Glas razlike – Grupa za promociju ženskih političkih prava, Autonomni ženski centar – Astra & Incest Trauma Centar – Žene u crnom. (2007). Alternativni izveštaj komitetu CEDAW (CEDAW Shadow Report Serbia, 2007); <https://www.astra.rs/alternativni-izvestaj-za-komitet-za-eliminaciju-diskriminacije-zena-cedaw-2007/> (Letöltés ideje: 2020. február 4.)

SÜTŐ ZSUZSANNA*

A lemorzsolódás és a perzisztencia hatástényezői Közép-Európa kisebbségi magyar felsőoktatási intézményeiben

Bevezetés, problémafelvetés

A Kárpát-medence kisebbségi magyar felsőoktatása sajátos módon fejlődött. Az 1990-es évek alulról jövő, közösségi kezdeményezés révén kialakuló „új felsőoktatási korszak” ígérétét hordozó nemzetállami intézményalapítási folyamatok ugyanis egybeestek az európai felsőoktatási térben lezajló változásokkal. Az ezzel járó oktatás- és gazdaságpolitikai elképzelések a kisebbségi magyar felsőoktatásra is hatottak.¹ Az intézmények nemzeti jellege, a nemzetépítésben játszott szerepe természetesen megmaradt. Funkciói és céljai között továbbra is kiemelt helyen szerepel a közösségek szervezése, értelmiségi utánpótlása és elit rétegeinek kinevelése, a megfelelő szakképzettségű szakemberek biztosítása a magyar közösségek gazdasági és társadalmi pozíciójának megerősödése érdekében. Ugyanakkor a felsőoktatás intézményi feltételeiben és képzési formáiban, továbbá a hallgatói létszámban, de a szelektációs mechanizmusokban, a hallgatói motivációkban, az egyetemi dolgozók rekrutációjában vagy a hallgatói szolgáltatásokban változás következett be.² Az elérhető anyanyelvi felsőoktatási képzési kínálat még ma sem teljes (hiányoznak a többnyire magas presztízsű képzési területek, például az orvosi és a jogi képzés, de elvétve találunk műszaki és közgazdaságtudományi képzést is), de a bővülése lehetővé tette a hallgatók létszámának emelkedését és heterogenitását. A 2010-es években régiós átlagban a határon túli működő magyar tannyelvű intézmények, intézményi egységek hallgatóinak bő háromnegyede

* A szerző a TK Kisebbségkutató Intézet tudományos segédmunkatársa.
E-mail: Suto.Zsuzsanna@tk.hu

¹ Kozma Tamás: Kisebbségi intézmények a Bologna folyamatban. In: Kozma Tamás – Pataki Gyöngyvér (szerk.): *Kisebbségi felsőoktatás és a Bologna-folyamat*. Debrecen: Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ, 2011. 45–74.

² Hrubos Ildikó: Expanzió – határok nélkül. *Educatio*, 2014/2. 205–215.; Takács Zoltán: *Felsőoktatási határhelyzetek*. Szabadka: Magyarágkutató Tudományos Társaság, 2013.

első generációs értelmiségi.³ A szakirodalom a nem tradicionális hallgatók közé sorolja ezeket a diákokat, megjelenésük a felsőoktatásban új helyzet elé állította az intézményeket, ugyanis ezen hallgatók társas és intellektuális környezete távol esik az intézményektől, a klasszikus középosztálybeli és akadémiai kultúrával való azonosulás számukra akadályokba ütközik. Emiatt nagyobb eséllyel érik őket kudarcos élmények, ami a lemorzsolódás felé terelheti őket.⁴ Ez az intézményekre és a közösségi felelősségvállalásra még nagyobb terhet ró, ugyanis a diákok köré egyfajta intézményi védőháló kiépítése is feladatukká válik. Tágabb kontextusban értelmezve, a kisebbségi közösségek jövőbeli társadalomszerkezeti és mobilitási jellemzői ennek a folyamatnak a sikerén vagy kudarcán is múlnak. Emiatt érdemel kutatói figyelmet a lemorzsolódás jelenségének és speciális, kisebbségi aspektusainak vizsgálata, lehetséges területeinek, okainak és összefüggésrendszereinek komplex feltárása. Jelen tanulmány célja, hogy azonosítsa a lemorzsolódás kockázatának kitett és a tanulmányaikban kitartó kisebbségi hallgatókat, definiálja a lemorzsolódás egyéni és intézményi rizikófaktorait, illetve ezzel párhuzamosan határozza meg a védő tényezőket. Célunk, hogy az egyéni és az intézményi tényezőket együtt vizsgáljuk, vagyis azonosítsuk a hallgatói attitűd- és tevékenységstruktúra és az intézményi környezet kölcsönhatását is.

A lemorzsolódás problematikája, megközelítési lehetőségei

Az utóbbi években egyre nagyobb nemzetközi és hazai figyelem összpontosul a felsőoktatási teljesítmény értékelésére. Kutatások sora foglalkozik a jelenség mérésével, a fogalmak pontosításával és a lehetséges indikátorok meghatározásával és tesztelésével. A nemzetközi kutatások sokszor negatív irányból közelítenek, és leggyakrabban a sikertelenség, a kudarc, a bukás, a lemorzsolódás okainak feltárását és magyarázatát célozzák meg, ugyanis a jelenségek egyre nagyobb problémát jelentenek még a fejlett, nyugati társadalmak oktatási rendszereiben is. Igen gyakoriak azok az esetek, amikor a hallgatók a képzési követelmények teljesítése nélkül hagyják el az intézményt.⁵ A hallgatói lemorzsolódás egy olyan probléma, amelyben a felsőoktatás minden szereplője több szinten érintett. A határon túli kisebbségi

³ Pusztai Gabriella – Márkus Zsuzsanna: Paradox of assimilation among indigenous higher education students in four central European countries. *Diaspora, Indigenous and minority education*, 13(4), 2019. 1-16.

⁴ Pusztai Gabriella: *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig – Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. Budapest: UMK., 2011.; Altbach, Philip. G.: Introduction. In: Ludeman, Roger. B. – Osfield, Kenneth. J. (eds.): *Student Affairs and Services in Higher Education: Global Foundation Issues and Best Practices*. UNESCO, International Association of Student Affairs and Services (IASAS), 2009. 13–19.

⁵ OECD: Education at glance, 2018 https://read.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2019_f8d7880d-en#page1 (Utolsó letöltés: 2019. november 18.)

magyar nyelvű felsőoktatás ilyen típusú értékelése hiányzik a kutatási repertoárból. Az eddigi elemzésekben elsősorban a kisebbségi felsőoktatás kialakulásáról, fejlődéséről, az intézményhálózat és a képzési kínálat bővüléséről és diverzitásáról olvashatunk történeti, pedagógiai, oktatásszociológiai és oktatáspolitikai munkákat. A Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központja által az utóbbi években a közép-európai régió határ menti térségében végzett kutatásai kezdtek el foglalkozni a régió felsőoktatási hallgatóinak eredményességmérésével, köztük a kisebbségiekével.⁶ Ezen kutatások egyik legfontosabb megállapítása, hogy a régió felsőoktatási hallgatóinak sajátos társadalmi és multikulturális kompozíciója miatt a nemzetközi kutatásokban használt univerzális eredményességindikátorok nem adaptálhatók kritika nélkül. Kiderült például, hogy a kisebbségi hallgatók eredményességi mutatójában a diákok vallási, felekezeti hovatartozásának is döntő jelentősége van.⁷ A kisebbségi felsőoktatási eredményességvizsgálatok koncepcióinak kidolgozásakor is indokolt a lemorzsolódás kérdéskörét mérlegelni, tudjuk ugyanis, hogy itt a kisebbségiek oktatási részvétele és iskolázottsági szintje jóval alacsonyabb, mint a többségiek esetében. A diplomával rendelkező kisebbségi magyarok mindegyik országban alulreprezentáltak a többségi társadalomhoz és saját népességbeli arányukhoz viszonyítva⁸, miközben statisztikailag kimutatható a magyar népesség jelentős ütemű fogyása is.⁹ Ennek azonban hosszú távú társadalmi,

⁶ Pusztai Gabriella – Ceglédi Tímea (szerk.): *Professional Calling in Higher Education. Challenges of Teacher Education in the Carpathian Basin*. Felsőoktatás & Társadalom 3. Nagyvárad – Budapest: Partium Könyvkiadó, Personal Problems Solution – Új mandátum Könyvkiadó, 2015.

⁷ Márkus Zsuzsanna: A kisebbségi hallgatók tanulmányi elkötelezettsége. In: Pusztai Gabriella – Kovács Klára (szerk.): *Ki eredményes a felsőoktatásban?* Nagyvárad: Románia: Partium Press, 2015a. 172–182.

⁸ Ez annak az ismeretében figyelemre méltó, hogy 1920 előtt az akkori Osztrák-Magyar Monarchiában a magyar nemzetiségűek iskolázottsági mutatói jóval magasabbak voltak az ország román, szlovák, ukrán és szerb etnikumhoz tartozó lakosaiétól. L. Hanák Péter: Magyarország társadalmi a századforduló idején. In: Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története, 1890–1908*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1983. 128–145.

1920 és 1990 között a kisebbségben élő magyarok anyanyelvű oktatása folyamatosan zsugorodott a nemzetállamok kisebbséghez tartozók esélyegyenlőségét nem támogató, és a nemzeti közösségek felszámolásában érdekelt oktatáspolitikája miatt. L. Csata Zsombor: Az iskolázottsági esélyek társadalmi meghatározottsága az erdélyi magyar fiatalok körében. *Erdélyi társadalom*, 2004/1. 99–132.; Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Ungvár: Kárpátaljai Polo Print, 2005.; Kozma, Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Budapest: Új Mandátum, 2005.

⁹ Ferenc Viktória: *Magyar nyelvű kisebbségi felsőoktatás a Kárpát-medencében: nyelvi és nyelvpolitikai kihívások*. PhD-értekezés, 2012.; Gyurgyik László: A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai. In: Tóth K. (szerk.): *Hatékony érdekérvényesítést – A Szlovákiai Magyarok Kerekasztala előadásai és dokumentumai*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009.; Kiss Tamás: Demográfiai körkép – A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012/1. 24–48.

gazdasági, kulturális, sőt egzisztenciális következménye is van a közösségek életében. A közösségek számára komoly problémát jelent, ha a fiatalok diplomaszerezés nélkül hagyják ott a felsőoktatást. Ebből adódóan a kisebbségi magyar (felső)oktatás minden szereplőjének alapvető érdeke a közösség iskolázottsági mutatóinak javítása, amit egyrészt a felsőoktatási hallgatók számának folyamatos emelése és a képzésben már bent lévők sikeres diplomaszerezése garantál. A szóban forgó intézmények pontos lemorzsolódási arányait nem ismerjük, viszont a 2016-os Magyar Ifjúság Kutatás eredményei alapján tudjuk, hogy a régióban a 19–29 éves fiatalok körében 10% körüli a tanulmányaikat félbehagyók aránya (Kárpátalján 7,8%; a Vajdaságban 9,9%, Erdélyben és a Partiumban 15,8%; a Felvidéken pedig 7,8%).

A jelenség teoretikus megközelítési lehetőségei elsőként az 1970-es években Tinto interakciós modellje és kortársai kapcsán merültek fel a szakirodalomban.¹⁰ Tinto az egyén és a felsőoktatási intézmény közötti interakciókból indul ki, s a hallgató sikeres pályafutását az intézménybe való integráltság mértékével hozza összefüggésbe.¹¹ Elmélete azt állítja, hogy a hallgató sikertelenségében az elégtelen intézményi szocializációs folyamatok is felelősek. Vagyis a hallgató eredményességében döntő szerepet játszik az intézményen belül kialakított szövevényes kapcsolati háló, az intézményen belüli akadémiai és szociális interakciók multiplicitása és mennyisége. A hallgató minél inkább részese lesz a felsőoktatási intézmény életének (részt vesz egyetemi programokon, bekapcsolódik extrakurrikulási tevékenységekbe stb.), és minél hatékonyabban bevonódik a campus közösségébe (minél több baráti kapcsolatot alakít ki), annál magasabb lesz a sikeres diplomaszerezés esélye, ezzel párhuzamosan pedig annál kisebb lesz a lemorzsolódás valószínűsége. Ugyanakkor a hallgató szocioökonómiai háttérének is döntő jelentőséget tulajdonít a sikeres intézményi szocializációs folyamatokban. Úgy véli, hogy az alacsonyabb társadalmi státusú hallgatók akadályokba ütköznek, ugyanis tőlük viszonylag távol áll az intézményben uralkodó akadémiai norma- és értékrendszer, így jóval nehezebben internalizálják azokat, mint az előnyösebb helyzetű társaik.

Astin eredményei megerősítik Tinto modelljét.¹² Astin lemorzsolódásvizsgálatainak eredményei is azt hangsúlyozzák, hogy a hallgató akkor sikeres

¹⁰ Tinto, Vincent: Dropout from Higher Education. *A Theoretical Synthesis of Recent Research*, 45(1). 1975. 89–125.; Bean, John. P.: Dropouts and turnover. The synthesis and test of a causal model of student attrition. *Research in Higher Education*, 12 (2), 1980. 155–187.; Bean, John. P.: Interaction Effects Based on Class Level in an Exploratory Model of College Student Dropout Syndrome. *American Educational Research Journal*, 22 (1), 1985. 35–64.; Pascarella, Ernest. T. – Terenzini, Patrick. T.: Predicting Freshman Persistence and Voluntary Dropout Decisions from a Theoretical Model. *Journal of Higher Education*, 51(1), 1980. 60–75

¹¹ Tinto, 1975.

¹² Astin, Alexander. W.: *What Matters in College: Four Critical Years Revisited*. San Francisco: Jossey-Bass, 1993a.; Astin, Alexander. W.: *Four critical years revisited*. San Francisco: Jossey-Bass, 1993b.

a pályafutásában, ha minél hatékonyabban képes azonosulni az intézménye értékrendi, izlésbeli és világnézeti normarendszerével.

Az 1980-as években a lemorzsolódáskonceptiók közül Bean megközelítése emelkedik ki.¹³ Bean egy olyan lemorzsolódásmodellt dolgozott ki, amelyben – Tinto és Astin nyomán – a társadalmi státusnál nagyobb jelentőséget tulajdonít azoknak a tényezőknek, amelyek a támogatásról és a bátorításról szólnak. Vagyis az egyén társadalmi pozíciója (tágra értelmezve Bean ide sorolja a szülői támogatást, a családi kötelezettségeket, az interkulturális kapcsolatokat is a klasszikus mutatók mellett), a felsőoktatás szervezeti tényezői (az intézmény szervezeti kultúrájának elemei, például adminisztrációs gyakorlatok, támogatási formák, ösztöndíjazás, tájékoztatási programok), illetve a tanulási folyamattal összefüggő, akadémiai faktorok (pályaorientáció, készségfejlesztés, az egyetem infrastruktúrája, jogbiztonság, integrációs törekvések, kari példaképek stb.) a meghatározók. Ugyanakkor Bean nagy szerepet tulajdonít egyéb szociális (a kapcsolati hálóknak stb.) és pszichológiai tényezőknek, mint például az önfejlesztés képességének, az én-hatékonyágnak, az önbizalomnak, önellenőrzésnek, a stressznek, a motiváltságnak és a kitartás mértékének.¹⁴

A 90-es évek teoretikus modelljei Tintóra reflektáltak és az elméleti állításokat tesztelték. Brawer olyan rizikófaktorokat nevez meg, melyek korrelálnak a lemorzsolódás mértékével.¹⁵ Ilyen például a tanulás melletti munkavégzés, a család kevésbé előnyös társadalmi státusa, de az etnikai kisebbségi státusz is. Horn (1998) vizsgálatai azt is kiderítették, hogy ezek a rizikófaktorok fokozottan jelentkeznek azoknál a hallgatóknál, akik számára idegen az akadémiai kultúra, nem illeszkedtek be a campus közösségébe, nem vesznek részt a különféle egyetemi rendezvényeken és első generációs értelmiségiek. Megállapításai szerint ezeknek a kockázati tényezőknek a negatív hatását a minél több intézményi kontextuális faktor érvényesülésével lehet minimalizálni.¹⁶

Az OECD egy 2012-es elemzése hat rizikótényezőt nevez meg, amelyek növelik a lemorzsolódás kockázatát.¹⁷ Ezeket a jéghegyhasonlattal modellezi, ugyanis

¹³ Bean, John. P.: Interaction Effects Based on Class Level in an Exploratory Model of College Student Dropout Syndrome. *American Educational Research Journal*, 22 (1), 1985. 35–64.

¹⁴ Molnár Balázs: A felsőoktatásban tapasztalható lemorzsolódás lehetséges okai. In: Buda András – Kiss Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és a felsőoktatás alakváltozásai. A VII. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásainak szerkesztett változata*. Debrecen: Kiss Árpád Archivum Könyvsorozat, 2012. 350-357.

¹⁵ Brawer, Florence. B.: Retention-attrition in the nineties. ERIC Clearinghouse for Community Colleges. *ERIC Document Reproduction*, 1996. No. ED 393510. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED393510.pdf>. (Utolsó letöltés: 2019. november 18.)

¹⁶ Horn, Laura. J.: *Stopouts or Stayouts. Undergraduates Who Leave College in Their First Year*. Washington DC: US Department of Education, 1998.

¹⁷ OECD: *Equity and Quality in Education: Supporting Disadvantaged Students and Schools*, 2012.

egy részük jól látható, míg mások csak közvetve jelentkeznek. Elsőként a tanulmányi teljesítményt említi meg, ami a legszorosabb kapcsolatban áll a lemorzsolódással. Ha a hallgató megreked tanulmányaiban, a sikeres diplomaszerezés esélye radikálisan lecsökken. Sok esetben ez már a középiskolai tanulási teljesítményben is megjelenik. Ezt nevezik a jégyhegy csúcsának. A hallgatói magatartást is ide sorolják, ami elsősorban a hallgató értékrendjét, attitűdjét és deviáns viselkedésformáit jelenti. Ezek szintén jól beazonosíthatók. A jelentés kiemeli, hogy a családi háttér, a családi támogatás hiánya is fokozhatja a lemorzsolódás esélyét. Az intézményi struktúra, az intézményi erőforrások jelenősége is számottevő, ide az intézményi kultúra, a társas interakciók mennyisége, a pedagógiai gyakorlat és minden más intézményi jellemző tartozik. Az oktatáspolitikai tényező, ami bizonyos beavatkozási lehetőséggel élhet a folyamat visszaszorítására. A munkaerőpiaci vonzás szintén rizikótényező, amennyiben a hallgató gazdaságilag előnyösebbnek tartja a tanulmányok befejezése előtti munkavállalást.

Rumberger is a lemorzsolódást egyéni és intézményi tényezőkkel hozza összefüggésbe.¹⁸ Szintetizáló vizsgálatai alapján azt állítja, hogy az addigi lemorzsolódásvizsgálatokban az egyéni és az intézményi rizikó tényezőkkel kapcsolják össze a fogalmat. Az egyéniek a társadalmi státuszt, a viselkedést és az attitűdöket, valamint a tanulmányi eredményt jelentik, az intézményiek pedig a család, az iskola és a közösség kapcsolatrendszerét.

A hazai lemorzsolódáskutatások elsősorban a közoktatási iskolaelhagyást vizsgálták. A Helyzetelemzés c. munka például egyéni, társadalmi, iskolai és rendszer-szintű tényezőkkel hozza összefüggésbe a jelenséget.¹⁹ A vizsgálatok eredményei alapján megállapítható, hogy az alacsonyabban iskolázott szülők, a nagycsalád, a roma származás, az iskolai kudarcok, a motiváció hiánya és a gyengébb tanulói teljesítmény valószínűsíti leginkább a tanulmányok félbehagyását.

Pusztai és munkatársai vizsgálataikban a felsőoktatási lemorzsolódás prediktor rizikó és védő tényezőinek azonosítására helyezik a hangsúlyt.²⁰ Eredményeik bizonyítják ugyanis, hogy azok a hallgatók, akik félbehagyták tanulmányaikat, kevésbé voltak elszántak tanulmányaik befejezését illetően, illetve kevésbé értékelték pozitívan saját diplomaszerezési kilátásaikat. Az intézményi lemorzsolódási arányszámok is összhangban voltak a perzisztens és a kevésbé perzisztens hallgatók arányával. Eredményeik amellet szólnak tehát, hogy a perzisztencia jelenségére úgy is tekinthetünk, mint ami a lemorzsolódás esélyét a minimálisra szorítja. Vizsgálataikban központi kérdésként kezelik a hallgatók intézményi szocializációs folyamatait és az intézményi beágyazottságuk mértékét. Azt tapasztalták ugyanis,

¹⁸ Rumberger, Russel. W.: *Dropping out*. Cambridge: Harvard University Press, 2012.

¹⁹ Helyzetelemzés 2013. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.

²⁰ Pusztai Gabriella – Szigeti Fruzsina. (szerk.): *Lemorzsolódás és perzisztencia a felsőoktatásban*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018.

hogy a minél gyakoribb és szerteágazóbb intézményi kapcsolatháló képes mérsékelni a társadalmi státus determináló hatását a sikeres diplomaszerezésben.²¹

A fenti elméleti és empirikus megközelítések alapján vizsgálatunk célja az volt, hogy a kisebbségi hallgatók esetében mérleljük a hallgatók társadalmi, demográfiai mutatóit és az intézményi beágyazottságuk jelentőségét a lemorzsolódásban. Célunk az volt, hogy azonosítsuk ezek közül azokat a faktorokat, amelyek a sikeres diplomaszerezés esélyét (perzisztencia) növelik, vagyis a lemorzsolódás kockázatát mérséklék.

Adatok és változók

Az elemzéshez a 2014–2015 őszen-telén felvett Institutional Effects on Student Achievement (IESA) nemzetközi hallgatói adatbázist használtuk fel.²² Öt közép-európai ország egy-egy régiójának 13 felsőoktatási intézményéből összesen 1739 magyar nemzetiségű hallgató adatait elemeztük. Jelen komparatív elemzésünkben Romániában, Ukrajnában, Szerbiában és Szlovákiában működő magyar tannyelvű felsőoktatási intézmények, karok hallgatóinak adatait használtuk. Az intézmények a következők voltak: Babeş-Bolyai Tudományegyetem Pszichológia és Neveléstudományok Kar, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szatmárnémeti Kihelyezett Tagozata, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Székelyudvarhelyi Kihelyezett Tagozata, Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad Állami Egyetem, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Munkácsi Állami Egyetem, Ungvári Nemzeti Egyetem, Újvidéki Egyetem, Selye János Egyetem, Konstantin Filozófus Egyetem. Az adatbázisban a vizsgált intézmények nappali tagozatos, államilag finanszírozott és költségtérítéses hallgatóit igyekeztünk reprezentálni. A mintavételi keret meghatározása az intézmények adatszolgáltatása alapján történt. A hallgatókat csoportosan, egyetemi/főiskolai kurzusokon kerestük meg. A véletlenszerűség érvényesülését az e csoportok random módon történő kiválasztása biztosította. A lekérdezést kérdezőbiztosok végezték.

A hallgatói perzisztenciát Pusztai alapján egy 9 itemből álló négyfokú Likert-skálával mért mutatóval mértük.²³ A kérdések egy része a jelenlegi tanulmányok

²¹ Pusztai et al., 2018.

²² Pusztai Gabriella – Bócsi Veronika – Ceglédi Tímea: A felsőoktatás hozzáadott értéke közép-európai kontextusban. In: Pusztai Gabriella – Bócsi Veronika – Ceglédi Tímea (szerk.): *A felsőoktatás (hozzáadott) értéke: Közelítések az intézményi hozzájárulás empirikus megragadásához*. Nagyvárad – Budapest: Partium–PPS – Új Mandátum Könyvkiadó, 2016.

²³ Pusztai, 2011.; Pusztai Gabriella: Variációk felsőoktatási környezetre – Kísérlet az intézményi környezet hallgatói eredményességre gyakorolt hatásának vizsgálatára. *Felsőoktatási Műhely*, 2015/2. 67–90.

befejezése melletti elkötelezettség mértékére vonatkoztak: „*a tanulmányok, amelyeket folytatok, hasznosak lesznek számomra a szakmai karrierem során*”; „*na-gyon elszánt vagyok a tanulmányaim befejezését illetően*”; „*szeretnék minél jobb tanulmányi eredményeket elérni*”; „*mindent megteszek annak érdekében, hogy részt vehessek az előadásokon, szemináriumokon, gyakorlati órákon*”. A kérdések másik fele pedig a hallgató én-hatékonyosságát mérte: „*képes vagyok tanulni, amikor érdekesebb tennivalóm is akadna*”; „*időben befejezem a dolgozatokat/ tanulmányokat, melyeket a tanárok kérnek az előadásokra/ szemináriumokra*”; „*fel tudok készülni a vizsgákra*”; „*képes vagyok figyelni az órákon*”; „*általában részt veszek az előadásokon/szemináriumokon*”. Az így meghatározott perzisztencia-skála reliabilitása magas, a Cronbach-alfa értéke 0,921. A kilenc változó értékein főkomponenselemzést végeztünk, a magyarázott variancia 61,4 volt. A főkomponens súlyokat 0–100-ig terjedő skálává konvertáltuk, ahol a 0 a perzisztencia legkisebb, 100 pedig a legnagyobb értékét mutatja. Ezek után az átlaghoz képes dichotomizáltuk a változót.

Az elemzés magyarázó változói a megkerülhetetlen társadalmi és szociokulturális mutatók, ország, nem, szülők iskolai végzettsége, 14 éves kori lakóhely, az objektív, a szubjektív és a relatív anyagi helyzet és a családon belüli társadalmi tőke voltak. Az objektív anyagi státus meghatározásakor, a szokásos módon a hallgatókat arra kértük, hogy kilenc tartós fogyasztási cikk közül jelöljék meg azokat, amelyek birtokukban vannak. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a tartós fogyasztási cikkekkel mért anyagi helyzet elsősorban a család, és nem kizárólag a hallgató gazdasági helyzetét mutatja. A nyaraló, a családi ház vagy más eszközök feltehetően a család korábbi felhalmozásaiból származnak, a laptop, és más háztartási eszközök pedig a jelen helyzetet mutatják. Emiatt mindenképp szükségesnek tartottuk a gazdasági helyzet más mutatóinak beemelését is az elemzésbe. A szubjektív anyagi helyzet meghatározásakor arra kértük a válaszadókat, hogy annak megfelelően értékeljék a helyzetüket, hogy vannak-e, és ha igen, milyen mértékben anyagi gondjaik. Tudatában vagyunk annak is, hogy ezeket a percepciók különbségeket az egyes országok jelenlegi és közelmúltbeli gazdasági helyzete is magyarázza. Az anyagi helyzet megítélésekor ugyanis önkéntelenül is a korábbi évek helyzétéhez és más csoportok státusához viszonyítunk. Fontos kérdésként kell kezelnünk, hogy a hallgatók kiket tartanak a referenciacsoport tagjainak. Ennek megválaszolására jól használható a kérdőív relatív gazdasági helyzetet mérő indikátora, amikor arra kértük a kitöltőket, hogy egy 1-től 9-ig terjedő skálán az országukban élő más családokéhoz viszonyítsák anyagi helyzetüket. Oktatásszociológusok között nincs vita arról, hogy az egyén felsőoktatási aspirációit a társadalmi és kulturális tényezőkön túl egyéb individuum szintű erőforrások is alakítják.²⁴ Ilyen erőforrásként

²⁴ Pusztai Gabriella – Verdes Miklós: A társadalmi tőke hatása a felekezeti középiskolások továbbtanulási terveire. *Szociológiai Szemle*, 2002/1. 89–106.; Pusztai, Gabriella: *Társadalmi tőke és iskolai pályafutás*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2009. 9.

jelenik meg a családon belüli kulturális tőke, amely Pusztai (2004; 2009)²⁵ szerint akár a család kulturális tőke determináló erejét is képes felülírni. A családon belüli tőke mértékét a kérdőív a különböző, közös tevékenységek gyakoriságával mérte: beszélgetés különböző közéleti témákról, a tanulmányokról, a barátokról, közös programokat szerveznek, vagy közösen végeznek házimunkát stb.

A felsőoktatásba való belépéskor a korábbi iskolai tapasztalatok erőforrásként szolgálnak, emiatt elemzésünkben szerepeltettük a középiskola típusát és fenntartóját, illetve a magánórákon való részvételt is. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy ezek az indikátorok az országok oktatási rendszereinek eltérő jellegéből is fakadnak.

Az elemzés következő lépésében a perzisztencia-mutatót összevetettük az intézményi hatás különböző indikátoraival, vagyis a tanév soráni lakóhely (kollégium), a hallgatók intézményi beágyazottságának mutatóival, az intézményen belüli intergenerációs kapcsolathálózati mintáival, a csoporttagságok mértékével. Az oktatáskutatás kiemelt kérdésként kezeli, hogy a felsőoktatási évek alatt a hallgatók milyen térben és közösségekben mozognak. Döntő jelentőségű, hogy egy-egy intézmény hallgatói milyen keretek között érintkeznek egymással. Korábbi vizsgálatok bizonyították, hogy a bejáró és a kollégiumi hallgatók között számottevő különbségek vannak, például a kollégiumban élő diákok között kisebb a lemorzsolódás, elégedettebbek az intézményükkel, gyakrabban tervezik tanulmányaik folytatását, vagy például aktívabban részt vesznek az extrakurrikuláris tevékenységekben.²⁶

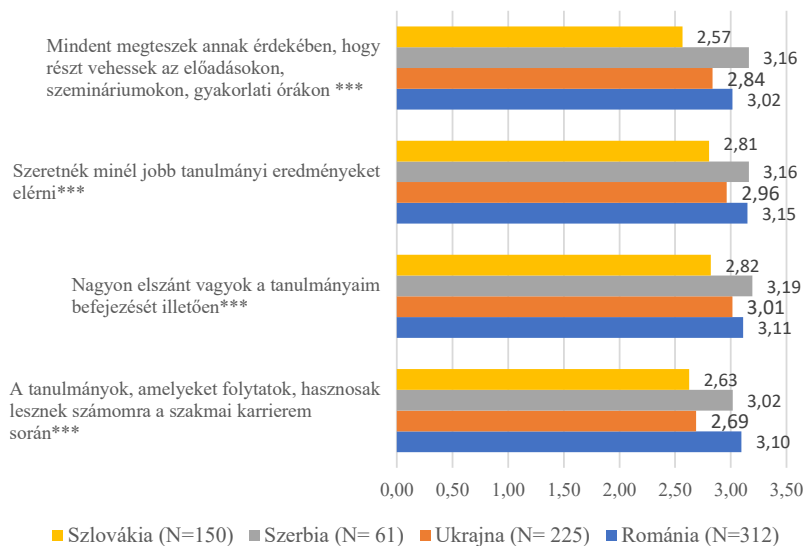
Az elemzés utolsó lépésében a perzisztenssé válás esélyét a különböző változók együttes hatását kontrolláló elemzésben hasonlítottuk össze, s az egyes változók ilyen módon várható értékeire vonatkozó becsléseket fogalmaztunk meg. Három lépésben vontuk be a logisztikus regressziós modellbe a változó csoportokat. Első lépésben a társadalmi háttérmutatókat, másodikban a korábbi tanulmányi életút jellemzőit, harmadikban pedig az intézményi hatást mutató változókat szerepeltettük a modellben.

Eredmények

Korábbi elemzéseink egyik meghatározó tapasztalata, hogy csupán a kisebbségi státusú hallgatói létből fakadóan nem tekinthetjük egységes közösségnek a határon túli magyar diákságot, a további elemzésekben minimum regionális szintű adatokat érdemes szerepeltetnünk. Jelen dolgozatnak nem célja a különböző intézmények

²⁵ Pusztai Gabriella: *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest: Gondolat, 2004. Pusztai, 2009.

²⁶ Tinto, 1993.; Astin, 1993.; Pascarella-Terenzini, 2005.; Pusztai, 2015.

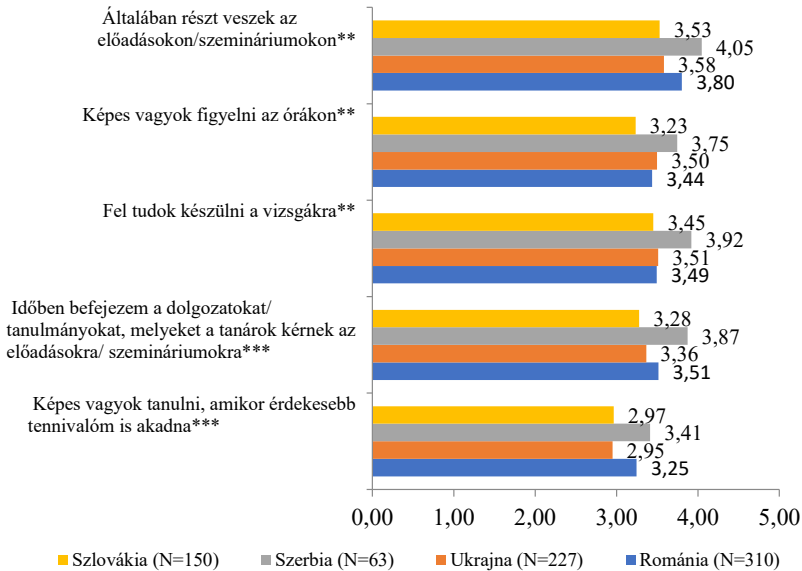

1. ábra. A tanulmányok befejezése melletti elkötelezettség mértéke (1-4 Likert-skála) Az összefüggés szignifikancia szintje: ***=0,000

működésének értékelése vagy bármiféle minősítése, így elemzéseinket országonkénti összehasonlításban végeztük.

Elsőként az összevont perzisztencia mutató itemeinek megítélését vizsgáltuk a hallgatók körében és statisztikailag is számottevő különbségekre leltünk. A jelenlegi tanulmányok befejezése melletti elkötelezettség mértékére vonatkozó állításokkal elsősorban a vajdasági hallgatók értettek egyet, leginkább abban voltak biztosak, hogy be szeretnék fejezni tanulmányaikat, ennek érdekében pedig állhatatosan részt vesznek az egyetemi foglalkozásaikon. Elszántságukban őket az erdélyi/partiumi hallgatók követték, őket elsősorban a jobb tanulmányi eredmények elérése motiválja, illetve az összes hallgatók közül ők gondolják leginkább azt, hogy a tanulmányaik hasznosak lesznek a munkaerőpiacon. Ezek a célirányos motivációk szignifikánsan kevésbé ösztönözték a kárpátaljai diákokat és legkevésbé a felvidékieket. Az átlagértékek közötti pontos különbségeket az 1. ábra szemlélteti.

A későbbi perzisztencia mutató én-hatékonyaságra vonatkozó állítások elfogadásában szintén a vajdasági hallgatók járnak elől, a felvidéki hallgatók észlelt önszabályozó és önszervező képessége pedig a legkisebb mértékű. Figyelemfelkeltő, hogy ugyan eltérő mértékben, de minden régióban az előadásokon és a szemináriumokon való részvétel a leginkább elfogadott, legkevésbé pedig abban biztosak a kisebbségi magyar hallgatók, hogy akkor is képesek a tanulmányaikkal foglalkozni, ha más, érdekesebb dolguk akadna. Az országonkénti eltérések itt is jelentősek.

1. ábra. A hallgatók én-hatékonyságát mérő állítások megítélése (1-4 Likert-skála)
Az összefüggés szignifikancia szintje: ***=0,00

Kutatásunk következő lépésében megvizsgáltuk a hallgatók demográfiai és szociokulturális attribútumainak összefüggéseit a perzisztenciával. A perzisztenciamutató átlagához viszonyított dichotóm értékei alapján a perzisztencia átlag feletti és átlag alatti értékeit határoztuk meg. A romániai hallgatók 65,9%-a, az ukrainiaiak 54%-a, a szlovákiaiak csupán 40,1%-a, de a szerbiak 77,8%-a tartozott az átlagon felüli perzisztens hallgatók csoportjába.

A hallgatói perzisztenciát leginkább erősítő individuumszintű attribútumok országonként eltérők voltak. Romániában leginkább a nők szereznek előnyt, Ukrajnában a kedvezőtlenebbnek ítélt relatív anyagi helyzet támogatja a vizsgált változók közül leginkább a perzisztencia kialakulását, Szlovákiában az objektív anyagi helyzettel mért előnyösebb gazdasági státusz. Szerbiában pedig egyedül a családon belüli társadalmi tőke járul hozzá számottevően a hallgatói siker eléréséhez. A családon belüli társadalmi tőke jelentőségét ki kell emelnünk, ugyanis ez az egyedüli változó, amely mindegyik ország esetében a legerősebb kapcsolatot mutatta a perzisztencia kialakulásának esélyével, felülírja a kedvezőtlenebb családi kulturális és gazdasági tőke erejét. Jól látható, hogy a kisebbségi hallgatók a családi környezetből gyűjtik tanulmányi erőforrásaikat. Szót érdemel továbbá a gazdasági helyzet mutatóinak különböző motiváló ereje. Amíg a kárpátjai diákokat a kedvezőtlenebbnek ítélt gazdasági helyzet ösztönzi inkább felsőfokú tanulmányaikban, addig a felvidékieket az előnyösebb helyzet segíti. Olyan alapvető

státustényezők azonban, mint a szülők iskolázottsága, a lakóhelyük településtípusa azonban nem mutatnak kapcsolatot a jelenséggel.

1. táblázat.

Az átlagnál perzisztensebb hallgtóvá válással összefüggő egyéni attribútumok

Egyéni attribútumok		Átlagon felüli perzisztensek aránya, %			
		Románia (N=213)	Ukrajna (N=129)	Szlovákia (N=65)	Szerbia (N=49)
Nem	nő	87,6**	71,4	75	95,2
	alapfok	39,5	11,7	39,7	30,6
Édesapa/nevelőapa iskolai végzettsége	középfok	47,3	67,2	49,2	53,1
	felsőfok	13,2	21,1	11,1	16,3
	alap	31,1	11,6	41,3	26,5
Édesanya/nevelőanya iskolai végzettsége	közép	53,9	57,4	38,1	57,1
	felsőfok	15	31	20,6	16,3
	alul	42,3	51,9	18,5*	36,7
14 éves kori lakóhely	falu, tanya	48,6	79,7	63,5	59,2
	átlagon felüli	57,7	48,1	81,5	63,3
Objektív anyagi helyzet	átlagon felüli	92,4	93	100	87,8
	alul	73,3	59,5*	61	75
Relatív anyagi helyzet	átlagon felüli	55,1*	53,3*	65,5**	67,4**

Az összefüggés szignifikancia szintje: ***=0,000; **< 0,03; *<0,05

A hallgatók vizsgálatok fontos elemzési dimenzió a korábbi évek iskolaválasztása, mert eltérő lehet, hogy a diákok hogyan tudják hasznosítani a középiskola alatt megszerzett tudást, értékeket és normákat. Kisebbségi közegben még nagyobb jelentősége van az iskolaválasztásnak, ugyanis azon kívül, hogy az anyanyelvi iskoláztatás a közösségek hosszabb távú fennmaradását is szolgálja,²⁷ bizonyított tény, hogy azok a diákok, akik anyanyelven tanulnak, eredményesebbek, mint azok, akik a többségi tannyelvű iskolát választják. Az adatbázisban a középiskolai tanulmányokra vonatkozó adatok is a rendelkezésünkre állnak. Továbbá a hallgatók iskolaválasztási magatartásán túl a továbbtanulási ambícióikra és a családok

²⁷ Papp Z. Attila: Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. *Kisebbségkutatás*, 2012/3. 399–417.; Papp Z. Attila: Többségi nyelvű iskolaválasztás kisebbségben, avagy a PISA adatoktól a Kárpát-medencei diskurzusig. *Kisebbségkutatás*, 2013/4. 1–11.

áldozatkészségére is következtetni tudunk, amikor azt látjuk, hogy a családok minden régióban szükségét érzik annak, hogy gyermekeik részt vegyenek fizetett magánórákon. Azonban tudjuk, hogy területenként eltérő arányban és céllal teszik mindezt.²⁸ Eredményeink azt mutatják, hogy az érettségi adó középiskola típusa egyedül az ukrainai diákok esetében hozható összefüggésbe a perzisztenciával. Itt az állami/önkormányzati iskolákban szerzett érettségi a hallgatók 72,9%-nál támogatta a perzisztenciát. A magánórai részvételnél pedig egyedül az erdélyi/partiumi diákok esetében találtunk pozitív irányba mutató összefüggést, vagyis azokat a hallgatókat, akik részt vettek fizetett különórákon, 58,3 százalékukat az átlagnál perzisztensebb hallgatók között találjuk.

Az elemzés következő lépésében a hallgatók intézményi kapcsolathálózati jellemzőit vizsgáltuk. A fentiekben már szó volt arról, hogy a lemorzsolódás mérséklésében az intézményi szocializációs folyamatoknak döntő jelentőségük van. A témával foglalkozó szakirodalmi források a szocializációs folyamatok sikerét a minél gyakoribb és komplexebb kapcsolathálózati mintázatok kialakításával és fenntartásával hozza összefüggésbe.²⁹ Vizsgálatunkban megkülönböztettünk inter- és intragenerációs személyes és intellektuális kontaktusokat, vagyis különbséget tettünk a csoporttársakkal, évfolyamtársakkal és az oktatókkal fenntartott kapcsolatok között. Személyes kapcsolattartásnak minősítettük, ha a hallgató magánéleti témákról beszélget, közösen tölti a szabadidejét oktatójával vagy hallgatótársával, vagy személyesen megkeresi telefonon vagy ellátogat otthonába. Az intellektuálisakhoz soroltuk azokat a beszélgetéseket, amikor a tanulmányokkal kapcsolatos vagy tudományos kérdésekről, szakmai jövőtervekről, közéleti, kulturális témákról van szó, illetve azokat az alkalmakat, amikor együtt tanulnak vagy jegyzetet cserélnek. Szintén a hallgatók átlagértékeihez viszonyítottunk és az átlag feletti és alatti értékeket vetettük össze a perzisztensebb hallgatók arányával. Azt tapasztaltuk, hogy Romániában és Szerbiában nincs statisztikailag értékelhető kapcsolat a változók között. Szlovákiában viszont az intergenerációs személyes kontaktusok támogatják a tanulmányok melletti kitartást és a sikeres diplomaszerezés esélyét. A perzisztensnek nevezett felvidéki diákok 58,5 százalékára a gyakoribb személyes kapcsolattartás jellemző az oktatóikkal. Ukrajnában szintén az oktatói kapcsolatok a meghatározók, a perzisztens hallgatók több, mint 60 százalékának átlagon felüli az oktatójukkal fenntartott személyes (65,1%) és intellektuális (61,2%) kapcsolata. A kollégiumi bentlakás viszont nem támogatja a perzisztenciát, egyik régióban sem találunk közöttük összefüggést. Ezt feltehetően az egyébként is alacsony kollégista diákok aránya magyarázza. A különböző csoporttagságok sem

²⁸ Puzstai-Márkus, 2019.

²⁹ Puzstai, 2011.; Puzstai Gabriella: Egy hatékony tényező a lemorzsolódás mérsékléséért. In: Puzstai Gabriella – Szigeti Fruzsina (szerk.): *Lemorzsolódás és perzisztencia a felsőoktatásban*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018.

*Az egyéni és az intézményi beágyazottsági attribútumok hatása
a hallgatói perzisztenciára*

	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Nem (0- nő, 1-férfi)	0,724*	0,714*	0,725*
Objektív anyagi helyzet (0 - átlagon aluli, 1-átlagon felüli)	0,755*	0,765*	0,757*
Szubjektív anyagi helyzet (0 - átlagon aluli, 1-átlagon felüli)	0,906	0,921	0,916
Relatív anyagi helyzet (0 - átlagon aluli, 1-átlagon felüli)	1,106	1,115	1,101
14 éves kori lakóhely településtípusa (0 - falu, tanya, 1 -város)	1,263	1,29*	1,306*
Családon belüli társadalmi töke (0 - átlagon aluli, 1-átlagon felüli)	1,821***	1,842***	1,807***
Édesapa iskolai végzettsége (0-nem diplomás, 1-diplomás)	1,077	1,072	1,083
Édesanya iskolai végzettsége (0 - nem diplomás, 1 - diplomás)	1,003	1,005	0,993
Románia (0- nem, 1-igen)	0,818***	0,838	0,798
Ukrajna (0- nem, 1-igen)	0,477***	0,389***	0,35***
Szlovákia (0- nem, 1-igen)	0,306***	0,292***	0,293***
Magánórai részvétel (0 - nem vett részt, 1 - részt vett)		0,866	0,857
Középiskola típusa (0- érttségít nem adó, 1- érettségít adó)		0,842	0,851
Középiskola fenntartója (0 - állami, 1 - egyházi, magán, alapítványi)		0,958	0,963
Tanév közbeni lakóhely (0 - nem kollégium, 1 - kollégium)			0,988
Csoporttagság (0 - átlagon aluli, 1-átlagon felüli)			0,921
Intragenerációs intellektuális kontaktusok aránya (0 - átlagon aluli, 1-átlagon felüli)			1,288
Intragenerációs személyes kontaktusok aránya (0 - átlagon aluli, 1-átlagon felüli)			0,849
Intergenerációs intellektuális kontaktusok aránya (0 - átlagon aluli, 1-átlagon felüli)			0,823
Intergenerációs személyes kontaktusok aránya (0 - átlagon aluli, 1-átlagon felüli)			1,345*

fokozzák számottevően a perzisztencia kialakulásának esélyét. A perzisztens diákoknál inkább az átlagnál kisebb csoporttagsági aktivitás dominál.

Végül a perzisztenssé válás esélyét a fent részletesen bemutatott változók együttes hatását kontrolláló elemzésben hasonlítottuk össze, s az egyes változók ilyen módon várható értékeire vonatkozó becsléseket fogalmaztunk meg. A regressziós modellek felállításával az volt a célunk, hogy megvizsgáljuk: a vizsgált magyarázó változók befolyásolják-e a perzisztenssé válás esélyét. Nem kétséges, hogy a beemelt magyarázó változókon kívül más változók is befolyásolhatják a függő változónkat, de jelen esetben maga az oksági kapcsolat igazolása vagy cáfolata a célunk, nem pedig a teljes körű magyarázat. A regresszióelemzés eredményeit a 2. táblázat tartalmazza.

Három lépésben vontuk be a változócsoportokat a logisztikus regressziós modellbe. Első lépésben a társadalmi háttérmutatókat, másodikban a korábbi tanulmányi életút jellemzőit, harmadikban pedig az intézményi hatást mutató változókat szerepeltettük. Azt láttuk, hogy a lányok perzisztensebbek a fiúknál, s mindhárom modellben megmaradt az erős hatásuk. Magyarázataként elsősorban a nőekkel kapcsolatos társadalmi elvárások és a családban közvetített normák hatását említhetik gyakrabban, de akár a jobb kontaktusteremtési hajlam is állhat e mögött. Az előnyösebb gazdasági státusz azonban negatívan hat a perzisztencia kialakulásának esélyére. Az objektív anyagi helyzet mutatója mutatott negatív szignifikáns kapcsolatot a perzisztenciával, tehát az anyagi jóllét inkább mérsékli, mint támogatja a kitartó hallgatóvá válást. A városi lakóhely viszont erős támogató tényezőként jelenik meg. A családon belüli társadalmi tőke nagysága, vagyis a szülőkkel való kapcsolattartás erőssége azonban ebben a modellben is nagyon erős pozitív befolyásoló erővel bír. Minden más státuszmutatót felülír a hatása minden egyéb változó bevonása mellett is. Az intézményi kapcsolathálózati mutatók közül pedig egyedül a gyakori intergenerációs személyes kontaktusok támogatják a perzisztencia kialakulásának esélyét.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a kisebbségi magyar felsőoktatási hallgatók lemorzsolódás vizsgálatához járultunk hozzá. Vizsgálatunkban a kutatások azon irányához kívántunk csatlakozni, amelyek a lemorzsolódás prediktor tényezőire fókuszálnak, és a tanulmányok melletti kitartás, vagyis perzisztencia esélyeit firtatják. Célunk az volt, hogy megnevezzük az egyéni és intézményi tényezők közül azokat, amik növelik a sikeres diplomaszerezés esélyét. A vizsgált jellemzőket logisztikus regressziós modellben egyszerre tettük mérlegre, hogy azt is lássuk, melyek lesznek leginkább permanensek. A 9 itemből álló Likert-skálával mért perzisztencia mutatót az átlaghoz viszonyítva dichotomizáltuk, és az átlagon felüli perzisztenssé

válás magyarázatával foglalkoztunk régiónként. Eredményeink azt mutatják, hogy minden kisebbségi közösségben a nők kitartóbbak és elkötelezettebbek a sikeres diplomaszerezést illetően. Az előnyösebb gazdasági státus inkább ellene hat, mint támogatná, viszont a városias lakóhely jelentősen növeli a perzisztencia kialakulásának esélyét. Úgy tűnik, hogy a városok nyújtotta kiterjedtebb oktatási, kulturális vagy akár munkerőpiaci lehetőségek tapasztalata egyértelműen motiváló erővel bír a sikeres diplomaszerezésben. Olyan alapvető státusmutatók viszont, mint a szülők iskolázottsága, semleges marad. A korábbi iskolai életút mutatói közül egyik sem bizonyult hatékonynak, sem az érettséget adó középiskola típusa, sem pedig a fenntartója nem befolyásol, illetve a magánórai részvétel sem meghatározó. A várakozásainkkal ellentétben a felsőoktatási évek alatti kollégiumi lakóhely és a különböző csoportokban való aktív részvétel sem járul hozzá a perzisztencia kialakulásának esélyéhez. A kapcsolathálózati mintázatok közül viszont a hallgató-oktató személyes kontaktusának igen erős, statisztikailag is releváns hatása van. Tehát eredményeink arra engednek következtetni, hogy a kisebbségi intézményirányítási és szervezési gyakorlatokban érdemes megfontolni az oktató-hallgató közötti mentori rendszer erősítését. Ezen túlmenően pedig a szülői kapcsolattartásra is érdemes figyelmet szentelni, ugyanis a család által közvetített érték- és normarendszer minden más tényezőnél erősebb pozitív hatást fejt ki, és a sikeres diplomaszerezés felé tereli a kisebbségi hallgatókat. Érdemes lenne tehát adaptálni a nemzetközi szakirodalomból már ismert szülő-intézményi kapcsolatok erősítéséről szóló jó gyakorlatokat ezekben az intézményekben is.

Tudatában vagyunk, hogy eredményeink nem adnak teljes magyarázatot a kisebbségi hallgatók sikeres diplomaszerezési esélyeihez, de a kisebbségi közösségek meghatározó vonásaira világítottak rá. Magyarázataink megerősítésére további alapos, többváltozós elemzésekre van szükség, ahol az intézmények más hathatós jegyeinek és kulturális kontextushatásainak azonosítása is feladatunk lesz.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Altbach, Philip. G.: Introduction. In Ludeman, Roger. B. – Osfield, Kenneth. J. (eds.): *Student Affairs and Services in Higher Education: Global Foundation Issues and Best Practices*. UNESCO, International Association of Student Affairs and Services (IASAS), 2009. 13–19. Astin, Alexander. W.: *What Matters in College: Four Critical Years Revisited*. San Francisco: Jossey-Bass, 1993a. Astin, Alexander. W.: *Four critical years revisited*. San Francisco: Jossey-Bass, 1993b.
- Bean, John. P.: Dropouts and turnover. The synthesis and test of a causal model of student attrition. *Research in Higher Education*, 12 (2), 1980. 155–187.

- Bean, John. P.: Interaction Effects Based on Class Level in an Exploratory Model of College Student Dropout Syndrome. *American Educational Research Journal*, 22 (1), 1985. 35–64.
- Brawer, Florence. B.: Retention-attrition in the nineties. ERIC Clearinghouse for Community Colleges. *ERIC Document Reproduction*, 1996. No. ED 393510. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED393510.pdf>. (Utolsó letöltés: 2019. november 18.)
- Csata Zsombor: Az iskolázottsági esélyek társadalmi meghatározottsága az erdélyi magyar fiatalok körében. *Erdélyi társadalom*, 2004/1. 99–132.
- Ferenc Viktória: *Magyar nyelvű kisebbségi felsőoktatás a Kárpát-medencében: nyelvi és nyelvpolitikai kihívások*. PhD-értekezés, 2012.
- Gyurgyík László: A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai. In: Tóth K. (szerk.): *Hatékony érdekérvényesítést – A Szlovákiai Magyarok Kerekasztala előadásai és dokumentumai*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009.
- Hanák Péter: Magyarország társadalmi a századforduló idején. In: Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története, 1890–1908*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1983. 128–145.
- Helyzetelemzés 2013. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet . http://oktataskepzes.tka.hu/documents/Projektek/2013/QALL/esl_helyzetelemzes_qall_2013_10_21_javitott.pdf (Utolsó letöltés: 2019. november 18.)
- Horn, Laura. J.: *Stopouts or Stayouts. Undergraduates Who Leave College in Their First Year*. Washington DC: US Department of Education, 1998.
- Hrubos Ildikó.: Expanzió – határok nélkül. *Educatio*, 2014/2., 205215.
- Kiss Tamás: Demográfiai körkép – A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012/1. 24–48.
- Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Budapest: Új Mandátum, 2005.
- Kozma Tamás: Kisebbségi intézmények a Bologna folyamatban. In: Kozma, Tamás – Pataki, Gyöngyvér (szerk.): *Kisebbségi felsőoktatás és a Bologna-folyamat*. Debrecen: Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ, 2011. 45–74
- Márkus Zsuzsanna: A kisebbségi hallgatók tanulmányi elkötelezettsége. In: Pusztai Gabriella– Kovács Klára (szerk.): *Ki eredményes a felsőoktatásban?* Nagyvárad: Románia: Partium Press, 2015. 172–182.
- Molnár Balázs: A felsőoktatásban tapasztalható lemorzsolódás lehetséges okai. In: Buda András – Kiss Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és a felsőoktatás alakváltozásai. A VII. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásainak szerkesztett változata*. Debrecen: Kiss Árpád Archívum Könyvsorozat, 2012. 350–357.

- Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Ungvár: Kárpátaljai Polo Print, 2005.
- OECD: *Equity and Quality in Education: Supporting Disadvantaged Students and Schools*, 2012,
- OECD : Education at glance, 2018 https://read.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2019_f8d7880d-en#page1 (Utolsó letöltés: 2019. november 18.)
- Papp Z. Attila: Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. *Kisebbségkutatás*, 2012/3. 399–417.
- Papp Z. Attila: Többségi nyelvű iskolaválasztás kisebbségben, avagy a PISA adataktól a Kárpát-medencei diskurzusig. *Kisebbségkutatás*, 2013/4. 1–11.
- Pascarella, Ernest. T. – Terenzini, Patrick. T.: Predicting Freshman Persistence and Voluntary Dropout Decisions from a Theoretical Model. *Journal of Higher Education*, 51(1),1980.60–75.
- Pusztai Gabriella – Verdes Miklós: A társadalmi tőke hatása a felekezeti középiskolások továbbtanulási terveire. *Szociológiai Szemle*, 2002/1. 89–106.
- Pusztai Gabriella: *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest: Gondolat, 2004.
- Pusztai Gabriella: *Társadalmi tőke és iskolai pályafutás*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2009.
- Pusztai Gabriella: *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig – Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. Budapest: UMK., 2011.
- Pusztai Gabriella: Variációk felsőoktatási környezetre – Kísérlet az intézményi környezet hallgatói eredményességre gyakorolt hatásának vizsgálatára. *Felsőoktatási Műhely*, 2015. 2. 67–90.
- Pusztai Gabriella – Ceglédi Tímea (szerk.): *Professional Calling in Higher Education. Challenges of Teacher Education in the Carpathian Basin*. Felsőoktatás & Társadalom 3. Nagyvárad – Budapest: Partium Könyvkiadó, Personal Problems Solution – Új mandátum Könyvkiadó, 2015.
- Pusztai Gabriella – Bocsi Veronika – Ceglédi Tímea: A felsőoktatás hozzáadott értéke közép-európai kontextusban. In: Pusztai Gabriella – Bocsi Veronika – Ceglédi Tímea. (szerk.) *A felsőoktatás (hozzáadott) értéke: Közéltések az intézményi hozzájárulás empirikus megragadásához*. Nagyvárad – Budapest: Partium–PPS – Új Mandátum Könyvkiadó, 2016.
- Pusztai Gabriella – Szigeti Fruzsina (szerk.): *Lemorzolódás és perzisztencia a felsőoktatásban*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018
- Pusztai Gabriella: Egy hatékony tényező a lemorzolódás mérséklésére. In: Pusztai Gabriella – Szigeti Fruzsina (szerk.): *Lemorzolódás és perzisztencia a felsőoktatásban*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018.

- Pusztai Gabriella – Márkus Zsuzsanna: Paradox of assimilation among indigenous higher education students in four central European countries. *Diaspora, Indigenous and minority education*, 13(4), 2019. 1–16.
- Rumberger, Russel. W.: *Dropping out*. Cambridge: Harvard University Press, 2012.
- Takács Zoltán: *Felsőoktatási határhelyzetek*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság, 2013.
- Tinto, Vincent.: Dropout from Higher Education. *A Theoretical Synthesis of Recent Research*, 45(1). 1975. 89–125.

BAJCSI ILDIKÓ*

Múltértelmezések a szlovák–magyar kapcsolatok tükrében

Kollai István: *Szlovákia királyt választ. A szlovák társadalom változó viszonya a magyar történelemhez*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2021.

Kollai István, a szlovák–magyar kapcsolatok történetének jeles kutatója 2021-ben az Akadémia Kiadónál jelentette meg első monográfiáját *Szlovákia királyt választ. A szlovák társadalom változó viszonya a magyar történelemhez* címmel. A sajátos címválasztás az olvasóban felidézheti a szlovák főváros nyaranta megismétlődő turistaattrakcióját a pozsonyi koronázásokról, amelynek keretében idén II. Ferdinánd 1618-as koronázását „ismételték meg”.¹

A szerző azonban könyvében nem a szlovák főváros királyi múltjának a bemutatására, de még csak nem is a szlovákság történetének az egyszerű leírására törekedett. Kollai kötetében ugyanis a szlovák kollektív emlékezet és történeti közgondolkodás magyarországi múlt iránti viszonyát tárja fel. Ahogy azt megfogalmazza bevezetőjében: „...a könyv próbálna egy többé-kevésbé elfogadható, tág pontosságú látelleletet adni arról, a szlovákok – nagy átlagban és általában – mit és hogyan gondolnak arról a történelmi múlttól, amit mi Magyarország történelméként ismerünk” (11.). Kollainak ennek a komplex témának a feldolgozásához mindenesetre széles körű tudásanyag elsajátítására volt szüksége a szlovák és a magyar történelem területén.

A kötet alapját a szerző doktori disszertációja adta, amelyet 2014-ben védett meg a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskolájában *Emlékezetpolitika Szlovákiában és a szlovák társadalom magyarságképe* címmel.

* A szerző történész, a Clio Intézet kutatója. E-mail: ildikobajcsiov@gmail.com

¹ Erről l. bővebben: Koronázó ünnepséget tartottak Pozsonyban látványos felvonulással – Képek, videók. [Körkép.sk](https://korkep.sk/cikkek/regio/2021/08/14/koronazo-unnepsaget-tartottak-pozsonyban-latvanyos-felvonulással-kepek-videok/) (Letöltés ideje: 2021. december 5.) <https://korkep.sk/cikkek/regio/2021/08/14/koronazo-unnepsaget-tartottak-pozsonyban-latvanyos-felvonulással-kepek-videok/>

Kollai szlovák–magyar kapcsolattörténeti és emlékezetpolitikai kutatásai pedig saját bevallása szerint a 2000-es évek elejéig nyúlnak vissza.² Ahogyan azt doktori disszertációja téziszfűzetében megfogalmazza, „a kutatás saját szakmai előzményét a 2004 óta folytatott olyan elemzések jelentik, melyek a szlovák történelmi tudatnak, a kollektív emlékezetnek és emlékezetpolitikának a tematikájára, és mind ezeknek a magyar–szlovák kapcsolatokra mért hatására vonatkoznak”.³ A szerző téma iránti elkötelezettségét mutatja a 2008-ban szerkesztésében megjelentetett, *Meghasadt múlt* címmel magyarul és szlovákul kiadott, magyarul két kiadást is megért kötet. Ebben generációja magyar történészeivel – Demmel Józseffel, Kiss Balázssal, Lagzi Gáborral, Sályi Lőrincsel, Zahorán Csabával – közösen vizsgálták meg a szlovákok és a magyarok múltképeinek a különbségeit.⁴

Kollai mostani könyvében tehát az elmúlt évek kutatói tapasztalatait felhasználva gazdag és sokrétű tudásanyagot tár az olvasóközönség elé. Művének kiadásához kiváló apropót jelentett Trianon 100 éves évfordulója, amelynek jó néhány eseménye a világjárvány miatt csupán 2021-ben valósult meg. A jubileum egyébként a köztörténeti és publicisztikai viták mellett a szlovák és a magyar emlékezetpolitika és történetírás kapcsolatainak pozitív elmozdulásait tükrözte, amelyre Kollai is kitér kötete bevezetőjében. Igor Matovič szlovák miniszterelnök ugyanis 2020. június 4-én a pozsonyi várban száz szlovákiai magyar meghívott jelenlétében megrendezett Trianon-megemlékezés alkalmával a szlovákok és a magyarok közös történelmi múltjának a vállalására buzdította a vendégeket. A szerző könyvének elején arra is rámutat, hogy az együttműködés előfeltételét a történeti vizsgálatok új – regionális és a nemzetközi – irányvonalai adhatják, amelyre új könyve is jó példát mutat.

Kollai a szlovákok múltképeinek a vizsgálatával olyan kérdéseket állít a közép-pontba, amelyekről a szlovákiai és a magyarországi történetírás között napjainkban is éles viták folynak, a közbeszédben pedig ugyancsak komoly konfliktusforrást jelentenek. Kutatásának fő forrásanyagát azok a (cseh)szlovákiai történelemtankönyvek adják, amelyek jó alapot nyújtanak a mindenkor kormánypolitika és a nemzetállami ideológia által diktált történelmi kánon változásainak a megragadására. A szerző az emlékezetpolitika legfontosabb eszközeiként mutatja be az 1920-tól a 2010-es évekig megjelentetett történelemtankönyveket. Ezek az oktatási

² Kollai István: *Emlékezetpolitika Szlovákiában és a szlovák társadalom magyarságképe*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola. 2014. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/789/1/Kollai_Istvan.pdf (Letöltés ideje: 2021. december 2.)

³ Tézisgyűjtemény Kollai István *Emlékezetpolitika Szlovákiában és a szlovák társadalom magyarságképe* című Ph.D. értekezéshez. 2. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/789/2/Kollai_Istvan_thu.pdf (Letöltés ideje: 2021. december 2.)

⁴ Kollai István (szerk.): *Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből*. Budapest: Terra Recognita Alapítvány, 2008. Úó: *Rozštiepaná minulost'. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Budapest: Nadácia Terra Recognita, 2013.

anyagok ugyanis a szlovák társadalom széles rétegeinek a történelmi tudására voltak és vannak hatással, a közbeszédet pedig szintén nagymértékben befolyásolják.

Az is kiderül a bevezetőből, hogy a könyv nem a szlovák közbeszédre is jellemző sematikus történelmi képekre, klisékre, közhelyekre épít. Az elmúlt évek társadalmi folyamatai – a globalizáció, a világ kinyílása, vagy épp a tanulás és a munkavállalás új lehetőségei – következtében a szerző ugyanis a közgondolkodás árnyaltságára hívja fel a figyelmet: „A szlovák társadalom mozaikos szerkezetet vett fel; ezt mindig szem előtt kell tartani, amikor általánosító jelleggel »szlovákságról«, szlovák közgondolkodásról beszélünk” (11.). Ezért a „fentről” megalkotott történelemtankönyvek vizsgálata, valamint a szaktörténelmi kiadványok mellett olyan irodalmi és művészeti alkotásokról is olvashatunk, amelyek a szlovák emlékezetkultúrának ezeket az árnyalatait is megmutatják. A „tisztá és egyértelmű történelmi igazság” keresése helyett pedig a történetírás különböző álláspontjaira hívják fel a figyelmet (15.).

A szlovák történelem példáin keresztül a könyv több fejezetében visszaköszön a szlovák múltszemlélet legfontosabb belső konfliktusa. A fő ellentmondást az „ezeréves elnyomás” több szlovák generációban mélyen rögzült képével szemben újabban felerősödő antitézis jelenti, amely a Magyar Királyság fenntartásában való aktív szlovák részvételt állítja előtérbe, s amely egyébként a 18. század óta mindvégig fel-felbukkant a szlovák értelmiségi közbeszédben.

A szlovákok múltképét a szerző az eredettörténettől az 1945–1948-as jogfosztottság időszakáig tárgyalja. A honfoglalás korával kapcsolatos szlovák toposzokat hét alfejezetben tekinti át, kitérve például Szvatopluk személyére, vagy a morva fejedelemség kérdésére. Mondanom sem kell, hogy a honfoglalás kori témákban mindmáig komoly különbségek fedezhetőek fel a szlovák és a magyar álláspont között, nemcsak a közbeszédben, hanem a professzionális történetírásban is. A szlovák historiográfia ugyanis a szlovákok és a morvák közti etnikai, kulturális és állami kontinuitást általában szinte magától értetődőnek tekinti, amivel „magasra emeli a tétet” (20.). A korszakhoz kapcsolódó – nyelvi, írott és régészeti – források töredékessége ugyanakkor mindig is egyfajta „deformált emlékezet” kialakulásának kedvezett a szlovák térfélen. A témakörben így azután számos történetileg megalapozatlan tény rögzült a (cseh)szlovák tankönyvek lapjain is.

Kollai ugyanakkor a tárgyalt időszak kapcsán kiter a szlovák történelemszemlélet különböző árnyalataira: „A nagymorva »kulturális kód« tehát, azt lehet mondani, erősen beivódott a szlovák köztudatba. Törésvonalat az jelent a társadalmon belül, hogy a közbeszéd (illetve a politika) egy része historizáló beszédmódot folytat, és a szlovák történelmet a függetlenség megszerzéséhez – visszaszerzéséhez – vezető ezeréves út történelmének látatja, miközben a történészek, társadalomtudósok, az értelmiség számos csoportja ezt nacionalista retorikának értelmezve, illetve a profeszionalitás hiányára rámutatva elutasítja” (46.). A szerző a szlovák eredettörténet nacionalizálását Dušan Kováč szlovák történészhez hasonlóan a „történelmi jogokra”

vezeti vissza, s ennek kapcsán a magyar fél felelősségére is rámutat. Eszerint a szlovák történelemmagyarázatok a történelmi elsőbbség kérdésében a „történelmi jog” jelentőségét hangsúlyozó magyar múltértelmezés tükrében alakultak (47.).

A Magyar Királyság megalapítása című fejezetben a honfoglalást követő évtizedek olvasataiba nyerhetünk betekintést. A fejezet problémafelvetésével szorosan hozzákapcsolódik az előző részhez, hiszen itt is a morva–szlovák folytonosság tézise jelenti a legfőbb konfliktust a magyar történelemszemlélettel szemben. A magyar államalapítás időszaka a szlovák történeti közgondolkodásban ugyanis egyrészt az ezeréves „magyar elnyomás” kezdeti szakaszaként rögzült. Másrészt viszont az a feltételezés is tovább élt a szlovák múltszemléletben, amely szerint a „morva állam kultúrája és szervezeti struktúrái valahogyan mégis továbbéltek a Magyar Királyságon belül” (52.). Az alfejezetek többek között a morva–szlovák kulturális folytonosság, a magyar államszervezés multietnikus vonásai, valamint a nyitrai dukátus kérdései köré összpontosulnak. A történelemtankönyvek elemzésein keresztül az előzőekhez hasonlóan a szerző itt is arra a következtetésre jut, hogy a politika által uralt ideológiák jelentősen befolyásolták a fenti kérdések történelmi interpretációit a két háború közötti időszaktól napjainkig. Mint ahogy arra szintén rávilágít, hogy a morva örökség, valamint a morva-szlovák kontinuitás tézise mindmáig tovább él a szlovák historiográfiában és történelemoktatásban. Ezt igazolja például, hogy még a rendszerváltozást követő gimnáziumi tankönyvekben is fontos helyet kap „a morva kor után is megmaradó etnikai egység feltételezése” (70.).

A szerző ezt a fejezetet a szlovák köztudatban rögzült jelképek – a középkori címerekben megjelenő kettős kereszt, valamint a magyar korona – témakörével zárja. Ennek kapcsán szintén az előzőekben említett belső ellentmondások kerülnek központba, minthogy a Magyar Királysághoz köthető szimbólumokat a szlovák fél sok esetben kisajátítja. A kettős kereszt például olyan regionális jelképként rögzült, amely a morva kor bizánci térítőihez kötődik, ezért a szláv-szlovák etnikum folytonosságának szimbólumává vált. A korona pedig úgymond elsősorban Pozsonyban vált jelképpé, szimbolizálva az egykori koronázó város jelentőségét.

Az *Együttélés a Magyar Királyságban* című fejezet a kötet legterjedelmesebb része, amely a királyság fennállásától a 18. századig elemzi a szlovák történelemszemlélet változását. A fejezet az előző dilemmákhoz hasonló problémák köré szerveződik. A szerző az ezeréves elnyomás sztereotípiáját, illetve az etnikai különállást hangsúlyozó szlovák múltkép konfliktusával indítja fejezetét. A következő részen belül „az Északnyugati-Kárpátok térségének” a nyelvi és etnikai viszonyai kerülnek fókuszba. Kollai kitér a magyar–szlovák nyelvhatár kérdéskörére, amely mindmáig komoly vitákat generál a szlovák és a magyar történetírás között. A két fél nézetkülönbségei pedig a napjainkban kiadott oktatási anyagokba is átszivárognak. A szerző szerint a 2010-es történelemtankönyvben például „az olvasó váratlanul szembetalálkozik a magyar állásponttal, a diákok »szeme láttára« nyilván vitát kezdve azzal” (86.).

A „szlovák” népnév használatának problémaköre szintén szorosan összekapcsolódik az előzőekben tárgyalt kérdéssel: „A szlovák történelmi emlékezet nemcsak nagy szláv etnikai településterületet feltételez a magyar államalapítás hajnalán, hanem vallja, hogy ennek a térségnek a lakosságát már ekkortól szlováknak lehet nevezni” – jelzi alfejezete bevezetőjében (87.). Kollai ezzel az egyoldalú feltételezéssel szemben a szlávokhoz kötődő népnevek differenciálódásának több évszázados bonyolult és szövevényes folyamatába is betekintést nyújt.

A következő részben a szerző egy érdekes alfejezetben szemlélteti az Északi-Kárpátok szlávjai között kialakult csoporttudat változásainak mai szlovák olvasatát. A vizsgált történelemtankönyvekből az derült ki, hogy „akár a magyar állam rendi társadalmában való szláv érvényesülés, akár az az általi elnyomatás domborodik ki erősebben egy-egy szlovák múltképből, a középkori szlávok regionális etnikai öntudatának – »szlovákságnak« – feltételezése meglehetősen következetesen van jelen” (93.). Kollai a fejezet központjába azt az „élő-szlovák” nyelven íródott fenyegető levelet állítja, amelyet 1493-ban Bártfa városának címeztek a város környéki rablók. A szerző szóról szóra lejegyzí a pár soros levelet, az eredeti változatról pedig egy fotót is közöl. A forrás mindenestre jól mutatja a nyelvek erős összefonódását, ez esetben a szlovák, a cseh, valamint a lengyel nyelvek keveredését ebben az időszakban.

A következő alfejezetben szembesülhetünk az Árpádok korának háttérbe szorulásával a szlovák történelmi emlékezetben belül. Mint ahogy az is egyértelműen kiderült, hogy néhány korabeli felső-magyarországi esemény vagy történelmi személy a magyarországihoz képest jóval nagyobb szerepet kap a szlovák történelmi tudatban. A szerző viszont hozzáteszi, hogy „ezek az egyébként is halvány próbálkozások az Árpád-kori Magyarország szlávjainak megelevenítésére a legkevesébe sem színezték felül a csehszlávok időkben rendkívül sötétre festett múltképet, amiben az Árpádok királysága maga volt a szlovákokra mért történelmi átok” (97.). Jól tükrözik ezt a szlovák történelemtankönyvek is, amelyek napjainkig negatív hangulatúnak festik le az Árpád-ház időszakát, ezzel szemben az Anjou dinasztiát például pozitív színben tüntetik fel.

Csák Máté legendás alakjának a megelevenítését követően a vegyesházi királyok megítéléséről is olvashatunk, amelyek kedvezőbb színben jelennek meg a szlovák emlékezetben, kiemelve például a szlovákság hidszerepének toposzát. Érdekes hangsúlyozni a Mátyás királyról kialakult pozitív képet a szlovák művelődéstörténetben, amely már a 15. században rögzült. Erre akár az is hatással lehetett, hogy Mátyás uralkodásának ideje alatt született az első összefüggő írásos szlovák nyelvemlék. A török kor kapcsán a szerző szót ejt a szlovák irodalom törökellenes és honvédelmet középpontba állító alkotásairól, amely témát a 19. században elevenítették fel. Ez utóbbi időszakban viszont a török korhoz kötődő alkotások Kollai István elemzése szerint magyarellenes élt kaptak. A szlovák

történelemtankönyvekben emellett napjainkig megjelenik az áldozatvállalás narratívája, vagyis a felföldi területek szerepének túlhangsúlyozása a török kori harcok során.

Ezen a fejezeten belül szó esik még a cseh és szlovák kulturális kölcsönhatások szerepéről, majd a Rákóczi szabadságharcról is. Ez utóbbi témát leginkább a „harcot elszenvető nép” perspektívájából jelenítik meg a szlovák történelemtankönyvek. Kollai ugyanakkor megemlíti azokat a komolyan mondható történelmi kezdeményezéseket, amelyek „a korabeli mozgalmakon belül az etnikumok egybefonódását emelik ki, és a felkelések olyan mozgatórugóira helyezik a hangsúlyt, mint a patriotizmus, a vallásszabadság vagy a Habsburg-ellenesség” (133.). Ehhez a korhoz kapcsolódva a szerző külön fejezetet szentel Juraj Jánošíknak, aki a szlovákok népi hőségévé vált már a 19. század folyamán. A szerző véleménye szerint az egyszerű nép könnyebben azonosult a „tisztá” szlovák vidéket képviselő egyszerű és szegény népi figurával. *Az együttélés évszázadainak újrafelfedezése a szlovák közbeszédben* című részben Kollai megállapítja, hogy a rendszerváltozást követő kiadványok újraértékelik az együttélés időszakának évszázadait. Azt is jelzésértékűnek tekinti viszont, hogy mindmáig „nincsen például olyan jogforrás, hivatalos politikai határozat vagy döntés, ami az együttélés évszázadaihoz kötődő valamilyen eseményre vagy személyre emlékezne meg, emléknapp meghirdetésével vagy másmilyen formában.” (139.)

Az utolsó fejezetek tematikája elkülönül az előző részekről, az események kronologikus alapú bemutatása helyett ugyanis a Google-térképek helynévhasználatáról, a különféle várfelújító mozgalmak fellendüléséről és a bontásra ítélt pozsonyi vár restaurálásának folyamatáról olvashatunk. Ezek a témák felhívják a figyelmet a közös múlt újragondolásának pozitív példáira, egyúttal pedig megmutatják a töredezett múltkép sokszínűségét és lokális sajátosságait.

A *Nemzeti mozgalmak a Magyar Királyságban* című fejezetben a tárgyalt időszakot, vagyis a modern nemzetépítő nacionalizmusok korát Kollai elhatárolja az előző évszázadoktól, hiszen véleménye szerint „a 19. század szlovák és magyar nemzeti történelme [...] már külön utakon fut, a mából visszatekintve már mindkét nemzet a saját nemzetté válásának, saját nemzeti mozgalmának történetére figyel” (154.). Bár ez a periódus a szlovák-magyar együttélés egyik legneuralgikusabb szakaszát jelöli, a szerző igyekszik rávilágítani azokra a történelmi vonatkozásokra, amelyek a két nézőpont közeledését mutatják a korszak tárgyalásában.

A középkori várakat felváltó kastélyok sorsán keresztül belátást nyerhetünk a szlovákok és a magyarok 19. századi eltávolodásába. Az élesedő nemzeti ellentétekre utal, hogy a kővárakkal szemben a falvakban épült kastélyok és kúriák tájidegenné váltak a szlovákok számára. A „sematikus tömegvéleményt” viszont átírhatják azok a modern társadalomtörténelmi kutatások, amelyek a kapcsolattörténelmi példákra helyezik a hangsúlyt.

Ezt követően az 1848–49-es forradalom interpretációs kérdései kerülnek középpontba. Az alfejezet elején szó esik a szlovák nemzeti mozgalom vezéralakjának, Ludovít Štúrnak a személyéről, aki leegyszerűsítve a szlovákok Kossuth Lajosának tekintethető. A legjelentősebb szlovák-magyar interpretációs különbségeket a szerző a katonai megmozdulásokhoz köti. Ezt támasztják alá a 2000-es évek tankönyveinek térképes ábrázolásai is: „amíg a szlovák tankönyvekben az önkéntesek három hadjárata önálló térképeken szerepel, addig például a 2000-es évek magyar tankönyvében olyan térkép van az 1848–1849-es szabadságharcról, ahol a szlovákok mint »a magyar kormányt támogató nemzetiségi tömegek« vannak jelölve.” (157.) Kossuth Lajos szlovák elkötelezettségű nagybátyjának a példájával pedig a többnyelvű (magyar-szlovák) köznemesi családok bonyolult viszonyrendszerébe nyerhetünk betekintést. A mikrotörténetírás képes a „nemzeti történetírás” sematizmusait felülírni, az egymással összekapcsolódó kis közösségek feltárása pedig egy másik valóságot mutathat meg. Ezzel kapcsolatban a szerző megemlíti az angol szakirodalom által használt ún. „kusza vagy összegabalyodott történelem” jelenséget (162.). A szlovákok Habsburg-kultusza kapcsán Mária Terézia személye és a Pozsonyhoz köthető lokálpatrióta hagyományok kapnak figyelmet. A királynő utóbbi évtizedekben megújult pozsonyi szlovák kultusza elválik a korábbi műtszemlélet által kialakított képtől és a magyar királynő helyett elsősorban a Habsburg-uralkodónót, a Magyar Királyság helyett pedig a Közép-Európával való azonosulást hordozza magában. Ezt mutatja az is, hogy a szlovák közbeszéd sok esetben Sissivel állítja szembe a császárnét, s ily módon „Mária Terézia sajátos pandantjává válik a magyaros Sissinek” (164.). Ezzel együtt Kollai úgy véli, hogy a királynő kultusza nem elszigetelt jelenség és képes új színekkel gazdagítani a magyar–szlovák kapcsolatokat.

Ugyanebben a fejezetben tárgyalja a szerző a szlovákok asszimilációjához, illetve a magyarosodáshoz (vagy magyarosításhoz) kötődő interpretációs problémákat, amelyek az egyik legneuralgikusabb témát jelentik a magyar és a szlovák történetírásban. Kollai két ponton jelöli ki a magyar és a szlovák nézőpontok fő különbségeit: „az egyik, hogy mikortól zajlott erőteljes asszimiláció, a másik pedig, hogy a folyamat mennyire volt természetes vagy kikényszerített.” (168.) A magyar állásponttal ellentétben ugyanis a szlovák narratíva a dualizmus korszaka helyett az együttélés egész időszakához köti az asszimilációt, a természetes magyarosodást pedig nem ismeri el. Ugyanakkor a történész szakma nézőpontjainak a közeledései is megfigyelhetők a 19. századi események kapcsán. Erre jó példát ad a 2010-es gimnáziumi tankönyv, amely a dualizmus kori szlovák és a magyar politikát a korábbihoz képest jóval színesebbnek mutatja. Emellett a felső-magyarországi társadalmi közeget szintén árnyaltabban szemlélteti, s helyet ad a kulturális kölcsönhatásoknak.

A 19–20. század fordulóján tömegessé vált tengerentúli kivándorlás a szlovákok múltképeinek sajátos részét jelenti. Az „amerikás szlovákok” világhírű és

ikonikussá vált fotói a szlovákság történelmi sodródását mutatják, illetve hozzákapcsolódnak Szlovákia „Little Big Country” országszlogenjéhez. (176.) Kollai egyébként az I. világháborús szlovák múltképhez is hozzátársítja a „kis-nagy ember” életérzést. Az első világháborús kapcsán emellett ismét az áldozati szerepet emeli ki, amely a rendszerváltást követően kiadott 2000-es évekbeli gimnáziumi tankönyvsorozatban is erőteljesen jelen van.

Trianon szlovák interpretációja kapcsán a déli határvonal körüli kérdések kerülnek előtérbe. A szerző összegző megállapításaiából kiderül, hogy a szlovák értelmezés ebben a témakörben is nagymértékben elválik a magyar állásponttól: „Azt lehet mondani, hogy ez a magyar nézőpontból oly fontos kérdés, hogy az államhatár végül miért nem az etnikai határt követte, a szlovák interpretációban nem igazán kerül elő, sőt, alapvetően a »Trianon« szó sem szerepel gyakran a történelemtankönyvekben.” (181.) Emellett arról is szó esik, hogy a szlovák történetírás gyakran evidenciaként kezeli a déli határok kialakulását. De az is kiderül, hogy a magyar és a szlovák fél közti feszültségek mindmáig összekapcsolódnak egyfajta veszélyérzettel. A magyar oldal trianoni határokat érintő ellenérzései ugyanis a szlovák térfelelő élelemérzetet termelnek.

A helytörténet romjai a nagy nemzeti narratívák alatt című alfejezetben ismét felborul a kronológiai rendezőelv. Ebben a részben ugyanis a múlt újraértelmezése kerül középpontba a szlovákiai kastélyok sorsának bemutatásával. Kollai szerint a 21. századi globalizációs folyamatok a „homogenizáló nemzeti történelemszemlélettel” szemben nagyobb teret nyitottak a múlt újragondolásának. A civil, vállalkozó vagy éppen művészi indíttatású projektek révén a felvidéki kastélyépületek újjáéledése jól mutatja a múlt újraértékelésének nacionalista politikai diskurzusról leváló, a lokális értékekre, közösségépítő törekvésekre alapozott lehetőségeit.

A közös királyság után című fejezet már az 1918–1920-as államváltozást követő eseményekre fókuszál. Az Első Csehszlovák Köztársaságról szóló néhány oldalas alfejezet végén Kollai megállapítja, hogy a szlovák tankönyvek a magyar kisebbségek helyzetével, sérelmeivel összességében véve egyáltalán nem foglalkoznak. Az első bécsi döntés eseményeinek szlovák emlékezetére pedig ugyanaz a „traumatikus beszédmód” jellemző, mint amelyet a magyar történelmi közbeszédben Trianon kapcsán használnak. A két háború közötti Csehszlovákia kérdéskörével, valamint az első bécsi döntés időszakával összehasonlításban a kötet jóval részletesebben tárgyalja a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti jogfosztottságának témáját. A konfliktusos eseménysort a szerző „időzített bombaként” definiálja, amelynek a jelenben is kiszámíthatatlan következményei vannak a szlovák–magyar kapcsolatokra. Erre a szerző a *Beneš dekrétumok: időzített bomba a jogrendben* című fejezet kezdő soraiban is kitér: „A második világháború utáni történések, azaz a Beneš dekrétumok és a kitelepítések témaköre a magyar–szlovák ellentétek egyik legkomolyabb terhe, olyasfajta időzített bombája, mely újra és újra megerőteljesíti a kétoldalú kapcsolatokat.” (198.)

A jogfosztottság időszakának kommunista évekbeli elhallgatását ugyanakkor a rendszerváltást követően megjelent szlovák történelemtankönyvek megtörték. A tudományos és ismeretterjesztő irodalomban pedig a 2000-es évektől szintén fontos írások láttak napvilágot. A szerző a szlovák és a magyar múltkép eltérő „tónusaira” egyaránt kitér a dekrétumok és a kitelepítések kapcsán. Ezeket a különbségeket a következőkképp összegzi: „A szlovák közvélemény [...] egy földrajzilag, tematikailag és időben mérve is nagyobb képet néz, amikor a háború utáni magyarelles intézkedésekről szó esik.” (204.)

A magyar és a szlovák múltkép jelenlegi nézetkülönbségeit ugyanakkor jól mutatják a szociológiai felmérések eredményei. A kötetben bemutatott szlovák, illetve magyar szerzők kulturális – irodalmi, képzőművészeti és filmes – alkotásai szintén fontos hatással voltak a szlovák történelmi emlékezet formálódására. Fejezetét a *Bocsánatkérések szlovák részről* című alfejezettel zárja, amelyben a kiengesztelődés mindmáig jórészt visszhangtalan gesztusai mellett a jelenbeli problémák tisztázására hívja fel a figyelmet.

Utolsó fejezetét Kollai a szlovák történelmi, historiográfiai fogalmak körül kialakult konfliktusoknak szenteli. A történelmi szókészletben ugyanis olyan jellegű különbségek vannak a szlovák és magyar térfélen, amelyek befogadhatatlanok a másik nyelven. Ilyen problémát jelöl például a szlovákok részéről az 1918 előtti és a mai Magyarország elnevezésének a (Uhorsko – Maďarsko) megkülönböztetése. Majd a magyar történelmi tudatban rögzült Felvidék kifejezést vizsgálja, amely fogalomnak a szlovák megfelelője (Horniaky, Horná zem) mára kikopott a szlovák közbeszédből. Ez a probléma szorosan összekapcsolódik a Slovensko kifejezés használatával, amelynek elemzése a következő alfejezethez vezet. Ebből a részből kiderül, hogy a szlovák terminológia Szlovákia kapcsán „nem tesz különbséget a homályos határokkal bíró tájegység és a modern államterület között.” (219.) Itt szó esik még a Pozsony elnevezése körül kialakult eltérésekről, amelyek mindmáig vita tárgyát képezik a szlovák és magyar fél között.

A történelmi személynevek írásmódjának kérdése szintén egy különálló alfejezetet kapott a könyvben. Ezen belül a szlovák történelem magyarországi korszakában élt személyek névátírási gyakorlata mögött nyelvi nacionalizmus és „dehungarizációs” szándék áll.⁵ Az ebből fakadó következtetések pedig a történelemtankönyvekben is komoly zavart okozhatnak a tanulóknak.

A könyv a *Közös ellenség helyett közös örökség* című fejezettel zárul. Ebben mélyreható következtetések helyett csupán néhány általános konklúziót von le.

⁵ Kár, hogy a szerző nem használta a kérdéskörrel a Magyar-Csehszlovák Történész Vegyesbizottságban az 1980-as években kialakult éles vitát, és annak eredményeit közreadó kötetet, a vegyesbizottság magyar tagozatának álláspontját. Szarka László (szerk.): *Magyar és csehszlovák történészek eszmecseréje a régi magyar család- és személynevek, valamint a helynevek írásmódjáról*. Budapest: A Magyar-Csehszlovák Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozata az MTA-Soros Alapítvány támogatásával, 1988.

Ilyen következtetés például napjaink érdekellentéteinek visszahatása a múltképre, vagy a történelmi ismeretanyag különböző kontextusainak szerepe a történelmi emlékezetben. A szerző itt felhívja a figyelmet a szlovák–magyar kapcsolattörténeti kutatások jelentőségére, amelyek a rendszerváltást követően új lendületet vettek. A teljesség igénye nélkül megemlíti azokat a kutatói köröket, amelyek intézményi keretek között dolgoztak tovább a két fél kapcsolattörténeti vizsgálatain. A felemlített, elsősorban magyarországi kutatói csoportosulásokon kívül a szlovákiai magyar intézményekről is szót ejt, amelyek közül a Fórum Kisebbségkutató Intézetet és a Selye János Egyetemet emeli ki. A visegrádi örökség felújítása kapcsán ugyanakkor felhívja a figyelmet a külső ellenségképekre, amelyek jelenleg is a legfőbb alapját képezik a szlovák–magyar együttműködésnek.

Kollai István kétségekívül olyan hiánypótló monográfiát tett le az asztalra, amely nagymértékben hozzájárul a magyar–szlovák kapcsolatok jobb megértéséhez. A kötet külön érdeme, hogy a jelenben is ható konfliktusok által értelmezi újra a múlt folyamatait. A témában kutató szakmabeliek számára ezért „kötelező olvasmánynak” számít, hiszen a mélyreható kapcsolattörténeti kutatásoknak is jó alapot adhat. Újdonságokat viszont a könyv elsősorban azoknak a magyarországi szakmabelieknek nyújthat, akik a szomszédos nemzet emlékezetpolitikája terén szeretnének mélyebb ismeretekhez jutni. A szlovák történészek körében ugyanakkor elsősorban éppen azokat a nemzeti vonalú történészeket készíthetné gondolkodásra, akik körében általában véve alacsony a hajlandóság a szlovák–magyar kapcsolattörténeti témák befogadásra.

A könyv ugyanakkor nem csupán a szűk szakmai közönségnek szól, de olvasmányos stílusa érthetővé teszi a laikus érdeklődők számára. Ráadásul nemcsak a szlovákiai, de a magyarországi és a szlovákiai magyar közélet számára is fontos információkat közöl azokról a múltbeli eseményekről, amelyek nemzeti öazonosságukat jelenleg is meghatározzák.

Mindemellett azt is meg kell jegyezni, hogy a könyv tartalomjegyzéke túlságosan tagolt, a fejezetek pedig túl rövidre sikerültek. A kronologikus eseményeken alapuló rendezőelv sok esetben hirtelen felborul, ez pedig felkészületlenül érheti az olvasót. A könyvben a feltűnően sok, több mint félszáz kép viszont különösen vonzóvá és színessé teszi a kiadványt. A magyar koronát fejjel lefelé ábrázoló kortárs szlovák festmény címlapképként való felhasználása pedig a maga metaforikus üzenetével figyelemfelkeltő.

Véleményem szerint Kollai István könyvének legnagyobb hozadéka, hogy valóban nem csupán a szlovák nézőpont sémáit hangoztatja, hanem felhívja a figyelmet azokra az árnyalatbeli különbségekre, amelyek kezdőpontjait jelenthetik a regionális különbségekkel, párhuzamokkal, előítéletekkel teli magyar–szlovák közös múlt ideológiás emleges felfedezésének. Ezzel pedig talán a két ország legtöbbször történeti gyökerű konfliktusainak a feloldásához is hozzásegíthet.

CZOCH GÁBOR*

Tisztelgés Molnár Miklós kassai kormánybiztos (1918–19) életműve előtt

Bukovszky László – Simon Attila – Szeghy-Gayer Veronika: *Kassától Košicéig. Molnár Miklós-életrajzi emlékkönyv*. Somorja – Budapest: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 134 oldal + DVD melléklet.

Molnár Miklóst 1919 novemberében a Károlyi-kormány Kassa főispán-kormánybiztosának nevezte ki, és a következő válságos hónapokban, a tanácsköztársaság kikiáltásáig ő vezette a nagymúltú várost, meghozta általános közmegelegedésre. Ennek pedig – Molnár munkásmozgalmi múltja mellett – komoly szerepe volt abban, hogy amikor Kassa irányítását a tanácskormány június 10-én ünnepélyesen átvette, a jelenlévő Kun Béla – személyesen is tapasztalva Molnár nagy népszerűségét a lakosság körében – szintén őt bízta meg a város vezetésével. Molnár Miklós meggyőződéses szociáldemokrataként vonakodott ugyan, de a közkíváratnak – és Kun Béla erőszakosságának is – engedve, elfogadta a kormányzótanácsbi biztosi kinevezést, vagyis a kassai tanácsuralom mintegy három hete alatt, bár a bolsevik diktatúrával szemben erős ellenérzéseit voltak, ismét ő lett a város első embere. Így tehát központi szerep jutott számára Kassa történelmének az egyik legválságosabb időszakában. De nem csupán a közéleti és politikai tevékenysége miatt érdemel figyelmet, hanem azért is, mert mintegy húsz évvel később a személyes emlékeit és főként az eseményekről tanúskodó forrásgyűjtését hat vaskos kéziratos kötetben foglalta össze, hogy megőrizze az 1918 tavaszától 1919 végéig tartó eseményeket. Pozitív és jelentős közéleti működése ellenére emléket az utókor – méltatlanul – kevésbé őrizte meg. A mindössze három példányban elkészült hatalmas munkájának létezéséről, amely a kassai államfordulat páratlan értékű forrása, mindaddig csak néhány kutatónak volt tudomása. A *Kassától Košicéig* kötet szerzői neki, illetve történetírói művének kívántak emléket állítani. Emellett az a szándék is vezérelte őket, hogy Kassa esetének feldolgozásával csökkentsék a Trianonnal foglalkozó magyar történetírás adósságait. Amint a munka legelején megfogalmazták: „Miközben [...] arról, mi is történt

* A szerző történész, az ELTE Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék vezetője.
E-mail: czoch.gabor@btk.elte.hu

Budapesten, Prágában vagy épp Versailles-ban, viszonylag sokat tudni, arról, mit élt át a Felvidék lakossága és hogyan zajlott a főhatalomváltás ebben a régióban, alig van hiteles információnk.” (7.)

A Molnár Miklós-életrajz nemcsak tartalmában, de megjelenésében is igen igényes, gazdagon illusztrált, formájában egy fényképalbumra emlékeztető vékonyabb kötet, amelynek azonban külön jelentőséget ad, hogy a szerzők DVD formátumban mellékletként közreadták Molnár teljes művének szövegét. A kötet maga három tanulmányt tartalmaz. Elsőként a könyv közel felét kitevő írásában Simon Attila (a Fórum Kisebbségkutató Intézet igazgatója, a Selye János Egyetem tanszékvezető docense) ad részletes történelmi áttekintést az 1918–19-es államfordulat kassai eseményeiről. Ezt követően Molnár Miklós életpályáját ismerheti meg az olvasó Szeghy-Gayer Veronika (a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalom- és Pszichológiatudományi Központjának, illetve az NKE EJKK Közép-Európa Kutatóintézetének a munkatársa) jóvoltából. Végül Bukovszky László (történész-levéltáros, a Szlovák Köztársaság kisebbségi kormánybiztosa) Molnár Miklósnak a *Kassától Košicéig. Történelmi adatgyűjtemény az 1918–1919 évi forradalom, vörös uralom és a csehszlovák állam megalakulása idejéből* címet viselő műve születésének a történetét és a kézirat sorsát ismerteti, illetve a mű alapos forráskritikai elemzését végzi el. A tanulmányához mindhárom szerző forrásként a levéltári anyagok és a korabeli sajtó mellett Molnárnak a munkáját is felhasználta. Az elemzést kísérő és azt kiválóan kiegészítő gazdag képanyaghoz a szerzők szintén jelentős részben Molnár Miklós gyűjtéséből válogattak. Megjegyzem, kár, hogy a kötetből elmaradt a képek jegyzéke, ami azzal együtt is hasznos lett volna, hogy nem egy sokszáz oldalas könyvről van szó. Az olvasó tájékozódását ugyanakkor segíti a Simon Attila tanulmányát kísérő, oldalanként külön kis szövegdobozokba foglalva közölt, *A kassai államfordulat kronológiája (1918 október–1919 július)* című áttekintés.

Kassa mindig is a Magyar Királyság egyik legfontosabb városa volt, bár népességét tekintve nem tartozott a legnagyobbak közé. Miközben számos korábban prosperáló felvidéki város fejlődése a 18. század második felében fokozatosan megrekedt, Kassa az ország északkeleti régiójának központjaként tovább őrizte kiemelkedő közigazgatási, gazdasági és kulturális jelentőségét. Sőt, a növekedése, főként a 19. század derekától kezdve, országos viszonylatban is jelentősnek bizonyult. Simon Attila tanulmánya bevezetésében kiemeli, hogy a város foglalkozási összetételét jelző mutatók a 20. század elején „egy modernizálódó ’nagyváros’ képét rajzolják fel”, amelyre „a kassai városvezetők tervei szerint szép jövő és nagyarányú fejlesztések vártak”. (9.) Az I. világháború végére azonban Kassa is nyomorúságos helyzetbe került: a katonáskodó férfiak hiánya, a fronton harcolók miatti aggodalom és a mindennapi megélhetési gondok mellett ráadásul a spanyolnáthajárvány is sújtotta a lakosságot. Simon Attilát idézve: az „áruhiány, a nélkülözés, a járványtól való félelem által pesszimistára hangolt közhangulatba az

őszirózsás forradalom szele hozott változást.” (21.) A Budapestről érkező hírek hatására Kassa igen gyorsan a forradalom mellé állt. A helyi események irányításában a Felsőmagyarországi Szociáldemokrata Párt játszotta a főszerepet. Október 31-én népgyűlésen mondták ki a város csatlakozását a Károlyi Mihály által vezetett Magyar Nemzeti Tanácshoz, és döntöttek az új városvezetés összetételéről, amelynek élére Molnár Miklóst választották. A Károlyi-kormány a későbbi hivatalos kormánybiztosi kinevezésével tehát ezt a döntést erősítette meg.

Molnár nem volt tősgyökeres kassai, 1877-ben Mezőkeresztesen született, református parasztcsaládban. Műbútorasztalosnak tanult, fiatalon felkerült Budapestre, itt csatlakozott a szakszervezeti mozgalomhoz, és már mint családos, gyermekes ember 1906-ban költözött Kassára. Letelepedését követően azonban rögtön az 1894-ben alakult Felsőmagyarországi Szociáldemokrata Párt párttitkára lett, majd 1909-től a Kerületi Munkásbiztosító Pénztár vezetőjeként dolgozott. Mindemellett számos cikket közölt a *Kassai Munkás* című hetilapban. Vagyis néhány év leforgása alatt a helyi szociáldemokrata munkásmozgalom vezető egyéniségévé vált. Sőt, 1913-ban beválasztották Kassa törvényhatósági bizottságába is, amelynek munkájában aktívan részt vett. 1914-ben őt is besorozták, harcolt a szerb, az orosz, illetve az olasz fronton is, 1917 végén pedig immár főhadnagyi rangban és hadirokkantként tért vissza Kassára, ahol ismét azonnal bekapcsolódott a törvényhatóság működésébe. Miként tehát Szeghy-Gayer Veronika rámutatott, amikor 1918 őszén Kassa élére került, „nemcsak a város nagyszámú munkássága és a kisiparos réteg tekintett [rá] tényleges vezetőjeként, de tisztviselői és katonai múltjának köszönhetően a Tisza-párti politikai elit és a katonaság is többé-kevésbé elfogadta személyét.” (67.)

A körülmények persze nem tették lehetővé szociáldemokrata politikai programjának sikerre vitelét. Határozott fellépésének köszönhetően azonban a lehetőségekhez képest meg tudta őrizni a rendet a városban. December közepén arra a hírre, hogy a cseh-szlovák csapatok Kassára is be akarnak vonulni, a városi vezetés a fegyveres ellenállás mellett döntött. Molnár azonban sikertelenül próbált ehhez kormányzati segítséget szerezni, így nyilvánvalóvá vált számára, hogy a megszállás elkerülhetetlen. Ezért ettől kezdve azon munkálkodott, hogy ez a lakosság számára minél kisebb megrázkódtatásokkal járjon. Ennek érdekében tárgyalásokba bocsátkozott a csehszlovák kormány képviselőivel, és igyekezett minél kedvezőbb feltételeket elérni, amikre azonban végül nem kapott garanciát, miután kiderült, hogy a Párizsban elfogadott demarkációs vonal szerint Kassa csehszlovák fennhatóság alá kerül. Amikor pedig a cseh-szlovák csapatok előrenyomulása és a Kassát védő honvédség szétugrasztásának hírére a városban felbomlott a rend, és december 29-én hajnalban a csőcselék fosztogatásba kezdett, a város vezetőjeként maga kezdeményezte, hogy a cseh-szlovák hadsereg azonnal kezdje meg a bevonulást, ami még aznap délután vérontás nélkül meg is történt.

Molnár a megszállást követően is a helyén maradt, és korlátozott lehetőségei ellenére igyekezett továbbra is mindent megtenni a lakosság érdekében. Március 17-én épp akkor utazott Budapestre, hogy a csehszlovák városvezetés megbízásából lisztszállítmányt vegyen át a magyar kormánytól, amikor a megszálló katonaság lerombolta a főtéren álló honvédszobrot, és a ledöntött szobornál összegyűlt tiltakozók ellen kivezényelt katonák a tömegbe lőttek, amely két halálos áldozatot is követelt. A kommün kikiáltása után Molnár – bár helyzetét könnyítette, hogy ismert szociáldemokrata vezető volt – lényegében földönfutóként Miskolcon, Fonyódon, Nagykanizsán is megfordult, és csak június 9-én tért vissza Kassára – miután a magyar csapatok visszafoglalták –, ahol az ő vezetésével választották meg a helyi Direktórium tagjait, másnap pedig, mint már említettük, ismét a város élén találta magát. A Vörös Hadsereg, illetve a bolsevikok július elején vonultak ki a városból, a csehszlovák csapatok pedig, élükön a francia Hennocque tábornokkal, július 8-án vették át immár végérvényesen a Kassa feletti parancsnokságot. Molnár a bolsevikok elmenekülésével egy időben szintén elhagyta a várost, és a feleségével Budapestre ment.

Jól ismert, hogy a többségében német hospesek által alapított Kassa csak a 16. század közepétől, a török hódoltság idején vált igazán többnemzetiségű várossá. Az 1910-es népszámlálás anyanyelvre rákérdező adatai alapján a lakosság 75,4%-a magyar, 14,8%-a szlovák, 7,2%-a német volt, de mint Simon Attila rámutat, feltételezhető, hogy akár nagyobb számban is lehettek olyanok, akik szlovák identitással rendelkeztek, anyanyelveként azonban a magyart jelölték meg. Mindenestre a korabeli Kassa a megítélése szerint az államfordulat időszakában olyan magyar többségű többnyelvű város volt, amelyben „a magyar nyelvnek és kultúrának a magyarság valódi etnikai arányát meghaladó dominanciája érvényesült.” (10.) A szlovák lakosság ugyanakkor szinte „láthatatlan volt”, részben mert zömében a külvárosokban tömörült, de azért is, mivel a kassai szlovákság – miként a kérdés szlovák kutatói is megállapították – „nem szervezte meg önmagát [...], és tulajdonképpen nem alkotott látható nemzeti közösséget”. (14.) Simon Attila azonban azt hangsúlyozza, hogy a tanulmány központi kérdése szempontjából nem a város etnikai összetételének az arányai az igazán érdekesek, hanem az, hogy miként fogadta a lakosság az államfordulatot. Erre pedig kutatásai alapján egyértelműen az a válasza, hogy a döntő többség, a szlovákság egy részét is ideértve, „azt kívánta, hogy Kassa Magyarország része maradjon.” (7.) Más kérdés, hogy a lakosság a kényszerből elfogadott új keretek között megtanult élni, és miként Simon írása záró gondolataként megfogalmazta, ez a „fokozatosan erősödő csehszlovák demokrácia viszonyai között nem is volt olyan nehéz. Talán ennek is köszönhető, hogy Kassa két világháború közti időszaka [...] a város történetének virágzó időszakai közé tartozik.” (61.)

Molnár Miklós 1920-ban, az év elején elfogadott csehszlovák alkotmányban rögzített amnesztiában bízva tért vissza családjával Kassára. Beilleszkedése azonban nem volt akadályoktól mentes, szlovákul nem beszélt, állampolgárságot csak

1930-ban kaptak, erre vonatkozó korábbi, 1922-es kérvényüket a hatóságok elutasították. Molnár asztalosműhelyt nyitott, majd nemsokára ismét közéleti szerepet vállalt. Egyfelől aktívan bekapcsolódott a csehszlovákiai magyar szociáldemokrata mozgalom megszervezésébe, másfelől pedig az 1926-ban újjáalakult Kassai Ipartársulat első elnöke lett, amely tisztséget 1929-ig töltötte be, miközben 1927-től az Országos Iparszövetség vezetőségébe is bekerült. 1935-ben azonban, megkeseredve a párton belüli harcoktól, kilépett a csehszlovák szociáldemokrata párt magyar szekciójából. Amikor Kassa az első bécsi döntés eredményeként visszakerült Magyarországhoz, bár a csehszlovák időszak alatt mindvégig magyarnak vallotta magát, korábbi baloldali politikai szerepvállalása miatt nem minősítették megbízható személynek, és az új magyar állampolgárság iránti visszahonosítási igényét 1941-ben elutasították. A nyilasok az 1944. októberi hatalomátvételt követően több mint 500 kassait internáltak főként politikai alapon Komáromba, köztük őt is a feleségével együtt, akit nem sokkal később zsidó származása miatt munkatáborba zártak, ahol az embertelen körülmények miatt életét veszítette, és hasonló sorsra jutott a fia is. Molnár 1946-ban hunyt el. Mint Szeghy-Gayer Veronika felidézi, egyik utolsó kívánsága szerint a sírjára azt vésette volna, hogy „Itt nyugszik Molnár Miklós műasztalos mester, nyugalmazott kormánybiztos, főispán. Fáradságos munka volt az életed, örök béke legyen a pihenésed”, de ez utóbbit Kassa Város Nemzeti Bizottsága nemzeti és politikai okokból nem engedélyezte. (86.)

Bukovszky László kutatásai szerint Molnár hosszabb készülődést követően 1932-ben szánta rá magát, hogy megörökítse azt a drámai változást, amelynek eredményeként, miként Molnár megfogalmazta: „a régi kuruc Kassa magába zárkózott, konzervatív, szegényes, de önérzetes magyar úri világa” helyén kialakult a „jelenlegi Košice, amelyet azóta az új államrend kitűzött céljainak megfelelően átépített, demokratikus berendezésével, cseh-szlovák kultúrájával céljainak megfelelőleg tovább fejlesztett.” (97–98.) Az államfordulat eseményeivel kapcsolatos források összegyűjtésére, feldolgozására mintegy tíz esztendő fordított, és csak Kassa visszacsatolása után zárta le a kéziratot. A bevezetőjében több indokot is felsorolt, amelyek a kézirat elkészítésében vezérelték. Ilyen volt saját történelmi felelőssége és az eseményekben játszott szerepe, az államfordulatról megjelent különböző írásokban általa tapasztalt tévedések, sőt valótlanságok, illetve kortársainak „szinte hihetetlenül hiányos és rossz visszaemlékezése”. (Molnár, I. 5.) A kiadvány sajátos műfaját Bukovszky László találóan így határozta meg: „A Kassától Košicéig c. forráskiadvány egy kronologikus elvű tematikus mű, amely egyes provenienciájú iratokat, sajtó- és könyvészeti dokumentumokat tartalmaz.” (102.) Alapos kritikai vizsgálatának végeredménye pedig úgy összegezhető, hogy Molnár Miklós valóban tudományos igényességű munkát végzett, és összességében a korszakra vonatkozó „óriási, eddig kiaknázatlan adathalmazt” hagyott az utókorra. (123.) A kézirat értékét az összegyűjtött forrásokon túl természetesen Molnár Miklósnak a személyes tanúságtétele, visszaemlékezése jelenti. Az emlékei ráadásul

nem csupán Kassára vonatkoznak, hiszen mint utaltunk rá, az 1918–19-es év eseményei Miskolctól Budapesten át egészen a Nyugat-Dunántúlig sodorták. Molnár egyfelől történetíróként adatulja az eseményeket, magyarázó jegyzeteket fűz a közölt forrásokhoz, de mint írja: „Több helyen külön cím alatt feljegyeztem személyes élményeimet és azokat az érdekesebb eseményeket, melyeknek szemtanúja voltam, avagy arról megbízható értesülésem volt, s amelyeknek emléke élénken megmaradt emlékezetemben.” (102.) És hogy a Kassa élén végzett ténykedésével kapcsolatos emlékei mellett mennyi más, apró „gyöngyszemre” lelhet még ebben a kiadványban az olvasó, azt a példát hozom fel, amikor felidézi egy Nagykanizsa környéki parasztgazda esetét, akitől a kommunista járási vezetők szalmát rekviráltak, és akiket a gazda „elvtárs uraknak” titulált... (Molnár, V. 122.)

Molnár, úgy tűnik, már 1935-ben kísérletet tett arra, hogy a városi tanácstól a munkájához anyagi támogatást szerezzen, de nincs nyoma, hogy bármit is kapott volna. Kassa visszacsatolása után abban reménykedett, hogy rehabilitálják, és nyugdíjellátásban fog részesülni, de nemcsak nyugdíjat nem kapott, a nemzethűségét sem igazolták, és azzal is hiába próbálkozott, hogy az időközben véglegesített kiadványát, illetve a hozzá kapcsolódó egész forrásgyűjteményét a megújult városi vezetés megfelelő ellenértékért cserében átvegye tőle, és az egy helyen, a városi levéltárban kerüljön elhelyezésre. A kínos alkudozásnak és huzavonának a háborús események vetettek véget, az anyag Molnár fiának özvegyénél maradt, és végül a jó pártkapcsolatokkal is rendelkező Meizner János kassai levéltáros közreműködésének köszönhetően a kézirat egyik példányát 1960-ban a pozsonyi Párttörténeti Intézet vásárolta meg Molnár menyétől. Az a kézirat és a hozzá kapcsolódó gyűjtemény pedig, amit Molnár a kassai tanácsnak akart eladni, a budapesti Párttörténeti Intézet könyvtárába, illetve levéltárába került. A kiadvány harmadik példánya ismeretlen úton a kassai Kelet-Szlovákiai Múzeum gyűjteményébe jutott, ebből azonban az első két kötet hiányzik.

A Molnár Miklós-életrajz szerzői az államfordulat kassai eseményeinek, Molnár életútjának, továbbá történeti művének kritikai bemutatásával és digitális közreadásával kiválóan teljesítették a maguk elé kitűzött célokat, amihez – érdemes ezt is megemlíteni – a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja és az MTA BTK Lendület Trianon 100 kutatócsoport adott számukra támogatást. Vállalkozásuk eredménye nem csupán az, hogy utólag méltóképpen pótolták a mindaddig elmaradt tisztelgést Molnár Miklós életműve előtt, hanem ezen túlmenően is Kassa, illetve az egész korszak történelmének ismeretéhez járultak hozzá alapvető, új ismeretekkel.

MESTER BÉLA*

„Egyszerűen, szikáran elmesélem mindazt ...”

Mészáros András: *Nem alszom...* Pozsony: Phoenix Library, 2021.
288 oldal

A véletlen, illetve az akadémiai székfoglaló előadások nyomtatott változatának immár megszokott késedelmes megjelenése hozta úgy, hogy szinte egy időben jelent meg Mészáros András szükségképpen szubjektív, rendhagyó, alfabetikus sorba rendezett szócikkekből álló memoárja, amely e könyvismertetés tárgya, és filozófiatörténeti munkásságának szaktudományos igényű, habár rövid összegzése.¹ A gyökeresen eltérő műfajú két írásnak igen sok kapcsolódási pontja van. A 2016-ban az MTA külső tagjává választott szerző idén megjelent székfoglalóját egyfajta összegzésnek, az addigi pályára való visszatekintésnek is szánta, ugyanakkor az ott hivatkozott szakirodalom szerzőinek jelentős része előfordul a memoár lapjain is mint kolléga, személyes ismerős, esetleg barát. (Nem csupán írásban említve, hanem gyakran a kötet gazdag, kortörténeti jelentőségű fényképmellékletében is.) Termékeny életpályára visszatekintő alkotó értelmiségi szerzőről lévén szó, kevésbé meglepő, hogy a visszaemlékezések tekintélyes része a szakmai tevékenységéről, gondolkodásának alakulásáról, tanáraitól, kollégáitól, majd tanítványairól szól a gyermekkori emlékek, családi és magánéleti történetek, valamint az élete nagyobb részében szenvedélyesen művelt természetjárás mellett. (A kötet betűrendbe szedett szócikkeinek sorában a *Magas Tátra* után következik a *Magyar Tanszék* különböző korszakairól szóló két szövegrész; a *Születés, keresztelő és konfirmáció* pedig csaknem a kötet legvégén található.) Az azonban már első pillantásra egyáltalán nem magától értetődő, hogy a pozsonyi magyar tanszék a rendszer váltást követően hosszú ideig vezető szerző miért tekinthető mégis inkább filozófiatörténésznek, mint irodalomtudósnak. Az MTA külső tagjaként a második osztály munkájában vesz részt, és én is leginkább filozófiatörténészként beszélek róla

* A könyvismertetés szerzője a Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet tudományos főmunkatársa. E-mail: mester.bela@abtk.hu. Az írás az OTKA K 135 638 számú kutatás keretében készült.

¹ Mészáros András: *Megírható-e a magyar filozófia története?* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2021. (*Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián*).

a továbbiakban; ez azonban eshetett volna másképpen, idáig valahogyan el kellett jutnia. Mészáros András memoárszótára olvasható annak a különös, többszörösen összetett intellektuális határhelyzetnek a leírásaként is, amely megalapozta sajátos, egyszerre résztvevő és kívülálló, filozofikus látásmódját, amely lehetővé teszi, hogy más szemszögből lássa azokat az irodalomtörténeti, filozófiatörténeti, kortárs kulturális vagy éppen közéleti eseményeket, jelenségeket, mint az megszokott, különösen Budapestről nézve. Talán nem véletlen a visszaemlékezések betürendes szócikkekbe sorolása sem. Ez a forma első pillantásra megtakarítja a szerzőnek, hogy egységes elbeszéléssé formálva adja elő élettörténetét, és lehetővé teszi, hogy igen sokféle tárgyról beszéljen anélkül, hogy törődnie kelljen az egyes témák közötti átvezetéssel.² A végeredmény azonban ennek az ellenkezője: nagyon is átgondolt szerkezetű könyv lett. A még éppen áttekinthető számú, negyvenöt darab nem túl hosszú fejezet kiemeli a szerző számára fontos kulcsszavakat, és az időrenddel dacolva egymás mellé sorolja az ugyanazon helyszínek, intézmények egészen különböző korszakait. Így kerül egymás mellé a Magyar Tanszéken töltött diákévek (1968–1972), és a jóval későbbi, ugyanitt töltött oktatói korszak (1993–2019) tárgyalása, de csak így kerülhet egy csokorba a filozófiával kapcsolatos fejezetek jó része is: *Filozófia tanszék (1968–1973)*; *Filozófia és filozófiatörténet*; *Filozófiai Intézet (1983–2021)*. A betürend látszólagos véletlenszerűsége kapcsolja össze a szlovákiai magyar intézményeket és a szerző azokhoz való viszonyának, azokban végzett munkájának taglalását a *Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács*; *Szlovákiai Magyar Értelmiségi Fórum*; *Szlovákiai Magyar Írók Társasága*; *Szlovákiai Magyar Oktatási Fórum* című fejezetekben, avagy szócikkekben. Így a közéleti szerepvállalás és egyben a szlovákiai magyar intézmények és folyamatok bírálata egy blokkba és az egyik leghangsúlyosabb helyre, szinte a kötet végére kerül.

A következőkben megkísérlem áttekinteni a föntebb már említett termékeny határhelyzeteknek a legfontosabb típusait, ahogyan azok megjelennek Mészáros András memoárjának szócikkeiben. (A szerzőtől nem idegen egyébként a *határ*; a *marginalitás* metaforájának használata, egyik régebbi könyvének a címe is erre utal.)³

Az egyik kézenfekvő határhelyzetet a *megélt idő*, az a három, vagy inkább négy történelmi korszakforduló jelenti, amelyek alapján határozták meg az ő és kortársai életét. Az első a kitelepítés és betelepítés, az eufemisztikusan *lakosságcsere* névezett időszak, amiről ugyan az 1949-ben született Mészáros Andrásnak még nem lehetnek személyes emlékei (ahogyan írja, szülei akkor vállalták őt mint első gyermeküket, amikor elmúlni látszott a kitelepítés veszélye), ám a családi és

² A szerzőtől korábban sem volt idegen a szótárformába rendezett esszé. L. Mészáros András: *Kétkedők breviáriuma. Egy kazuista irodalomtörténete címszavakban elbeszélve, avagy az izlés révén kifejtett etika. Adalékok a Sátáni versekhez*. Pozsony: Kalligram, 2013.

³ Mészáros András: *A marginalitás szelíd bája. Arcképek a reformkori magyar filozófiából*. Pozsony: Kalligram, 1994.

közösségi emlékezetben ebből a korszakból megőrzött történetek és félelmek nem múltak el, és a legváratlanabb pillanatokban kerülnek elő ismét. (Például akkor, amikor a háború után betelepített szlovák gazda leszármazottai kérik vissza a magyaroktól elvett és nekik juttatott földet a rendszerváltás után.) Már személyes, meghatározó történelmi tapasztalat az *emberarcú szocializmus* rövid és a *normalizáció* annál hosszabb korszaka, amikor nem volt példátlan eset szakmájukból kiebudalt, marginalizálódott egykori tanáraiba belefutni az utcán. A következő fordulópontra a rendszerváltás, amelyet nem sokkal később követett Csehszlovákia szétválása. Nem szabad elfelejtenünk, hogy északi szomszédunk rendszerváltással kapcsolatos történelmi tapasztalatai jelentősen eltértek a miénktől, egyszerűen azért, mert az 1968-at már tudatosan, aktív szereplőként vagy diákként, fiatal felnőttként átélők 1989-ben még nem voltak olyan korúak, mint a mi 1956-osaink. Ugyanezért értelemszerűen 1968 emléke is sokkal elevebben élt még a kulturális emlékezetben, mint nálunk 1956. Ezért sokak szemében kézenfekvőnek látszott a történelmet és persze a személyes életet mintegy ott folytatni, ahol az a normalizáció idején kényszerűen abbamaradt. Az ekkoriban a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézetében a társadalmi időre vonatkozó filozófiai reflexiókat kutató szerző számára ezek a történések adták meg az addig csupán teoretikusan vizsgált társadalmi idő működésének hús-vér tapasztalatát, és talán némi szomorkás kiábrándulást az 1968-ban szerepet vállalt nemzedékből, tanárai generációjából. A kötetnek a történelmi korszakhatárokkal kapcsolatos fejtegetései egyszerre mozognak magas elméleti szinten és telítettek személyes emlékekkel, emocionális elemekkel. Így például Csehszlovákia szétválása egy hegyi túra során megtapasztalt különös és ritka fényjelenség, a „Brocken-látomás” elbeszélésén keresztül jelenik meg; amelyet még az utolsó pillanatban élhet meg *egy állam polgáraként* a cseh, a szlovák és a szlovákiai magyar túrázó.

A másik, szemléletet meghatározó határhelyzet a csehszlovákiai magyar értelmiségé. Ma már külön hangsúlyozni kell, hogy ez nem csupán egyszerűen kisebbségi helyzet (volt), hanem olyan összetett konstelláció, amelyben a szlovákokhoz való viszony háttérben mindig meghúzódt az egyszerű adottság: az ország fővárosa Prága, nem pedig Pozsony. Fokozottan érvényesült a cseh nyelv és kultúra jelenléte az egyetemi oktatásban, különösen olyan bölcsészettudományi szakokon, mint a filozófia. Az oktatás nyelve ugyan szlovák, de az egyetemi jegyzetek többnyire csak cseh nyelven elérhetőek, az egyetemi oktatók között is vannak cseh származásúak, a szlovák professzorok egy része viszont éppen a bohémizmusokat igyekszik kigyomláni a szlovák filozófiai terminológiából. Ehhez a nyelvi helyzethez kell valahogyan viszonyulniuk azoknak a magyar anyanyelvű hallgatónak, akiknek, különösen alsóbb éves korukban, még a standard szlovák nyelvhasználatlaltal kapcsolatban is akadnak problémáik. Ugyanakkor a prágai kulturális perspektíva jelenléte kétségtelen értéként jelenik meg Mészáros András

visszaemlékezéseiben, amely számára otthonosabb, mint mondjuk a német, de a magyar és a szlovák mellett a *harmadikat* képviseli. (A kötetben egyébként Karel Čapek és Milan Kundera külön szócikként szerepel.)

A csehszlovákiai magyar értelmiségi speciális helyzetének minősített esete a magyar–filozófia szakpárosítás az egyetemen. A magyar szak elvégzése inkább a magyar kisebbségi intézményrendszerben való elhelyezkedés felé tereli a friss diplomást, míg a filozófiai végzettség – nem lévén Szlovákiában külön magyar nyelvű filozófiai élet – inkább a szlovák intézményrendszerbe és ezzel együtt a szlovák kollégákkal való együttműködés felé kínál lehetőségeket. A korszak és a hely szomorú specialitása, hogy a két szakon tanultak miféle furcsa ütközésbe kerülhettek egymással: a magyar szakon elsajátított lukácsi irodalomesztétika az egyébként szabadabb szellemű és nyitottabb Filozófia Tanszékre helyezett pártkomisszár agyában fölkapcsolhatja a piros lámpát a hírhedt „revizionista” név hallatán. Nem egészen véletlen, hogy a tanulmányaikat ezen a szakpárosításon elkezdő hallgatók közül végül csupán a memoár szerzője, Mészáros András szerzett diplomát filozófiából is. Az ő későbbi pályáját viszont alapjában határozta meg az, hogy egyaránt volt tájékozott a magyar kultúrtörténetben és a filozófiában. Szlovákul írott filozófiai szakdolgozata témájának ötletét a Magyar Tanszéken kapja, magyar alapszövegekre és szakirodalomra épít, de megvédenie természetesen szlovák szakmai közegben kell.⁴ Utána ugyan egy darabig oktatási tevékenysége és más kutatásai mellett nem folytatja a magyar filozófiatörténet művelését, de már itt körvonalazódik későbbi munkásságának nézőpontja: a magyar és a szlovák filozófia részben közös, részben szétváló hagyományait feldolgozni mindkét hallgatóság kulturális hátterének figyelembevételével, hol a szlovákok, hol a magyarok számára fogalmazva meg ugyanazokat a történeteket.

A filozófiatörténeti munkásság kiteljesedéséhez azonban szükség van még egy határhelyzet megtapasztalására, ez pedig a szlovákiai, egykori csehszlovákiai magyar filozófiatörténész együttműködése és ugyanakkor vitája a magyarországi magyar filozófiatörténeti szakmával olyan területen, a hazai bölcsélet történetének a feldolgozása témájában, amely éppen azokban az években érte felívelő szakaszát, amikor abba Mészáros András bekapcsolódott, jócskán hozzá is járulva ehhez a felíveléshez. A magyarországi, szakmabeli olvasó különös érdeklődéssel olvashatja azokat a fejezeteket, amelyekben a memoár szerzője szemléli a közelmúlt magyarországi filozófiai életét, egyszerre nézve azt kívülről és belülről. Leírja, hogy miként tudatosodik benne utólag a magyar filozófiatörténet-írás főként protestáns kulturális hátterű hagyománya (Almási Balogh Pál, Szontagh Gusztáv, Erdélyi János) a maga máig ható módszertani következményeivel. Másrészt azonban ő jelzi a magyarországiak felé, többek között a recenzió szerzője felé is, hogy hol vannak

⁴ Ennek a témának bővebb kifejtéséből nő majd ki első kötete: Mészáros András: *Vandrák András filozófiai rendszere*. Pozsony: Madách, 1980.

azok a pontok és korszakok, ahol és amikor *már és még* problematikus elnagyoltan *magyar filozófiáról* beszélni, hiszen *még* a hazai latin iskolai filozófia irodalmáról van szó, vagy *már* a magyar mellett párhuzamosan jelenlévő szlovák bölcelettel is számot kell vetni. Mindennek a magyarországi (és erdélyi, vajdasági) kollégákkal való együttgondolkodásnak az eredményei olyan pozsonyi szakmai háttér előtt jelennek meg, amelyben folyamatosan érzékelhető a magyar szakos egyetemi hallgatók és a szlovák filozófus kollégák kérdező tekintete: mit is kezdhetünk a hazai filozófiai hagyománnyal. Így íródik a magyar szakosok számára a hazai filozófiai hagyomány máig legjobb, tankönyvként használható rövid összefoglalása, amely címében visszaül Erdélyi János klasszikus munkájára (*A bölcsészet Magyarországon*) és egyben állást is foglal a magyar vagy magyarországi neuralgikus terminológiai vitájában.⁵ Ezt követi a magyar és szlovák filozófia közös előtörténetének, iskolafilozófiai hagyományának számbavétele magyarul⁶ és szlovákul,⁷ majd a magyar filozófia története a szlovák közönség számára.⁸ Ezután következnek az összehasonlító célzatú kötetek szintén először magyarul,⁹ majd szlovákul.¹⁰

Az eddigi életmű rövid összegzését, módszertani számvetését az ismertetésem elején hivatkozott akadémiai székfoglaló tartalmazza,¹¹ amely egyben annak is a szimbolikus dokumentuma, hogy a szerző valóban *széket foglalt*, megtalálta a helyét, megbecsülését a magyarországi tudományosságban. A tisztán filozófiatörténeti elemzések emberi, érzelmi és életvilágbeli mögöttesét, kontextusát, egyes megfogalmazások, megközelítések mozgatórugóit viszont ebből a rendhagyó memoárból lehet a legjobban megérteni.

⁵ Mészáros András: *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig*. Pozsony: Kalligram, 2000.

⁶ Mészáros András: *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*. Pozsony: Kalligram, 2003.

⁷ Ondrej Mészáros: *Školská filozofia v bývalom Hornom Uhorsku*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2008.

⁸ Ondrej Mészáros: *Dejiny maďarskej filozofie*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013.

⁹ Mészáros András: *Szétartó párhuzamok. Esettanulmányok a magyar filozófia történetéből*. Pozsony: Kalligram, 2014.

¹⁰ Ondrej Mészáros: *Súčasnost' nesúčasného. Prieniky slovenskej a maďarskej filozofie v 19. storočí*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018.

¹¹ Mészáros, 2021.

KISS BALÁZS

A bilaterális kisebbségvédelem tapasztalatai Magyarországon és a szomszédos államokban

Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. Kisebbségvédelem a kétoldalú szerződésekből*. Budapest: TK Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, 2021. 293 oldal

Magyarország 1990 után – Ausztria kivételével – mindegyik szomszédjával olyan kétoldalú szerződéseket kötött, amelyek a kisebbségek jogait érintették, és a többszintű európai kisebbségvédelmi rendszer kialakulásának folyamatába jól illeszkedtek.¹

A Vizi Balázs szerkesztésében és Tóth Norbert, Nagy Noémi, Szabó Tamás, Kántor Zoltán, Pászán Zsolt, Varga Csilla, Korhecz Tamás és Fedinec Csilla közreműködésével megjelent kötet egy 2016-ban indult kutatás eredménye. A negyedszázad tanulságait vizsgáló kutatás, azokra a kérdésekre kereste a válaszokat, milyen módon érvényesülnek az államok által kötött kétoldalú kisebbségvédelmi rendelkezéseket tartalmazó szerződések, azok milyen hatást gyakorolnak a kisebbségi közösségek életére, és segítenek-e a viták rendezésében. A kötetben három nemzetközi jogi tanulmány mellett, öt, a magyar-román, a magyar-szlovák, a magyar-serb és a magyar-ukrán szerződésekről és kétoldalú kapcsolatokról szóló esettanulmányt talál az olvasó.²

Az olvasóban a magyar-szlovén, illetve a magyar-horvát alapszerződések és kisebbségi szerződések elemzésének elmaradása miatt megfogalmazódó hiányérzetet csupán részben elégíti ki szerkesztő. Az előbbi témában 2019-ben önálló

---

* A szerző jogász, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza és az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala osztályvezetője. E-mail: dr.iur.kiss.balazs@gmail.com

¹ Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. Kisebbségvédelem a kétoldalú szerződésekből*. Budapest: TK Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, 2021. 9.

² Uo. 10.

tanulmánykötet jelent meg,³ az utóbbi elemzésére azonban sajnálatos módon a világiárvány következtében meghíusuló horvátországi forrásgyűjtés miatt nem kerülhetett sor.⁴

Kétoldalú szerződések és a kisebbségek védelme a nemzetközi jogban című bevezető tanulmányában Vizi Balázs a nemzetközi kisebbségvédelmi normák kialakulásának rövid, ám találó példákkal tűzdelt történelmi áttekintését követően arra a körülményre mutat rá, hogy a kelet-közép-európai államok demokratikus átmenetével és az új államok létrejöttével egy időben megnőtt a kisebbségvédelem, azon belül is különösen a kétoldalú kapcsolatok jelentősége. Tanulmányában nem mulasztja el bemutatni, hogy milyen külső ösztönzői voltak a kisebbségvédelmi, illetve kétoldalú szerződések létrejöttének. E körben különösen az Európai Unióhoz való csatlakozásra, valamint az euroatlanti együttműködés jelentőségére hívja fel az olvasó figyelmét.

A szerző megállapítja, hogy „*az 1990-es években kialakult nemzetközi kisebbségvédelmi normák univerzális, regionális és bilaterális szinten is egymásra épülnek*”, a kétoldalú kisebbségvédelmi egyezmények e rendszer integráns elemei. Erre utal az is, hogy napjainkban több mint kétszáz kétoldalú szerződés, közös nyilatkozat van hatályban, amelyek legalább egy utalást tesznek a részes államok kisebbségvédelmi kötelezettségvállalásaira.⁵

Vizi Balázs szemléletesen mutatja be az anyaállam és a területi állam kölcsönös felelősségét a kisebbségvédelem területén. Az emberi jogok nemzetközi védelmének szerves részét képező kisebbségvédelemre alapozva azzal érvel, hogy „*nem tekinthető egyetlen állam kizárólagos belügyének a kisebbségek helyzete*”. Bár tanulmányában utal a szerző az anyaállamok korlátozott szerepére a területükön kívül élő kisebbségi közösségek védelmében,⁶ álláspontunk szerint kívánatos lett volna röviden kitérni arra a kérdésre is, hogy milyen, az államok szuverenitását érintő kérdések merül(het)nek fel ezen a területen, illetve azok milyen veszélyekkel jár(hat)nak.

A tanulmány szerzője részletesen foglalkozik a kisebbségvédelmi rendelkezéseket tartalmazó kétoldalú szerződések jellegzetességeivel, amelyeket három fő kategóriába sorol: a) alapszerződések, b) kisebbségi szerződések és c) együttműködések, megállapodások.⁷

³ Komac, Miran – Vizi, Balázs (szerk.): *Bilaterális kisebbségvédelem. A magyar-szlovén kisebbségvédelmi egyezmény háttere és gyakorlata*. Budapest: L'Harmattan, 2019.

⁴ Vizi, 2021. 10.

⁵ Uo. 20–22.

⁶ Uo. 24.

⁷ Uo. 28.

Vizi Balázs – más példák bemutatása mellett – természetesen elsősorban a Magyarország és a szomszédai által kötött alapszerződések, kisebbségi szerződések és együttműködési megállapodások főbb jellegzetességeire fókuszál.⁸

Kurrens eleme a tanulmánynak a kétoldalú szerződések végrehajtásáról és annak ellenőrzéséről szóló fejezete. Vizi Balázs némileg lesújtó megítélése szerint, „[a]z alapszerződések kisebbségi klauzuláiban és az 1990-es években kötött kisebbségi szerződésekben alig találunk olyan konkrét intézkedésre szóló rendelkezést, amely könnyen számonkérhető lenne”.⁹ Ennek oka az is, hogy a kétoldalú szerződéses kötelezettségvállalások ritkán lépnek túl a szerződő államok multilaterális kötelezettségein.¹⁰

A kétoldalú szerződések végrehajtásának ellenőrzése a kisebbségi vegyes bizottságok feladata, amelyek tagjai között jellemzően a kisebbségi közösségek képviselői is helyet foglalnak. Vizi Balázs a kisebbségi vegyes bizottságok működésének anomáliáiként a tanácskozások rendszerességének és az általuk hozott döntéseknek az érintett állam kormányai által történő végrehajtásának hiányára utal,¹¹ amelyről az érdeklődő kézzelfogható példákat olvashat a kötet esettanulmányai között.

A kétoldalú szerződéseknek a nemzetközi kisebbségvédelemben elfoglalt helyét vizsgálva Vizi Balázs arra a következtetésre jut, hogy bár azok jól kiegészíthetők az univerzális és regionális kisebbségi jogi standardokat, közvetlenül nem alkalmazhatóak a belső jogban, megsértésükkel szemben nem áll rendelkezésre tényleges jogorvoslati lehetőség.¹²

Kétoldalú szerződésekben ismétlődő szabályok, mint a nem kétoldalú szokásjogi norma azonosításának lehetséges bizonyítékai – különös figyelemmel a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződésekre című írásában Tóth Norbert arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen szerepük lehet a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződéseknek az azonos szabályozási körre vonatkozó nem kétoldalú szokásjogi normák kialakulásában, illetve azonosításában.¹³

A vizsgálat elvégzéséhez a szerző mindenekelőtt a nemzetközi szokásjogi norma azonosításának feltételeit és annak elméleti kérdéseit elemzi, bemutatva a Nemzetközi Jogi Bizottság és a Nemzetközi Bíróság gyakorlatát.¹⁴

Tóth Norbert elsőként azt vizsgálja, hogy volt-e korábban olyan kodifikációs folyamat, amelyben jelentős számú és azonos tárgykörben kötött kétoldalú szerződéseket is figyelembe vettek egy multilaterális nemzetközi szerződés megkötése

---

⁸ Uo. 28–39.

⁹ Uo. 40.

¹⁰ Uo. 44.

¹¹ Uo. 41–43.

¹² Uo. 43., 45.

¹³ Uo. 47.

¹⁴ Uo. 50–55.

során, amely körülmény véleménye szerint a nemzetközi szokásjog meglétére utalhat az adott területen.¹⁵

A tanulmány szerzője szemléletes példaként a kétoldalú konzuli egyezményeknek a konzuli kapcsolatokról szóló 1963. évi bécsi egyezmény kodifikációjára gyakorolt hatását mutatja be vázlatosan.¹⁶ Ezzel együtt az olvasó némi rezignáltságot érezhet afelett a körülmény felett, hogy Tóth Norbert kutatása során nem vállalkozott a két európai kisebbségvédelmi egyezmény¹⁷ egyike kodifikációjának azonos módszertan mentén történő, hasonló mélységű vizsgálatára.

A szerző mindössze arra figyelmezteti az olvasót, hogy „*a nemzeti kisebbségek védelmére alkalmazandó szokásjogi normák zöme feltehetően nem általános, hanem inkább partikuláris szabályokat takar*”.¹⁸ Emellett olyan helyzetben, amikor a szerződéskötés tulajdonképpen a nemzetközi közösség elvárásának eredménye, amely a Kelet-Közép-Európában kötött kétoldalú kisebbségvédelmi szerződésekről általában megállapítható, Tóth Norbert arra a megállapításra jut, hogy „*az ilyen szerződések szokásjogképző hatásfoka – legalábbis eleinte – mérsékelt*”.¹⁹

A tanulmány szerzőjének megítélése szerint a kétoldalú szerződésekben foglalt kétoldalú szokásjogi norma azonosítására alkalmas szabálynak: a) ismétlődőnek, b) generalizálhatónak, c) normaalkotó jellegűnek és d) a gyakorlat által követettnek kell lennie. Azonban abban az esetben – írja a szerző –, „*ha a kétoldalú szerződésben foglalt konkrét szabály más két- vagy többoldalú szerződésben ismétlődik, generalizálható és normaalkotó jellegű, (...) vélelmeznünk kell, hogy nem kétoldalú szokásjogi normával állunk szemben*”.²⁰

E hivatkozott előfeltételeknek a szerző feltételezése szerint egy sor, jogi kötőerővel nem rendelkező *soft law* jellegű multilaterális kisebbségvédelmi dokumentum megfelel, hiszen azokra a kétoldalú szerződések többsége a kétoldalú kapcsolatokban alkalmazandó jogi kötelezettséggként hivatkozik. „*Vagyis ezek a puha jogi instrumentumok valószínűleg a kétoldalú szerződésekben alkalmazott renvoi-nak köszönhetően 'megszilárdulhattak' az idők során és normáik egy része a nemzetközi szokásjog részévé válhatott.*”²¹

A kelet-közép-európai államok által kötött kétoldalú kisebbségi szerződések a Nyelvi Karta és a Keretegyezmény monitoringja tükrében: látszateszközök vagy valódi elköteleződés? című tanulmányában Nagy Noémi arra vállalkozik, hogy felmérje, az igazán hatékony kisebbségvédelem megteremtése érdekében létezik-e

¹⁵ Uo. 56.

¹⁶ Uo. 57., 58-68.

¹⁷ Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény; Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája.

¹⁸ Vizi, 2021. 57.

¹⁹ Uo. 78-79.

²⁰ Uo. 74.

²¹ Uo. 80.

szinergia a multilaterális nemzetközi szerződések monitoringja szintjén, és ha igen, annak milyen hatása van a kétoldalú szerződések végrehajtására. Ennek érdekében a szerző azt vizsgálja, hogy a Magyarország és szomszédos államai által egymással, valamint más államokkal között kétoldalú kisebbségi szerződések hogyan és milyen mértékben jelennek meg a Keretegyezmény és a Nyelvi Karta monitoring anyagaiban.²²

A tanulmány erénye, hogy szerzőjének kutatási kérdései rendkívül széles spektrumot fognak át,²³ amelyek megválaszolása érdekében Nagy Noémi a Keretegyezmény és a Nyelvi Karta eddigi monitoringciklusai során, a vizsgált hét ország²⁴ vonatkozásában közzétett országjelentéseket és bizottsági véleményeket, összesen 126 dokumentumot vizsgált meg.²⁵

A monitoringciklusok értő elemzését követően, a vizsgálat tanulságait összegezve arra a megállapításra jut a szerző, „*hogy noha a kétoldalú kisebbségi szerződések a jogi és politikai retorika szintjén jelentős szerepet játszanak a kelet-közép-európai kisebbségek védelmében, a gyakorlatban fontosságuk közel sem olyan kiemelkedő, alkalmazásuk pedig meglehetősen problematikus*”.²⁶

Nagy Noémi megítélése szerint a kétoldalú kisebbségi szerződések nem hoztak valódi áttörést a kisebbségvédelem terén, és hosszú távon nem voltak képesek beváltani a megkötésükkor hozzájuk fűzött reményeket. A szerző megállapítása, amely szerint „*a kétoldalú szerződések kínálta kisebbségvédelmi potenciált az államok nem aknázták ki eléggé, amihez a Keretegyezmény és – még kevésbé – a Nyelvi Karta sem ad megfelelő támogatást*”,²⁷ összecseng Vizi Balázs javaslatával, amely – többek között – az Európa Tanácsnak a tagállamok kisebbségvédelmi vállalásainak ellenőrzésére hivatott fórumai aktívabb szerepvállalására irányul, különösen a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések vonatkozásában.²⁸

A kötet második, bevezető tanulmányokat követő részében olvasható esettanulmányok a magyar-román,²⁹ a magyar-szlovák,³⁰ a magyar-szerb³¹ és a magyar-ukrán³²

²² Uo. 83–84.

²³ Uo. 84.

²⁴ Horvátország, Magyarország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia és Ukrajna.

²⁵ Vizi, 2021. 85.

²⁶ Uo. 99–100.

²⁷ Uo. 101.

²⁸ Uo. 45.

²⁹ Szabó Tamás: *A román-magyar alapszerződés megkötése és az RMDSZ szerepe*. In: Vizi, 2021. 102–125. Kántor Zsolt – Pászkan Zsolt: *A magyar-román alapszerződés gyakorlatában tapasztalható anomáliákról*. In: Vizi, 2021. 127–146.

³⁰ Varga Csilla: *A magyar-szlovák alapszerződés gyakorlata: a kisebbségi vegyes bizottság munkája*. In: Vizi, 2021. 147–169.

³¹ Korhecz Tamás: *A szerb-magyar kisebbségvédelmi egyezmény gyakorlata*. In: Vizi, 2021. 171–184.

³² Fedinec Csilla: *A magyar-ukrán alapszerződés: merre visz a gyalogút?* In: Vizi, 2021. 185–214.

alapszerződések, kisebbségi szerződések és együttműködési megállapodások létrejöttének körülményeiről, azok megkötését megelőzően a Magyarország és szomszédai közötti tárgyalások menetéről, nehézségeiről, a szerződéskötések külső ösztönzőiről, az érintett kisebbségi közösségek szerződéskötésben játszott szerepéről, a kisebbségi vegyes bizottságok működésének dinamikájáról, szerepük hatékonyságáról és döntéseiknek a szerződő államok általi végrehajtásáról nyújtanak érzékletes és részletes képet az olvasó számára. Az esettanulmányok érdemét mutatja, hogy kutatásaikat a szerzők *primer* forrásokat, a kisebbségi vegyes bizottságok jegyzőkönyveit, korabeli sajtóhíreket, sok esetben levéltári és idegen nyelvű dokumentumokat elemezve végezték el.

Értékes eleme a kötetnek, hogy annak harmadik része teljes terjedelemben, magyar nyelven tartalmazza Magyarországnak a szomszédos államokkal, 1991 és 2003 között kötött alapszerződéseinek, kisebbségi szerződéseinek és együttműködési megállapodásainak szövegét.³³ Mindez lehetővé teszi, hogy az érdeklődő a kötet tanulmányainak olvasása mellett elsődleges forrásból maga tájékozódhasson a szerződések tartalmáról.

A kötetről összességében elmondható, hogy annak szerzői kutatásaik során a magyar és az idegen nyelvű szakirodalom, valamint az elsődleges források széleskörű bázisát használták fel, amelyet értő módon és kellő kritikával kezeltek.

Álláspontunk szerint a kötet, tekintettel annak széles vizsgálati spektrumára és összehasonlító jellegére is, egyedülálló összefoglalója a kétoldalú kisebbségvédelem negyedévszázados tapasztalatainak a térségünkben. Rendkívüli komplexitására figyelemmel e témakör, egészében és egyes kérdései vonatkozásában is további kutatások folytatásának alapjaként szolgálhat.

---

³³ Vizi, 2021. 215–293.